

**TİKİNTİNİN İQTİSADIYYATI VƏ MENECMENT
ELMİ-PRAKTİKİ JURNAL**

**TƏSİSÇİ:
AZƏRBAYCAN MEMARLIQ VƏ İNŞAAT UNIVERSİTETİ**

№ 2 - 2016

**ЭКОНОМИКА СТРОИТЕЛЬСТВА И МЕНЕДЖМЕНТ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ**

**УЧРЕДИТЕЛЬ:
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ АРХИТЕКТУРНО-СТРОИТЕЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

№ 2 - 2016

**CONSTRUCTION ECONOMYCS AND MENECMENT
SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL**

**PUBLISHED BY:
AZERBAIJAN ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION UNIVERSITY**

№ 2 - 2016

B A K I – 2016

REDAKSIYA HEYƏTİ/ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ/ EDITORIAL BOARD

Baş redaktor: **Məmmədov M.A.** – i.e.d., professor

akademik **Səmədzadə Z.Ə.**, akademik **Əliyev F.A.**, akademik **Əliyev T.A.**, AMEA-nın müxbir üzvü **Musayev A.F.**, **Mehdiyev İ.Ə.**, **Hüseynov T.H.**, **Xəlilov H.A.**, **İsgəndərov R.K.**, **Əliyev Ə.B.**, **Ahmet Kemal Çələbi** (Türkiyə), **Mustafa Miynat** (Türkiyə), **Smeriçevskiy S.** (Ukrayna), **Səfərov Q.Ə.**, **Vəliyev V.M.**, **Jerald Naro** (Fransa), **Əliyev T.Ş.** (İsveçrə), **Əliyev Ə.M.** (redaktor müavini), **Qəribov R.T.**, **Ağayev A.M.**, **Hacıyev Ə.V.**, **Pərham H.Ə.** (İran İslam Respublikası), **Yusifov E.M.**, **Ələkbərova L.Ə.** (məsul katib)

Ölkə iqtisadiyyatının sahələri üzrə aparılan tədqiqat işlərinin və alınmış nəticələrin geniş oxucu kütləsinə çatdırılması məqsədilə Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetin Elmi Şurasının qərarı ilə “Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment” elmi-praktiki jurnal təsis edilmişdir. Jurnal Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin Mətbuat nəşrlərin reyestrinə 02.12.2015-ci il tarixində 4024 nömrəsilə daxil edilmişdir. “Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment” elmi-praktiki jurnalı ildə 4 dəfə nəşr edilir. Jurnalda azərbaycan, rus və ingilis dillərində məqalələr dərc olunur.

Jurnal Universitetin “Xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı və menecment” kafedrası tərəfindən hazırlanır və çapa təqdim edilir.

“İQTİSADİYYATI GÜCLÜ OLAN DÖVLƏT HƏR ŞEYƏ QADİRDİR”

HEYDƏR ƏLİYEV

“BİZ GƏLƏCƏYİMİZİ ŞAXƏLƏNDİRİLMİŞ İQTİSADİYYATDA GÖRÜRÜK”

İLHAM ƏLİYEV

**Azərbaycan Respublikasının Təhsil naziri Mikayıl Cəbbarovun
AZMİU-nun 40 illik yubileyində çıxışı**

Əziz müəllimlər, dəyərli tədbir iştirakçıları!

Sizi Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin 40 illik yubileyi münasibətilə səmimi qəlbdən təbrik edirəm! Zəngin inkişaf yolu, özünəməxsus ənənələri olan AMİU son illərdə daha da müasirləşib və tədrisin keyfiyyətini yüksəltməyə nail olub.

Təsadüfi deyil ki, AMİU-nun qazandığı nailiyyətlər dövlətimiz tərəfindən də yüksək dəyərləndirilir. Yubiley ərəfəsində ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamları ilə AMİU-nun bir qrup əməkdaşı təhsilin inkişafındakı xidmətlərinə görə təltif olunub.

➤ "Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" başladığımız hərtərəfli islahatların uğurla davam etdirilməsinə əsaslı zəmin yaradır.

➤ Dövlət Strategiyasının əsas hədəfləri sırasında Azərbaycanın inkişaf konsepsiyasına uyğun olaraq, hər bir şəxs üçün bərabər, keyfiyyətli təhsil imkanlarının yaradılması, təhsil

sisteminin institusional əsasları, infrastrukturu və insan resurslarının inkişaf etdirilməsi məsələlərinə xüsusi yer verilir.

➤ Müasir dövrdə qloballaşan dünyanın tələblərinə uyğun təhsil sistemi formalaşdırmaq ölkənin beynəlxalq rəqabətliliyini şərtləndirən əsas amillərdəndir.

➤ Təhsil Nazirliyinin təklifilə ali təhsil müəssisələrinə qəbul imtahanlarında keçid ballarının minimum həddinin azaldılmaması insan kapitalının inkişafına, ali təhsil müəssisələrini daha keyfiyyətli məhsulla, tələbə kontingenti ilə təmin etməyə imkan verir.

➤ Elm və təhsil əlaqələri inkişaf etdirilməlidir. Təhsilsiz elm, elmsiz təhsil ola bilməz. Bu baxımdan istər elmdə, istərsə də təhsil sahəsində aparılan islahatlar cəmiyyətin intellektual potensialının artırılması, qloballaşma şəraitində ölkədə iqtisadi yüksəlişin təməl elementi olan insan kapitalının inkişafı və dövlətin iqtisadi qüdrətinin möhkəmlənməsini təmin edir.

➤ 2014-2015-ci tədris ilindən etibarən Təhsil Nazirliyi tərəfindən ali təhsil pilləsində istedadlı gənclərin yaradıcılıq potensialının inkişafını, elm, təhsil və müasir texnologiyalara marağının artırılmasını təmin etmək məqsədilə təhsildə yüksək nəticələri ilə fərqlənən gənclərdən ibarət “SABAH” qrupları fəaliyyət göstərir. Hazırda 11 ali təhsil müəssisəsini və 1600-dən çox tələbəni əhatə edən, tələbələrə daha üstün təhsil və inkişaf imkanları verən SABAH layihəsi ali təhsil sistemində ən aparıcı layihələrdəndir.

➤ Təhsil Nazirliyi ilə “Thomson Reuters” şirkətinin Elmi tədqiqatlar və intellektual mülkiyyət üzrə şöbəsi arasında əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalanıb. Əməkdaşlıq müqaviləsinə əsasən, Azərbaycanın 40 ali təhsil müəssisəsi Təhsil Nazirliyinin sifarişi əsasında dünyada məşhur elmi istinad indeksi olan “Thomson Reuters Web of Science” platformasına çıxış əldə etmək imkanı qazanıb. “Thomson Reuters” öz arxivi ilə yanaşı, yeni çap olunan jurnalları da Azərbaycan alimlərinin ixtiyarına verir. Təsədüfi deyil ki, təhsil müəssisələrində çalışan alimlərin istinad indeksli jurnallarda dərc olunan məqalələrinin sayı artmaqdadır. Təhsil müəssisələrində çalışan alimlərin impakt-faktorlu jurnallarda 2011-ci ildə 242 məqaləsi, 2014-cü ildə 300 məqaləsi, 2015-ci ildə isə 604 məqaləsi dərc edilib.

➤ Təhsil Nazirliyinin təşəbbüsü ilə “Maarifçi” Tələbə Kredit Fondu fəaliyyətə başlayıb. Fondun əsas missiyası təhsil haqqını ödəməkdə çətinlik çəkən aztəminatlı ailələrdən olan tələbələrə uzunmüddətli güzəştli kreditlər verilməsi vasitəsilə onlara ali təhsil almaqda bərabər imkanların yaradılmasıdır.

➤ Ötən il tələbə təqaüdlərinə edilən dəyişikliklərə əsasən, ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrində əyani formada təhsil alan tələbələrə ödənişsiz və ya ödənişli əsaslarla təhsil almalarından asılı olmayaraq, təqaüdlər ümumi orta müvəffəqiyyət göstəricisi nəzərə alınmaqla, fənlər üzrə akademik nailiyyətlərinə görə ödənilir. Bu, tələbələrə dövlət qayğısını artırmağa, onlarda təhsilə marağı stimullaşdırmağa və təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək üçün təhsilənlər arasında rəqabət mühitini yaratmağa xidmət edir.

➤ Dövlət gənclər siyasətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də ölkəmizdə gənc nəslin vətənpərvər ruhda tərbiyəsidir. Yalnız təhsilin və insan kapitalının inkişafı sayəsində bu istiqamətdə daha yüksək keyfiyyətə nail ola bilərik.

Bir daha yubiley münasibətilə Sizləri ürəkdən təbrik edir, ən xoş arzularımı çatdırır, yeni-yeni uğurlar arzulayıram!

***AzMIU-nun rektoru memarlıq doktoru, professor, Əməkdar memar Gülçöhrə
Məmmədovanın AZMIU-nun 40 illik yubileyində çıxışı***

Hörmətli Təhsil Naziri cənab Mikayıl Cabbarov!

Hörmətli Hökumət üzvləri, Milli Məclis deputatları, rektorlar, inşaat təşkilatlarının nümayəndələri, xarici ölkə səfirliklərinin nümayəndələri, bütün qonaqlarımız! Əziz müəllimlər və tələbələr!

Bu xoş gündə, Universitetimizin 40 illik yubileyinə və Azərbaycanda memarlıq-inşaat təhsilinin 95 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqda hər birinizi ürəkdən salamlayıram! Kollektivimizin bayramında bizimlə olduğunuza görə sizə təşəkkürümüzü bildirirəm.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin iyunun 14-də imzaladığı Sərəncam bizim yubiley ilimizin final günlərini işıqlandırdı, hamımıza sevinc və fəxarət hissi bağışladı. Müəllimlərimizin böyük bir qrupunu dövlət təltifinə layiq görülməsini biz bütün kollektivimizə verilən yüksək qiymət kimi dəyərləndirir, ölkəmizin ali təhsilinə, inşaat sahəsinə ali təhsilli kadr hazırlığına göstərilən diqqət kimi qəbul edirik.

Professor-müəllim heyəti və tələbələr adından cənab Prezidentə dərin minnətdarlığımızı bildirir və Azərbaycan naminə yorulmaz fəaliyyətində ona böyük uğurlar, parlaq qələbələr arzu edirik!

Əziz yubiley iştirakçıları!

Yəqin mənimlə razılaşırsınız ki, inşaatçı peşəsi ən xeyirxah və gərəkli peşələrdən biridir. Binalar ucaltmaq, yol salmaq, su çəkmək, körpülər tikmək, şəhərlər yaratmaq, insanın yaşadığı mühitə gözəllik vermək qədər vacib fəaliyyət növü varmı?

Xalqımızın çox qədim tikinti mədəniyyəti var. Minilliklər boyu ölkəmizin ərazisində memarlıq və inşaat sənəti inkişaf etmiş, böyük şəhərlər, möhtəşəm müdafiə qurğuları, dini və memorial abidələr yaradılmışdır.

XI-XIII əsrlərdə Azərbaycan memarlığının əhəmiyyətli nailiyyətlərindən biri memarlıq məktəblərinin yaranması olmuşdur. Nəsillərdən-nəsillərə ötürülən, ustad memarların öz şagirdlərinə öyrətdiyi sənət “sirləri” hər birinin özünəməxsus bədii və texniki üslubu olan memarlıq məktəblərinin formalaşmasına gətirib çıxartmışdı. Təbriz–Naxçıvan, Şirvan–Abşeron və Aran memarlıq məktəblərinin formalaşması Azərbaycan memarlığının ümumi inkişafını, bədii və konstruktiv zənginliyini, memarlıq və inşaat xüsusiyyətlərinin cilalanmasını təmin etmişdir.

Orta əsrlərdə inşaat işlərinin yerinə yetirilməsi üçün peşəkar qruplar, yaxud həmkar sexləri yaradılırdı. Binanın tikintisi layihənin müəllifi, eyni zamanda inşaat işlərinin rəisi olan memara tapşırılırdı. Memarın yanında şagird kimi çalışan gənclər ondan öyrəndiyi nəzəriyyə və təcrübəni sonra özləri tikdiyi binalarda və müxtəlif təyinatlı qurğularda tətbiq edir və növbəti nəsllə öyrədirdilər.

XIX əsrin 80-ci illərində ölkəmizdə sənayenin inkişafı fonunda texniki peşələrə marağın artması zamanın tələbi idi. Müvafiq tədris sahəsinin yaranması, yeni tipli ziyalı təbəqəsinin- milli mühəndis və texniki kadrların formalaşması, nəhayət, yüksək texniki təhsil verən məktəblərin açılmasına doğru yeni bir yol açılırdı.

Dövrün çağırışlarına cavab verə biləcək təhsil ocaqları olmadığı üçün Azərbaycanda həyata keçirilən böyük tikinti işlərinə əcnəbi mütəxəssislər cəlb edilirdi. XIX–XX əsrin əvvəllərində bu sahədə çalışan azsaylı azərbaycanlı memar və mühəndislər əsasən Rusiyanın universitetləri və akademiylərində təhsil alanlar idi. Qasım bəy Hacıbababəyov, Zivər bəy Əhmədbəyov, Məmməd Həsən Hacınski, Məşədi Mirzəqafar İsmayılov və b. milli memarlıq və inşaat təhsilinin formalaşmasını arzulayıb, öz yaradıcılıqları və ictimai fəaliyyəti ilə o günü yaxınlaşdırırdılar.

1920-ci ildə xalqın böyük ziyalı Nəriman Nərimanovun imzaladığı 20 noyabr tarixli sərəncamı ilə Bakıda Politeknik İnstitutunun yaradılması və onun tərkibində inşaat mühəndisliyi ixtisası üzrə kadr hazırlığının başlanması uzun illər ərzində formalaşmış zərurətdən irəli gəlirdi. Həmin tarixi hadisədən artıq 95 il keçmişdir.

1930-cu ildə Politeknik İnstitutunun adı dəyişdirilərək Azərbaycan Neft İnstitutu adlandırılmışdı. İnstitutun əsas bölmələrindən biri olan İnşaat bölməsində dörd şöbə: Memarlıq, Yol, Liman və Hidrotexnika şöbələri vardı.

1932-ci ildə İnstitutun İnşaat fakültəsinin bazasında müstəqil Azərbaycan İnşaat İnstitutu yaradılmışdı, lakin sonralar o yenidən Əzizbəyov adına Azərbaycan İndustrial İnstitutuna Memarlıq-inşaat fakültəsi statusunda birləşdirilmişdir. 1939-41-ci illərdə xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev bu məhz fakültədə təhsil almışdır. Fakültədə çalışan və memarlıq-inşaat təhsilinin formalaşmasında xidmətləri olan professorlar Y.Sırışev, Y.Dunin, V.Toçilov, A.Qorçakov kimi alim-pedaqoqların adları bu gündə yaşlı nəslin yaddaşlarından silinməyib. 1950-ci ildə SSRİ Ali təhsil Nazirliyinin əmrilə İnstitutun İnşaat-memarlıq, Nəqliyyat fakültələri,

Mexanika fakültəsinin bir hissəsi və Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun Hidromeliorasiya fakültəsinin bazasında Azərbaycan Politeknik İnstitutu yaradılmışdır.

50-60-cı illərdə AzPI-nin inkişafında inşaatçı-rektor, prof. Abuzər Əliyevin, prorektor, prof. Həsənağa Muradxanovun, professorlar Mikayıl Useynovun, Qəzənfər Əlizadənin, Süleyman Əbdurəşidovun və başqalarının əməyini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

1962-68-ci illərdə Politeknik İnstitutuna Akademiyanın müxbir üzvü, memar, professor Ənvər Qasımzadənin rəhbərlik etdiyi dövrdə İnstitut bir sıra əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə etmişdir.

1969-cu ildə Heydər Əlirza oğlu Əliyev Azərbaycan rəhbərliyinə seçildikdən sonra respublikamızın sosial-iqtisadi həyatının bütün sahələri, o cümlədən ali təhsil sistemi də dirçəliş yoluna qədəm qoymuşdur. Keçən əsrin 70-80-ci illərində memarlıq və inşaat sahəsi yüksək tempə inkişaf etmişdir. Ona görə də ölkədə savadlı və qabiliyyətli memar və inşaat mühəndisləri hazırlığı aparmaq üçün xüsusi ali təhsil ocağının olması zərurəti yaranmışdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə SSRİ Nazirlər Sovetinin 652 sayılı qərarına əsasən Çingiz İldırım adına Azərbaycan Politeknik İnstitutunun Memarlıq, İnşaat, Hidromeliorasiya və Nəqliyyat fakültələrinin bazasında Azərbaycan İnşaat Mühəndisləri İnstitutu təsis edilmişdir. Təcrübəli təhsil təşkilatçısı, professor Sənan Mustafayev İnstitutun rektoru vəzifəsinə təyin olunmuşdur.

Azərbaycan İnşaat Mühəndisləri İnstitutunun yaradılması ölkəmizdə memarlıq və inşaat sahəsi üçün kadr hazırlığının yeni mərhələsinin əsasını qoydu. Ölkənin rəhbərinin memarlığa, inşaatla, bütövlükdə quruculuq işlərinə verdiyi böyük önəm, bu sahə üçün mütəxəssis hazırlığına diqqətin və qayğının artmasına səbəb oldu. 1978-ci ildə İnstitutda artıq 6 fakültədə 9000 nəfərə yaxın gənc təhsil alırdı. Yeni yaradılmış İnstitutun maddi bazası qurulur, pedaqoji potensialı güclənir, yeni ixtisaslar açılırdı. 1981-ci ilin yanvar ayında İnstitutun rektor vəzifəsinə təyin edilən Bünyad Sərdarov fəaliyyətinin ilk dövründən quruculuq işlərinin davamına və İnstitutun maddi-texniki bazasının daha da yaxşılaşdırılmasına böyük diqqət yetirirdi.

1984-cü ilin fevral ayında institutda müasir tələblərə cavab verən birinci mərtəbəsində 345 yerlik Akt zalı olan yeni yataqxana binası istifadəyə verilmişdir. 1985-ci ilin dekabr ayında Hidromeliorasiya fakültəsinin sahəsi 10 min kvadrat metr olan tədris binasının tikintisi başa çatdırıldı. 1989-cu ilin mart ayında isə sahəsi 28 min kvadrat metr olan 13 mərtəbəli əsas tədris binası istismara verildi. Binalar müasir tədris laboratoriyarı və tədqiqat avadanlıqları, maşın və mexanizmlərlə təchiz olunaraq müəllim və tələbələrin istifadəsinə verildi. Bu dövrdə İnstitutun tədris metodiki bazası xeyli gücləndirilmiş və müasirləşmişdir. Bunun nəticəsində tədris prosesi bir sıra yeniliklərlə zənginləşməsi və optimallaşdırılması üçün zəruri addımlar atılmışdı.

Ölkədə inşaat sahəsinin inkişafı elmi araşdırmalara tələbatı artırmış, təhsil, elm ilə istehsalat arasındakı əlaqələri daha da möhkəmləndirmişdir.

XX əsrin 70-80-ci illərində Universitetdə işləyən alimlər arasında professorlar - D.A.Axundov, A.Mustafayev, İ.Bəxtiyarov, Ə.İsayev, K.Əliyev, H.Feyziyev, M.Nəcəfov və b. elmi fəaliyyətlərində daha yüksək nəticələr qazanmış, elmi əsərlərilə təkcə Azərbaycanda deyil, bütün sovet məkanında, eləcə də xarici ölkələrdə tanınmışlar. Onlar öz elmi məktəblərini yaradaraq, gənc mütəxəssisləri elmi fəaliyyətə həvəsləndirir, yaratdıqları elmi mühitdə onların formalaşmasına rəhbərlik edirdilər. Bu gün Universitetimizdə çalışan professor-müəllim heyətinin əksəriyyəti həmin dövrdə formalaşmış alimlərdir.

70-80-ci illərdə İnstitutda böyük sayda xarici vətəndaşlar təhsil alırdılar. Onların bir hissəsi bir illik hazırlıq kursu keçdikdən sonra Sovetlər ölkəsinin nüfuzlu ali məktəblərinə göndərilirdilər. Universitetimizin tarixində bu dövr böyük tərbiyəvi və praktiki əhəmiyyəti olan tələbə-inşaat dəstələri ilə də yadda qalmışdır 1976-92-ci illərdə İnstitutun 20 mindən artıq tələbəsi Sovetlər ölkəsinin nəhəng tikintilərinə iştirak etmiş və uğurlar əldə etmişlər.

Bütövlükdə, keçən əsrin 80-ci illərində Azərbaycan İnşaat Mühəndisləri İnstitutunun kadr potensialı güclənmiş, maddi-texniki və tədris-metodiki bazası xeyli genişlənmiş, xarici təhsil ocaqları ilə əməkdaşlığın qurulması istiqamətində uğurlu addımlar atılmışdır.

90-ci illərin əvvəlində ölkəmiz öz tarixinin ən faciəli günlərini yaşamışdır. 20 Yanvar, Qarabağ müharibəsi, dərin siyasi-iqtisadi böhran ali təhsil ocağımızın da tarixinə təlatümlü, narahat illər yazmışdır.

Dağlıq Qarabağda Vətənin azadlığı, suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda Ermənistan işğalçılarına qarşı gedən döyüşlərdə Azərbaycan İnşaat Mühəndisləri İnstitutunun tələbəsi, məzunu və əməkdaşı olan 43 nəfər soydaşımız qəhrəmancasına həlak olmuşdur. Onlardan 7 nəfərinə ölümündən sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Çingiz Mustafayev (1960-1992), Məzahir Rüstəmov (1960-1992), Ramiz Qənbərov (1962-1992), Bəylər Ağayev (1969-1992), Kamil Nəsimov (1946-1992), Kərəm Mirzəyev (1960-1992), Elman Hüseynovun (1952-1993) adları Universitetimizin tarixində və yaddaşımızda əbədi yaşayacaqdır.

1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə dünya miqyaslı siyasətçi Heydər Əlirza oğlu Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyə qayıdışından sonra ölkəmizdə sabitliyə, quruculuğa, inkişafa doğru dönüş yarandı. Yalnız bundan sonra respublikamızın bütün sahələrində, o cümlədən təhsil sistemində dirçəliş illəri başlandı.

Bu dövrdə Universitetimizdə zamanın tələbinə cavab verən yeni struktur bölmələri yaradılmağa başladı. İqtisadi yönümlü yeni kafedrlər açıldı, Mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma fakültəsi yaradıldı, bir sıra bölmələrin adı dəyişdirildi.

Azərbaycan Respublikasında ali təhsildə ikipilləli sistemə keçidlə əlaqədar 1997/98-ci tədris ilindən başlayaraq Universitetdə magistratura təhsili yaradıldı və müsabiqə yolu ilə ilk 92 nəfər magistratura pilləsinə qəbul olundu.

2000-ci ilin 13 iyun tarixində ulu öndər Heydər Əliyevin imzaladığı sərəncamla AzMİU-nin adı dəyişdirilərək Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti adlandırıldı.

Ali memarlıq və inşaat təhsilinin yeni inkişaf mərhələsi bilavasitə Prezident İlham Əliyevin təhsilin və elmin müasir tələblər səviyyəsində inkişafı üçün həyata keçirdiyi islahatlarla sıx bağlıdır. AzMİU-nun 2003-cü ildən sonrakı inkişafında dövlət başçımızın ölkədə yaratdığı yeniləşmə, müasirləşmə, yaradıcılıq atmosferinin xüsusilə böyük rolu olmuşdur.

2004-cü ildə Universitetin tərkibində İnşaat kolleci yaradılmış və 2005-ci ildə 8 ixtisas üzrə mütəxəssis hazırlığına başlanılmışdı. Beləliklə, Universitetin tərkibində 2005-ci ildə yaradılmış Fizika-Riyaziyyat Təmayüllü Liseydə nəzərə alınmaqla AzMİU təhsilin demək olar ki bütün pillələri üzrə kadr hazırlığının təmin edən təhsil ocağı kimi formalaşmışdır. Hazırda Universitetdə tam orta təhsil, orta ixtisas təhsili, bakalavriatura, magistratura və doktorantura səviyyələrində mütəxəssis hazırlığı uğurla davam etdirilir.

2010-cu ildə AzMİU-nun nəzdində Layihə İnstitutu fəaliyyətə başlamış və növbəti illər ərzində bir sıra layihələr üzərində işləmişdir. Bu Universitetin yaradıcılıq potensialının daha səmərəli istifadə edilməsinə şərait yaratmışdır.

Bu illər ərzində mütəxəssis hazırlığının strukturunda xeyli dəyişikliklər aparılmışdır. Dövrün tələbləri ilə ayaqlaşmayan, istehsalat zərurətini itirmiş bəzi ixtisaslar bağlanmış, əvəzində ölkə iqtisadiyyatının müasir və gələcək ehtiyaclarını təmin edə biləcək, eyni zamanda qərb təhsil sisteminə inteqrasiya tələblərinə cavab verən bir sıra yeni ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlığına geniş yer verilmişdir.

Universitetdə ilk dəfə olaraq 2006/07-ci tədris ilində pilot fakültələrdə kredit sistemi tətbiq olunmaqla mütəxəssis hazırlığına başlanılmışdır. 2009/10-cu tədris ilində isə artıq bütün I-ci kurslar bu sistemə keçirilmişdir.

Təhsilin məzmununun yeniləşməsi tədris prosesində tələbələrin fəallığını artıran yeni texnologiya və metodların səmərəli tətbiqilə bağlıdır. Son illər AzMİU-da bu istiqamətdə ciddi fəaliyyət aparılmışdır. Dərslərin interaktiv formada keçirilməsi, informasiya texnologiyalarının tətbiqi, tədrisin istehsalatla əlaqəsinin artırılması, təhsilə motivasiyanın bütün vasitələrlə gücləndirilməsi tədrisin nəticələrinin yüksəlməsinə imkan yaratmışdır.

Universitetdə qiymətləndirmənin təkmilləşdirilməsi üçün ciddi tədbirlər görülmüşdür. İmtahan sessiyalarının daha məsuliyyətli, eyni zamanda aşkarlıq və şəffaflıq şəraitində keçməsi üçün müvafiq işlər aparılır. Semestr imtahanlarının hamısı mərkəzləşdirilmiş şəkildə təşkil olunur. Hazırda yeni, təkmilləşdirilmiş elektron imtahan sistemi tətbiq edilir.

AzMİU-nun maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş mühüm sərəncam 16 iyun 2010-cu ildə Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən imzalanmışdır. Bu sərəncama əsasən Universitetin 1 saylı tədris binasının əsaslı təmiri və yenidən qurulması üçün 2010-cu ilin dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş Prezidentin ehtiyat fondundan vəsait ayrılmışdır. Dövlət Neft Şirkətinin Sosial inkişaf idarəsi 2010/11-ci illər ərzində 1 saylı tədris binasında əsaslı yenidənqurma və təmir işlərini uğurla həyata keçirmişdir. Binada 11 yeni lift quraşdırılmış, mühəndis sistemləri tam təzələnmişdir. Burada «Heydər Əliyevin quruculuq fəaliyyəti» Muzeyi və «Şəhidlər güşəsi» yaradılmış, müəllim və tələbələrin yaradıcılığını nümayiş etdirmək üçün sərgi salonu açılmışdır. 2014-cü ildə Təhsil Nazirliyi tərəfindən III saylı tədris binası əsaslı təmir edilmişdir.

Universitetdə tələbələrin milli-mənəvi dəyərlərlə tərbiyəsi, onların milli ruhda və azərbaycançılıq məfkurəsi əsasında formalaşdırılması tərbiyə işinin vacib istiqaməti kimi qiymətləndirilir. Son hadisələr tələbələrimizin vətənpərvərlik ruhunun çox yüksək olmasını nümayiş etdirdi.

Müasir şəraitdə Universitetin inkişafı və təhsilin keyfiyyətinin artırılması üçün təhsil və istehsalat əlaqəsinin möhkəmləndirilməsinə, xüsusi diqqət yetirilir. AzMİU-da bu istiqamətdə məqsədyönlü fəaliyyət aparılır. Dövlət qurumları, səhmdar cəmiyyətlər və tikinti şirkətləri ilə əməkdaşlıq haqqında müqavilələr imzalanmış və onların əsasında tədris prosesi üçün xeyli zəruri iş görülmüşdür. Ən fəal partnyorlarımız arasında Fövqəladə Hallar Nazirliyini, Azərsu Səhmdar Cəmiyyətini, Paşa İnşaat, Holsim, Təmiz Şəhər və başqalarını qeyd etmək istərdim.

Universitetimizin beynəlxalq əlaqələri genişdir. Bu fəaliyyətin əsas məqsədi təhsilin modernləşməsi, qərb təhsil sisteminə inteqrasiya edilməsi, elmi əlaqələrin və tələbə-müəllim mübadiləsinin genişləndirilməsindən ibarətdir.

Bu gün AzMİU bir çox beynəlxalq təşkilat və assosiasiyaların üzvüdür: Qara Dəniz Universitetləri Şəbəkəsi (BSUN,1998), Rusiyanın Memarlıq Elminə Regionlararası Yardım İctimai Təşkilatı (MOOCAO, 2000) və “MDB İnşaat Universitetləri Assosiasiyası (ACB, 2005), İslam Dünyası Universitetləri Assosiasiyası (FUIW, 2006), Fransa, Şərqi və Mərkəzi Avropa

Memarlıq Məktəbləri Birliyi (REA, 2004), İtaliyanın Romualdo Del Bianco Fondu (2006), Beynəlxalq Universitetlər Assosiasiyası (2011), Türk Dünyası Mühəndislər və Memarlar Birliyi və Türk Universitetləri Birliyi (2013) və başqaları.

Universitet ali təhsilin modernləşməsinə dəstəkləyən və Avropa Universitetləri ilə əməkdaşlıq yaradılmasına kömək göstərən Erasmus proqramları çərçivəsində bir çox beynəlxalq layihələrinin həyata keçirilməsində iştirak edir. Bu illər ərzində 10-a yaxın belə layihələr həyata keçirmişik.

Son 3 ildə müxtəlif layihələr çərçivəsində Universitetin 60 tələbəsi və 28 müəllimi mübadilə proqramlarında iştirak etmişdir.

Hazırda AzMİU bu və ya digər proqramlar çərçivəsində 80-dək xarici ölkə universitetləri ilə - Monpelye Universiteti, Sapienza Universiteti, İstanbul Texniki Universiteti, Orta Doğu Texniki Universiteti, Moskva Dövlət İnşaat Universiteti, Moskva Memarlıq İnstitutu, Vilnüs Gediminas Texniki Universiteti və bu kimi digər nüfuzlu ali təhsil ocaqları ilə əməkdaşlıq edir. Bu əməkdaşlıq bakalavr pilləsində 1, magistratura pilləsində 3, ikili diplom proqramının həyata keçirilməsinə səbəb olmuşdur.

Son 3 ildə Erasmus və Mövlanə proqramları çərçivəsində 53 tələbə və 28 müəllim mübadilə proqramlarına iştirak etmişdilər.

Öz işini təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasının tələbləri səviyyəsində həyata keçirən AzMİU-u səmərəli islahatlar vasitəsilə təhsil sistemini beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırmağı və Vətən üçün müasir səviyyəli mütəxəssis hazırlanmasını özünün prioritet vəzifəsi hesab edir. AzMİU hazırda bakalavr səviyyəsində 24 ixtisas, magistratura səviyyəsində 37 ixtisaslaşma üzrə kadr hazırlığı aparır.

2015/16-cı təhsil illərində Universitetin səkkiz fakültəsində bakalavr pilləsində 5967 nəfər, magistratura pilləsində isə 449 nəfər tələbə öz təhsilini davam etdirir. Xarici Vətəndaşların Təhsili fakültəsində 14 ölkədən 700-ə yaxın tələbə təhsil alır. Kollecimizdə 750 gənc inşaat peşəsinə yiyələnir. Universitetin doktoranturasında 582 nəfər gənc mütəxəssis alimlik dərəcəsinə layiq görülmək üçün çalışır. Beləliklə AzMİU-da bütün təhsil səviyyələrində 7600 yaxın gənc təhsil alır.

40 illik yubileyini qeyd edən Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti təhsilin dünya standartları səviyyəsinə çatdırılmasını, ölkənin müasir tələblərə cavab verən mütəxəssislərlə təmin edilməsini və dövlətin təhsil siyasətinin uğurla icra olunmasını özünün strateji hədəfi kimi müəyyənləşdirmişdir. Bu hədəfə istiqamətlənmiş fəaliyyət memarlıq və inşaat sahəsində ali təhsilin 95 illik ənənələrinə, universitetin professor-müəllim heyətinin yüksək elmi, pedaqoji və peşəkarlıq potensialına söykənir.

AzMİU inkişaf edir, yeniləşir, intellektual potensialını yüksəldir, mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətini artırmaq, dövrün çağırışlarına cavab vermək üçün yorulmadan fəaliyyət göstərir. Bu yolda kollektivimizə uğurlar və böyük nailiyyətlər arzulayıram!

**AzMiU-nun Gölüstan sarayında 40-illik
yubileyinə həsr olunmuş tədbir**

H.A.Xəlilov
i.e.d., prof, AzMIU
R.M.Məmmədov
i.ü.f.d., AzMIU

NEFT GƏLİRLƏRİNİN İSTİFADƏSİNİN ÜDM-in DİNAMİKASINA UZUNMÜDDƏTLİ TƏSİRİ

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında baş vermiş son neft bumunun ÜDM-in dinamikasına uzunmüddətli təsir amilləri və xüsusiyyətləri araşdırılır. Müvafiq statistik məlumatların empirik təhlili əsasında neft gəlirlərinin geniş istifadəsinin, habelə ölkənin ixrac potensialında dəyişikliklərin ÜDM-in artım templərinə və strukturuna təsiri açıqlanır. Neft hasilatının sürətli artımının başa çatmasından sonrakı dövrdə yaranmış olan iqtisadi artım şəraitinin neft qiymətlərinin son dövrlərdə baş vermiş kəskin aşağı düşməsinin doğurduğu nəticələrə təsirinə dair dəyərləndirmələr aparılır.

Açar sözlər: *neft gəlirləri, iqtisadi artım, iqtisadi artım tempi, iqtisadi artımın strukturu, ixrac potensialı.*

Giriş

Neft iqtisadiyyatlı ölkələrdə karbohidrogen xammalı hasilatından əldə edilən gəlirlərin genişmiqyaslı istifadəsi iqtisadi artımın templərinə və strukturuna uzunmüddətli dönmədə əhəmiyyətli təsir göstərə bilən amil kimi çıxış edir. Bu təsir ölkələr üzrə iqtisadiyyatın ümumi vəziyyətindən asılı olaraq fərqlənə bilər. Bu baxımdan iqtisadiyyatlarında sistem transformasiyaları aparılmış keçmiş sosialist ölkələrində, o cümlədən keçmiş SSRİ-yə daxil olmuş ölkələrdə neft bumu nəticəsində daxil olan gəlirlərin ÜDM-in dinamikasına uzunmüddətli dövrdə təsirinin araşdırılması maraq kəsb edir.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, global iqtisadiyyata inteqrasiya proseslərinin başlanılması ilə əlaqədar, Xəzərin ölkəyə aid olan sektorunda yerləşən iri həcmli ehtiyatlara malik yataqların işlənilməsinə imkanlar açılmışdır. Bu imkanların uğurla reallaşdırılması 2005-2010-cu illərdə neft-qaz hasilatının həcmi (neft ekvivalentinə çevirilməklə) 3.3 dəfə artmışdır.(1. səh- 459) Hasilatın artması, habelə investisiya və istehlakın stimullaşdırılması 1-ci diaqramdan da göründüyü kimi, 2005-2010-cu illərdə iqtisadiyyatın müvafiq bölmələrində yüksək artım templərinin formalaşmasını şərtləndirmişdir. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, neft bumu iqtisadi artıma uzunmüddətli dönmədə də təsir edə bilər. Başqa sözlə, bum, hasilatın sürətlə artmasının başa çatmasından sonra da, ÜDM-in dinamikasının müəyyən edilməsində mühüm rol oynayan amillər doğurur. Təsirinin struktur xüsusiyyətləri baxımından, bunlardan, neft sektorunun iqtisadiyyatın strukturunda dominant mövqeyə yiyələnməsi, neft gəlirləri hesabına suveren fondun yaradılması və neft gəlirlərinin geniş istifadəsi, habelə bum nəticəsində ixrac potensialının strukturunda əsaslı dəyişikliklərin baş verməsi diqqəti daha çox cəlb edir.

Neft gəlirlərinin iqtisadi artımın strukturuna təsiri

Neft bumu iri həcmli neft gəlirlərinin əldə edilməsi, strateji valyuta ehtiyatlarının formalaşdırılması ilə iqtisadi artımının sürəkliliyi üçün maliyyə mənbəyi və əlverişli makroiqtisadi şəraitə zəminlərin yaradılmasını təmin edir. Qeyd etmək lazımdır ki, hasilatın yüksək səviyyəsinin saxlanılması ilə əlaqədar, aşağı düşmə meylinin başlanılması (bir qayda olaraq, hasilatın həcmnin enməsi mötədil templərlə baş verir) dövründə də əldə olunan gəlirlərin həcmi yüksək olur. Buna görə, həmin dövrdə, neft qiymətlərində kəskin enmələrin baş vermədiyi halda, strateji xarici valyuta ehtiyatlarının həcmnin artması davam edir. Azərbaycan Respublikasında strateji xarici valyuta ehtiyatları 2010 – cu il ilə müqaisədə 2014-cü illərdə 1.7 dəfə artaraq 50.9 milyard ABŞ dollarına çatmış və həmin il üçün ölkənin ÜDM-nə nisbətə 67.7% təşkil etmişdir. İnfrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması və əhəlinin rifahının daha da yüksəldilməsi vəzifələri post-bum dövründə də neft gəlirlərinin iqtisadi və sosial inkişaf məqsədləri üçün istifadəsinin zəruriliyini şərtləndirmişdir. Aşağıdakı cədvəlin məlumatlarından da aydın olduğu kimi, hasilatın sürətlə artması mərhələsi başa çatdıqdan sonrakı dövrdə DNF-dən dövlət büdcəsinə transfertlərin məbləğləri əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Dövlət Neft Fondunun vəsaitlərinin iqtisadi və sosial inkişaf məqsədləri üçün istifadəsi*

	Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1.	Fondun vəsaitləri:	22.77	29.8	34.13	35.88	37.1	33.6
	a) mlrd ABŞ dolları	42.8	45.0	48.9	48.4	49.4	63.8
	b) ÜDM-ə nisbətə, %						
2.	Fondan transfertlər:						
	-milyard man	5.9	9.0	9.9	11.3	9.3	8.1
	-dövlət büdcəsinin gəlirlərinə nisbətə, %	51.9	57.3	57.3	58.2	50.7	46.3

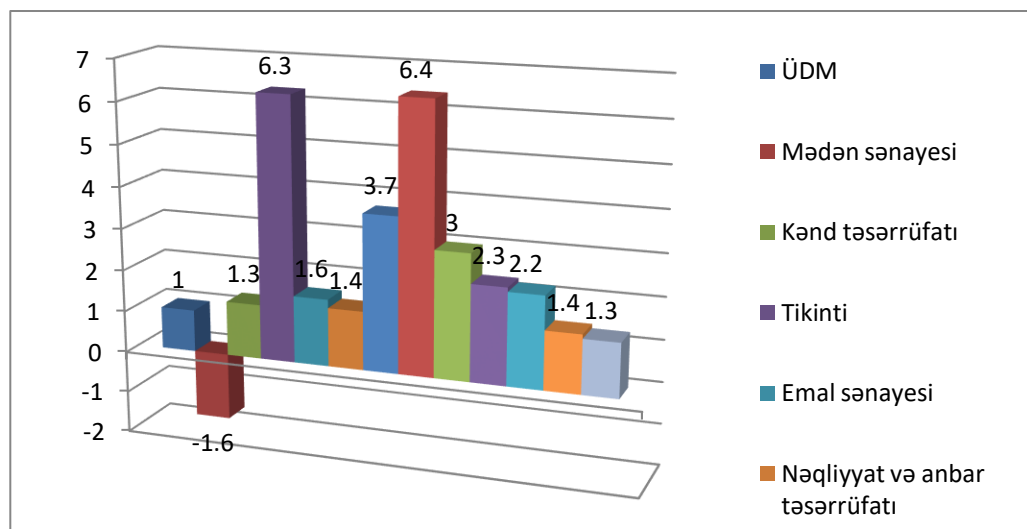
* DNF-nin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir [2]

Neft Fondunun vəsaitinin əhəmiyyətli hissəsi, eyni zamanda, dövlət büdcəsində nəzərə alınmayan bəzi investisiya və sosial yönümlü layihələrin də maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. 2015-ci ildə həmin məqsədlərə yönəldilən vəsaitlər dövlət büdcəsinə transfertlərin məbləğinə nisbətə 12.3 % səviyyəsində olmuşdur.

Qeyd edilənlərlə əlaqədar, neft gəlirlərinin istifadəsi iqtisadi artımın təmin edilməsinin mühüm mənbəyi kimi çıxış edir. Bu mənbə 2011-2014-cü illərdə karbohidrogen xammalının hasilatının azalmasının iqtisadi genişlənməyə əhəmiyyətli təzyiqi şəraitində artım templərinin müsbət dinamikasının saxlanılmasının başlıca amili kimi çıxış etmişdir.

Neft gəlirlərindən istifadənin iqtisadi artıma təsirində müəyyən struktur xüsusiyyətləri mövcud olmuşdur. İlk növbədə, neft vəsaitlərinin geniş istifadəsi şəraitində artan dövlət xərclərində dövlət investisiyalarının və sosial müdafiə tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üstünlüyə

malik olmuşdur. 2011-2014-cü illərdə əsas kapitala investisiyalara yönəldilmiş büdcə vəsaitlərinin orta illik məbləği 2006-2010-cu illər üzrə müvafiq göstəricidən 2.7 dəfə çox olmuşdur. Bu dövrdə əsas kapitala yönəldilmiş büdcə vəsaitləri DNF-dən bücəyə transfertlərin məbləğinin 2/3 hissəsinə bərabər olmuşdur. 2014-cü ildə dövlət büdcəsinin sosial müdafiə xərcləri ümumi xərclərdən daha sürətlə artaraq, 2010-cu il ilə müqayisədə 1.8 dəfəyə yaxın yüksəlmişdir. Həmin istiqamətlər üzrə maliyyələşdirmələr ölkə iqtisadiyyatında tikinti sektorunun və istehlakla bağlı olan ticarət, ictimai iaşə və rabitə kimi sahələrdə yüksək artım templərinin saxlanılmasına təminat yaratmışdır. 1-ci diaqramın məlumatlarından aydın olduğu kimi, qeyd edilən sektorlarda orta illik artım templərinin nisbi kəmiyyətləri (müvafiq sahə göstəricilərinin ÜDM-in artım templərinə nisbəti) çox yüksək olmuşdur.

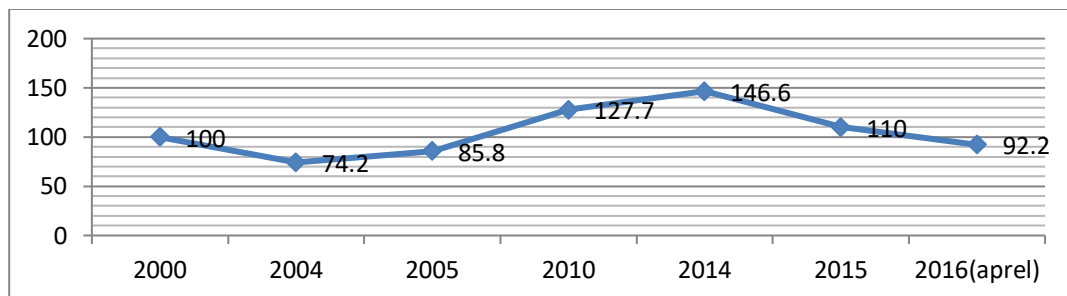

Göstərilənlərlə əlaqədar, deyə bilərik ki, post-pik şəraitində DNF vəsaitlərindən iqtisadi və sosial inkişaf məqsədləri üçün genişmiqyaslı istifadə tikinti, ticarət, ictimai iaşə sektorlarının iqtisadi artımın drayverinə çevrilməsində mühüm rol oynamışdır. Neft gəlirlərinin istifadəsi artımın strukturunda qeyd edilən sahələrin önəmli yer tutmasına şərait yaratmışdır.

Həmin sahələr artımın əsas drayveri kimi, bilavastə bum şəraitində mədənçıxarma sənayesinin yerinə yetirdiyi rola sahib olmuşlar.¹ Post-bum şəraitində neft gəlirlərinin genişmiqyaslı istifadəsi “qeyri-ticarət” sektorunun informasiya və rabitə, nəqliyyat kimi sahələrinin də iqtisadi artımda əhəmiyyətli yer almasına imkan yaratmışdır. Bununla belə, insan kapitalının inkişafını və deməli, uzunmüddətli dövərdə inkişaf zəminlərini formalaşdıran təhsilin, habelə səhiyyənin artımda payı, hasilatın sürətlə yüksəldiyi mərhələdə olduğu kimi, nisbətən aşağı olmuşdur. Neft gəlirlərinin geniş istifadəsi şəraitində dövlət tərəfindən təhsil və səhiyyənin inkişafına vəsait qoyuluşları bütövlükdə dinamik surətdə artmışdır. Bundan əlavə, neft kapitalının insan kapitalına çevrilməsi məqsədinə müvafiq olaraq DNF-dən maliyyələşdirilməklə 2007-2015-ci illəri əhatə edən xüsusi dövlət proqramı çərçivəsində Azərbaycan vətəndaşlarının xaricdə təhsil alması təmin edilmişdir. Bununla belə, neft gəlirlərinin azalması şəraitində sosial öhdəliklərin reallaşdırılması ilə əlaqədar dövlət borclanmasının səviyyəsinin yüksəlməsi amilinin nəzərə alınması qeyd edilən istiqamətlər üzrə maliyyələşdirmədə məhdudiyyətlərin tətbiqi

¹ Hesablamalarımıza görə hasilatın sürətli artımının baş verdiyi 2005-2010-cu illərdə ÜDM-in fiziki artımında mədənçıxarma sənayesinin payı 71.4% təşkil etmişdir. (2. Səh 128)

zəruriliyini şərtləndirir. Digər tərəfdən, əslində, neft gəlirlərinin geniş istifadəsi dövlət investisiyalarının və istehlakın həcmi əhəmiyyətli sürətdə artırmaqla, öz növbəsində, həmin istiqamətlər üzrə daxilə istifadə edilən məhsulların istehsalını da stimullaşdırmışdır. Bununla yanaşı, neft gəlirləri istehsalın inkişafına kömək institutlarının fəaliyyətini genişləndirməyə, habelə yeni belə institutların yaradılmasına imkan vermişdir. Nəticədə, emal sənayesinə tikinti materiallarının istehsalı üstün sürətlərlə artmış, kənd təsərrüfatında ərzaq təyinatlı məhsulları istehsalının əhəmiyyətli artımı baş vermişdir. Qeyd edilənlərin fonunda 1-ci diaqramdan da aydın olduğu kimi, 2011-2014-cü illərdə istehsal sahələrində artım sürətləri ÜDM-in artım templəri göstəricilərindən yüksək olmuşdur. Bununla belə, post-bum dövründə ÜDM-in artım templərinin ümumən aşağı səviyyədə qərarlaşmasını nəzərə almaqla, neft gəlirlərinin geniş istifadəsinin fəal təsiri ilə formalaşan artımın strukturunda “ticarət” sahələrinin mövqeyi bütövlükdə zəif olmuşdur. Dövlət investisiyaları və istehlakın artımından doğan tələbin əhəmiyyətli hissəsi ödənilməsi idxalla qarşılanmışdır. Dövlət Neft Fondu vəsaitlərinin iqtisadi və sosial inkişaf məqsədlərinə daha böyük məbləğlərdə yönəldilməsi şəraitində, neft ixracından əldə olunan valyuta gəlirlərinin konvertasiyasının milli valyutanın məzənnəsinə təzyiqi yüksək olaraq qalmışdır. Əslində, post-bum dövründə 2015-ci ilədək manatın möhkəmlənməsi davam etmişdir. (2-cü diaqram)

Diaqram 2. Manatın xarici valyutalara nisbətən real effektiv məzənnəsi, %(dekabr2000=100)*

Mənbə: AMB (4)

Belə vəziyyət, öz növbəsində, ölkədə ucuz və ixtisaslı işçi qüvvəsinin mövcudluğu, habelə sənaye sahələri üçün enerji subsidiyalarının saxlanıldığı şəraitində idxal olunan xammal və yarımfabrikatın istifadəsi əsasında istehsalın təşkilini stimullaşdırmışdır. Bu, ölkə sənayesinin idxala bağlılığını gücləndirmişdir. İdxaldan asılılığın gücləndirilməsi isə orta və uzunmüddətli dövrlərdə sənayeləşmənin davamlı gedişinin təmin edilməsi baxımından müəyyən çatışmazlıqlar törətmişdir. Neft gəlirlərinin geniş istifadəsi, eyni zamanda, iqtisadi artıma dayanıqsızlıq gətirir. Neft qiymətlərinin vaxtaşırı kəskin aşağı düşməsi suveren fondun gəlirlərinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Belə şəraitdə ölkənin strateji ehtiyatlarının qorunması zəruriliyi də nəzərə alınmaqla, cari dövrdə istifadə üçün ayrılan vəsaitlərin həcmində ixtisarlara ehtiyac yaranır. Neftin kəskin ucuzlaşması şəraitində² DNF-dən dövlət büdcəsinə transfertlərin məbləği 2013- ilə nisbətən milli valyutada 2014-cü ildə 17.7%, 2015-ci ildə 28.3 % aşağı düşmüşdür. Transfertlərin azalması dollar ekvivalentində müvafiq olaraq 17.4 və 45.2 % təşkil etmişdir. Belə şəraitdə,

² Brent markalı neftin 1 barelinin orta qiyməti 2013-cü ildə 108.66 ABŞ dolları, 2014-cü ildə 98.95 ABŞ dolları, 2015-ci ildə 53.39 ABŞ dolları təşkil etmişdir –Bax: (5. Səh 14):

ÜDM-in 2013-cü ildəki 5.8 olan orta illik artım tempi 2014-cü ildə 2.8%-ə, 2015-ci ildə isə 1.1%-ə enmişdir.

İxrac potensialında struktur dəyişikliyinə təsiri

Hasilat bəzi neft ixracının həcmində sığrayışlı artımını şərtləndirir. Azərbaycanda neft və neft məhsullarının ixracı dəyər ifadəsində 2005-2010-cu illərdə 6.8 dəfə çoxalmışdır. Bu, öz növbəsində, ixracın ümumi həcmində və strukturuna əsaslı təsir göstərmişdir.

Məhsul və xidmətlərin ixracı 2004-cü ildəki 3.6 milyard dollardan, 2010-cu ildə 21.4 milyard dollara, 2013-cü ildə 30.3 milyard dollara çatmışdır. Belə vəziyyət, ilk növbədə, ölkənin cari hesablar balansında müsbət saldonun formalaşmasına yol açmışdır. Azərbaycanda post-bum dövründə də neft ixracının nisbətən yüksək həcmi ilə bağlı, cari hesablar balansının böyük ölçülü müsbət saldusunun saxlanması davam etmişdir. Bu göstərici ÜDM-ə nisbətə 2011-ci ildə 27.3%, 2012-ci ildə 22.8%, 2013-cü ildə 22.1 %, 2014-cü ildə 16.8% təşkil etmişdir. Bu, makroiqtisadi sabilliyin təmin edilməsi baxımından müsbət rolə malik olmuşdur.

Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, neft ixracının sürətlə artması ixracın strukturunda güclü birtərəflilik yaratmışdır. Neft və neft məhsullarının ölkənin ixracında xüsusi çəkisi 2010-cu ildə 94.1%-ə çatmışdır. İxracın strukturunda birtərəflilik iqtisadi diversifikasiya sahəsində ciddi irəliləyişlərin əldə edilməməsi ilə bağlı, post-bum şəraitində də davam etmişdir. Neft və neft məhsullarının ixracda payı 2013-cü ildə 92.7%, 2014-cü ildə 92.4% təşkil etmişdir.

İqtisadi sistemin transformasiyası və müstəqillik şəraitində milli iqtisadiyyatın strukturunun yenidən formalaşdırılması gedişində yaşanan böhranlarla əlaqədar, qeyri-neft sektorunun ixrac potensialında yaranmış zəifliyi post-bum şəraitində aradan qaldırmaq mümkün olmamışdır.

İxracın strukturu makroiqtisadi sabillik üçün neft qiymətlərinin volatilliyindən doğan risklərin saxlanılmasına səbəb olmuşdur. 2014-cü ilin sonlarına doğru başlanan və 2015-ci ildə güclənən neft qiymətlərinin azalması, habelə neft hasilatının aşağı düşməsi şəraitində ölkənin valyuta bazarında formalaşan tələb-təklif nisbəti milli valyutanın devolvasiyasının həyata keçirilməsinə zərurət yaratdı. Nəzərə almalıyıq ki, devolvasiya ölkənin strateji valyuta ehtijatlarının sürətlə “əriməsinin” qarşısını aılmağa, habelə qeyri-neft sektoru məhsullarının ixracının genişləndirilməsinə imkan açsa da, özünün genişmiqyaslılığı ilə, habelə ölkədə maliyyə sisteminin yüksək dərəcədə inkişaf etmədiyi şəraitdə bütövlə, makroiqtisadi dinamikaya mənfi təsirlər də doğurmuşdur. Azərbaycanda kəskin devolvasiya şəraitində makroiqtisadi sabilliyin gözlənilməsi dövrüdə olan pul kütləsinin ixtisarı zəruriliyini irəli sürür, bu isə işgüzar fəallığın zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Devolvasiya, həmçinin, idxalın azalması ilə, istehlakın, habelə gətirilmə xammalla işləyən istehsalın ixtisar olunmasına yol açmışdır.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, kəskin devolvasiya qeyri-sabilliyin artması, işgüzar fəallığın ümumi zəifləməsi ilə əlaqədar, müvafiq yönümdə yetərincə formalaşmış istehsal potensialının olmadığı şəraitdə, qeyri-neft məhsullarının ixracını təsirli stimullaşdırmamışdır. Qeyri-neft sektoru məhsulları ixracının həcmi 2015-ci ildə 8.3%, 2016-cı ilin birinci rübündə isə əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 44.5% ixtisar olunmuşdur.

Neft qiymətlərinin sonuncu kəskin azalması və milli valyutanın devolvasiyası dövlət səviyyəsində bilavasitə qeyri-neft sahələri məhsullarının ixracının genişləndirilməsinə yönəldilən strategiyaların hazırlanmış həyata keçirilməsinə marağı yüksəlmişdir. Bu istiqamətdə ixrac olunan məhsulların dəyərinin bir hissəsinin qaytarılması, habelə bunun məhsulun dəyərinin

formalaşdırılmasında yerli resursların rolu ilə əlaqələndirilməsi, habelə qeyri-neft ixrac potensialında əhəmiyyətli yer tutan bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının (pambiq, tütün) istehsalçıları üçün əlavə kömək tədbirlərinin tətbiqinə başlanılması diqqəti daha çox cəlb edir.

Nəticə

Azərbaycan Respublikasında XXI əsrin birinci dekadasında baş vermiş neft bumu nəticəsində əldə edilən gəlirlərin istifadəsi, ilk növbədə, dövlət investisiyalarının və istehlakın artımını sürətləndirməklə, hasilatın “pik” həddinə çatdıqdan sonra eniş şəraitində iqtisadiyyatın genişlənmə rejimində fəaliyyət göstərməsinə imkan vermişdir.

Bununla belə, neft gəlirlərinin inkişafın əsas maliyyə mənbəyinə çevrilməsi, öz növbəsində, iqtisadi artımın strukturunda uzunmüddətli dönmədə dayanıqlı inkişaf üçün zəminlərin formalaşdırılması baxımından əlverişli olmayan dəyişikliklərə səbəb olmuşdur, habelə neft qiymətlərində kəskin enmələrlə şəraitində, ÜDM-in artım templərinin azalması riskinin daşıyıcısı kimi çıxış edir. Neft qiymətlərində növbəti kəskin enmənin baş verdiyi son dövrdə milli valyutanın dərin devolvasiyasına yol açılmışdır. Güclü devolvasiya, öz növbəsində, neft gəlirlərinin istifadəsinin ixtisar olunması şəraitində işgüzar fəallığın zəifləməsinə səbəb olmuş və qeyri-neft məhsullarının ixracının zəruri səviyyədə stimullaşdırılması təmin olunmamışdır.

Neft bumunun iqtisadi inkişaf üçün uzunmüddətli dönmədə açdığı imkanlardan daha səmərəli yararlanma baxımından Azərbaycan təcrübəsinin dərsləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- iqtisadi və sosial inkişaf məqsədləri üçün neft gəlirlərinin geniş miqyaslarda istifadəsinin zəruri olduğu post-bum dövründə investisiyaların səmərəliliyinin təmin edilməsi və davamlı inkişaf üçün zəminlərin yaradılması amilləri önə çəkilməklə, istifadə edilən vəsaitlərin həcmnin optimallaşdırılması və strukturunun təkmilləşdirilməsi vacib idi.

- bumun uzunmüddətli təsir amilləri nəzərə alınmaqla, hasilatın sürətli artımının başlanması ilə eyni dövrdə istehsal sektorunda artım potensialını gücləndirmək məqsədilə dərin transformasiya enişinə məruz qalmış emal sahələrinin dirçəldilməsi və inkişafına yönəlik aktiv sənaye siyasətinin həyata keçirilməsi məqsəduyğun idi.

- bum şəraitində qeyri-neft ixrac potensialının reallaşdırılması, o cümlədən iri neft gəlirlərinin daxil olması ilə yaranan əlverişli imkanlardan istifadə etməklə ixracın genişləndirilməsinə kömək proqramlarının həyata keçirilməsi tələb olunmuşdur. İxracın artırılmasına və ümumiyyətlə istehsal sahələrinin inkişafının stimullaşdırılmasına post-bum dövrünün neft qiymətlərinin əlverişsiz konyunkturasının formalaşdığı halda başlanılması həm iqtisadiyyatda riskli strukturun aradan qaldırılmasında zaman itkisi, həm də müvafiq islahatların aparılması üçün daha əlverişli məqamların əldən verilməsi ilə bağlıdır.

- Azərbaycanın təcrübəsi də, neft gəlirləri hesabına ehtiyatların yaradılmasına iqtisadiyyatın əlverişsiz xarici təsirlərdən qorunmaq üçün yetərli vasitə ola biləcəyi ilə bağlı ümidlərin özünü doğrultmadığını sübut etdi. İqtisadi artımda etibarlı stabilliyin təmin edilməsi neft gəlirlərindən strateji ehtiyatların yaradılmasının səmərəli diversifikasiya, qeyri-neft sektorunda ixrac potensialının genişləndirilməsi, inkişaf etmiş maliyyə-bank sisteminin formalaşdırılması ilə müşayiət olunması ilə bağlıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri B., 2015. 811 s.
2. Dövlət Neft Fondunun illik hesabatları. <http://www.oilfund.az/uploads/status.pdf>

3. Azərbaycanın milli hesabları. Statistik məcmuə. B., 2015. 178 s.
4. Makroiqtisadi göstəricilər. Azərbaycan Mərkəzi Bankı. <http://www.cbar.az/lpages/-statistics/key-macroeconomic-indicators/> 2016. 20.08.2016. 17-00
5. BP Statistical Review of World Energy June 2016
6. Junko K., and Vitali K. 2008. Impact of Government Expenditure on Growth: The Case of Azerbaijan WP/08/115(n/b)
7. Hamza Khalilov EMPIRICAL STUDY OF THE SHORT AND LONG-TERM IMPACT OF THE OIL BOOMS TO ECONOMIC GROWTH RATES Azerbaijanian Journal of Economics and Social Studies Volume 3, Number 1/II 3, Say1, 2016 <http://oaji.net/articles/2016/1790-1463408022.pdf>
8. Lederman, D. and Maloney, William F., eds. (2007a) *Natural Resources: Neither Curse nor Destiny* (Washington, DC: The World Bank)

Х.А.Халилов
д.э.н., проф., АзАСУ

Р.М.Мамедов
доктор философии по экономике, АзАСУ

Долгосрочное влияние использования нефтяных доходов на динамику ВВП

Резюме

В данной статье исследуются факторы и особенности долгосрочного воздействия последнего нефтяного бума на динамику ВВП в Азербайджанской Республике. На основе эмпирического анализа соответствующих статистических данных раскрывается воздействие широкомасштабного использования доходов от продажи нефти, а также изменения в экспортном потенциале страны и его влияние на темпы и структуру роста ВВП. Проведена оценка воздействия условий экономического роста, начавшегося вследствие увеличения добычи нефти, на последствия недавнего резкого снижения цен на нефть.

Ключевые слова: нефтяные доходы, экономический рост, темпы экономического роста, структура экономического роста, экспортный потенциал

H.A.Khalilov
Doctor of Economics, Professor
Azerbaijan Architecture and Construction University
R.M.Mammadov
Doctor of Philosophy in Economics
Azerbaijan Architecture and Construction University

The long-term impact of the use of oil revenues on the dynamics of GDP

Abstract

The article examines the factors and features of the long-term effects of the last oil boom on the dynamics of the GDP in the Republic of Azerbaijan. Based on the empirical analysis of relevant statistical data the impact of large-scale use of oil revenues, as well as changes in the export potential of the country and its impact on the rate and structure of GDP growth is

revealed. The evaluation of the impact of conditions of the economic growth, which began as a result of increasing oil production, on the effects of the recent sharp decline in oil prices is given.

Key words: oil revenue, economic growth, rate of economic growth, economic growth structure, export potential.

M.A.Məmmədov

i.e.d., prof. AzMİU

R.A.Babayev

AzMİU-nun doktorantı

NEFT-QAZ SƏNAYESİNİN ƏSAS GÖSTƏRİCİLƏRİNİN TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə neft-qaz sənayesinin əsas göstəriciləri sistemləşdirilmiş və təhlil edilmişdir. Həmçinin Dövlət Proqramları çərçivəsində son 10 il ərzində SOKAR tərəfindən neft və qaz hasilatının dinamikası verilmiş, onların 2005-2014-cü illər üzrə müqayisəli təhlili aparılmışdır. Məqalədə neft-qaz sahəsində, yanacaq-energetika kompleksinin inkişafında transmilli layihələrin rolu və ölkə iqtisadiyyatı üçün onların mahiyyəti göstərilmişdir.

Açar sözlər: yanacaq-energetika kompleksi, investisiya qoyuluşu, Dövlət Proqramı, Tədbirlər Planı, transmilli layihələr

Azərbaycanın müstəqil neft siyasəti və strategiyasının əsasını qoyan «Əsrin müqaviləsi» Xəzər dənizində ilk irimiqyaslı layihənin həyata keçirilməsi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın yaradılması və inkişafının əsasını qoydu. Dünyanın ən nüfuzlu, tanınmış və yüksək texnologiyalara malik olan neft şirkətləri ilə bağlanmış neft sazişləri təkcə neft-qaz sənayesinin yox, eyni zamanda ölkəmizin iqtisadiyyatının bütün sahələrinin inkişafının təməlini qoydu və onun inkişafına güclü təkan verdi. İmzalanmış neft müqavilələri çərçivəsində görülən işlər ilk növbədə milli neft-qaz sənayesinin yenidən qurulması, onun infrastrukturunun gücləndirilməsi və innovasiya yönümlü texnologiyaların ölkəyə gətirilməsinə imkan yaratdı.

İndi dünyanın enerji sahəsində texniki və texnoloji mürəkkəbliyi, sərmayələrin həcmi baxımdan ən iri hesab olunan layihələr məhz Azərbaycanda həyata keçirilir. Bu nəhəng layihələrin gerçəkləşməsi gündən-günə ölkənin iqtisadiyyatının sürətli inkişafının təmin edilməsinə əlverişli şərait yaradır. Ölkəmizin müstəqillik dövründə qazandığı nailiyyətlər onu Xəzər-Qafqaz regionunda sürətlə inkişaf edən dünyanın neft mərkəzlərindən birinə çevirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə bu sahənin inkişafı daimi prioritet olmuşdur. Azərbaycanın iqtisadi gücü və beynəlxalq nüfuzunun artmasında ölkəmizin sənaye və yanacaq-energetika kompleksi mühüm və həlledici rola malikdir [3]. Yəni, 2015-ci ildə ölkəmizdə neft sənayesinin inkişafına 7,2 milyard manat vəsait qoyulmuş, bu isə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitinin 23,2 faizini təşkil edir [4]. “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması Azərbaycan qarşısında yeni perspektivlər açmış, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Novorosiysk, Bakı-Supsa neft ixrac kəmərləri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz ixrac kəməri və Cənub Qaz Dəhlizi Transmilli əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilməsinə imkan vermişdir. Yanacaq-Enerji kompleksi üzrə (2005-2015-ci illərdə) Dövlət Proqramının 10 illik Yekun hesabatı və SOCAR-ın 2014-cü il hesabatının araşdırılması göstərir ki, ölkənin neft-qaz sahəsinə böyük həcmli investisiyaların qoyulması və müasir texnologiyaların tətbiqi nəticəsində respublikamızda neft hasilatı 1990-cı illərin əvvəllərində olan

hasilatla müqayisədə 5,5 dəfə, qaz hasilatı isə 4 dəfə artmış və bu sahələrdə böyük nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Respublikamız energetika və sənayenin digər sahələrində yüksək nailiyyətlər əldə etmişdir. 2014-cü ildə 42,0 milyon ton neft, 29,6 milyard kub.metrdən artıq qaz hasil edilmişdir. 2005-ci il ilə müqayisədə 2014-cü ildə neft hasilatı 1,9 dəfə və qaz hasilatı isə 4,3 dəfə artmışdır. Bu ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti tərəfindən 8,3 milyon ton neft və 7,0 milyard kubmetr qaz, xarici şirkətlər tərəfindən isə istismar edilən Azəri-Çıraq-Günəşli və Şahdəniz yataqlarından 33,7 milyon ton neft və 22,6 milyard kubmetr qaz hasil edilmişdir. 2015-ci ildə Respublika üzrə neftin ixracı 35,3 milyon ton təşkil etmiş və 2014-cü ilə nisbətən 54,0 min ton artım olmuş, konsorsiumlar üzrə satılan neftin 33,6 milyon tonu Azərbaycanın payına düşmüşdür. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərilə layihədə nəzərdə tutulmuş ötürücülük qabiliyyəti 29,5 milyon ton və 2014-cü il ilə müqayisədə 1,4 faiz çox olmuşdur [1],[2].

Eyni zamanda bu illər ərzində Azərbaycan respublikası ərazisində 81 neft-qaz yatağı aşkar edilmiş, 61 yataqdan karbohidrogen hasil edilir 20 yataq isə bu və ya digər səbəbdən işlənməyə cəlb olunmamış və yaxud işlənməsi dayandırılmışdır. İşlənmədə olan 41 yataq Azərbaycanın quru, 20 yataq isə dəniz ərazisində yerləşir.

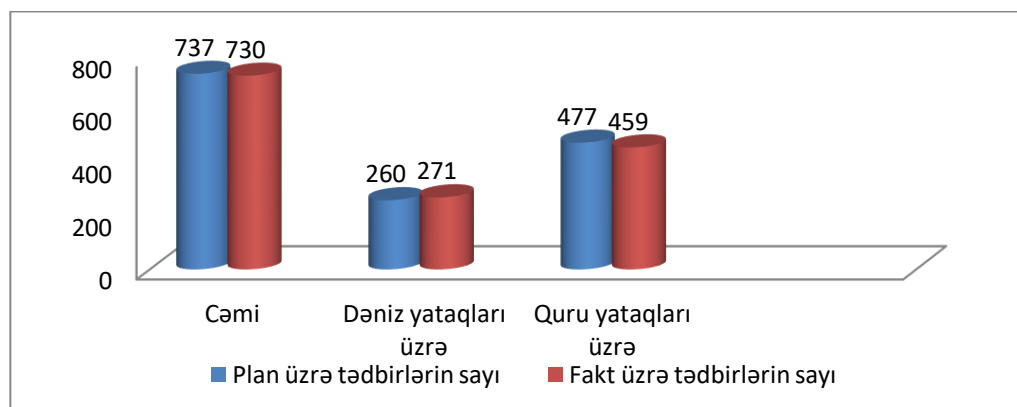
Qeyd olunan bu işlər nəticəsində ölkə üzrə istismarda olmuş yataqlardan işlənmənin əvvəlindən 1883 mln.ton neft-kondensat və 711,1 mlrd.m3 qaz hasil olunmuşur, o cümlədən, quruda yerləşən yataqlardan 970 mln.ton neft-kondensat, 138 mlrd.m3 qaz, dəniz yataqlarından 913 mln. ton neft-kondensat, 573,1 mlrd. m3 qaz hasil edilmişdir.

Son illərdə aparılan qazma işlərinin vəziyyətinin təhlili göstərir ki, yeni quyuların qazılıb istismara verilməsi yataqlar üzrə hasilatın sabitləşməsi və qismən artırılmasında aparılan işlərin müvafiq əhəmiyyəti olmuşdur. Eyni zamanda hesabatların tədqiqi göstərir ki, 2014-cü il ərzində “Azneft” İB aparılan geoloji tədbirlər nəticəsində 330,6 min ton əlavə neft hasil edilmişdir. Dəniz yataqları üzrə 271 geoloji tədbir həyata keçirmiş və bu tədbirlər hesabına 286,4 min ton əlavə neft hasil edilmişdir. Quruda yerləşən yataqlar üzrə isə 459 geoloji tədbir həyata keçirmiş və bunun nəticəsində 44,2 min ton əlavə neft hasil edilmişdir. Bu İB-də son illərdə neft-qaz hasilatı stabiləşdirilmiş, ölkədə 2014-cü ildə müvafiq olaraq 6,8 mln ton neft və 6,4 milyard m3 qaz hasilatı təmin edilmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi 2014-cü ildə “Azneft” İB-də aparılan geoloji işlər nəticəsində dənizdə və quruda neft və qaz hasilatının təmin edilməsində xüsusi əhəmiyyəti olan tədbirlərin və onların tətbiqi nəticəsində alınmış əlavə neftin dinamikaş aşağıdakı diaqramda verilmişdir.

Diaqram 1

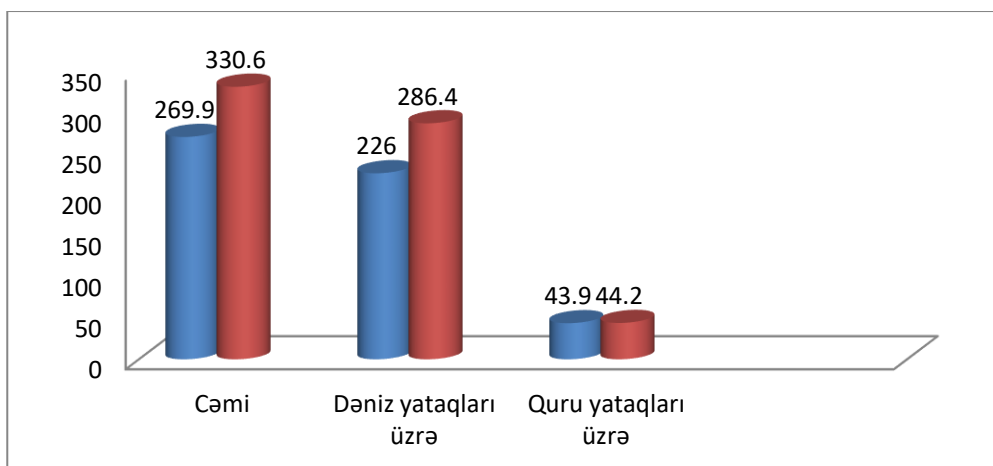
2014-cü ildə “Azneft” İB-də aparılmış geoloji tədbirlərin sayı

Diaqram: SOKAR-in 2014-cü illik hesabatı əsasında tərtib edilmişdir

Diaqram 2

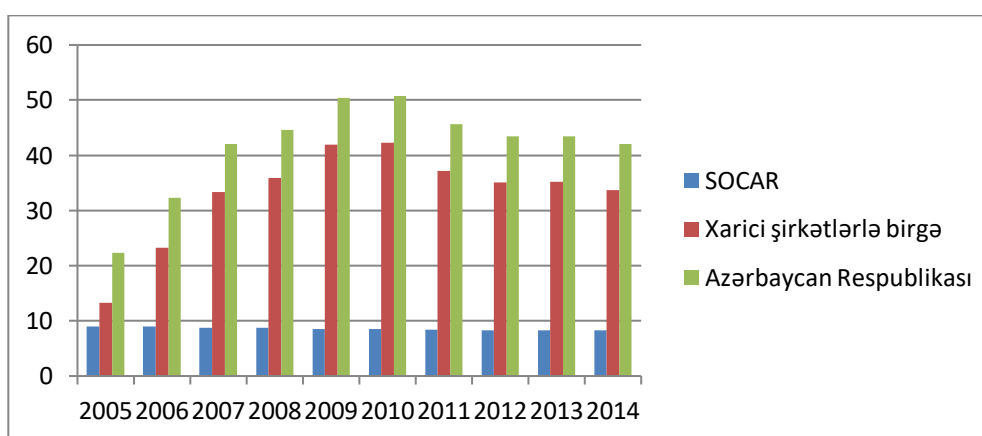
2014-cü ildə “Azneft” İB-də aparılmış geoloji tədbirlər nəticəsində alınmış əlavə neft

Son 10 il ərzində dövlət proqramları və buna müvafiq hazırlanmış iş planına uyğun olaraq yanacaq-enerji kompleksi üzrə müəssisələrdə həyata keçirilən işlər neft və qaz hasilatının artmasını və sonrakı illərdə isə neft və qaz hasilatının stabilləşməsinə təmin etmişdir. Belə ki, 2005-2014-cü illər üzrə neft və qaz hasilatının vəziyyəti ilə əlaqədar məlumat tərtib edilmiş aşağıdakı diaqramlarda əks olunmuşdur.

Diaqram 3

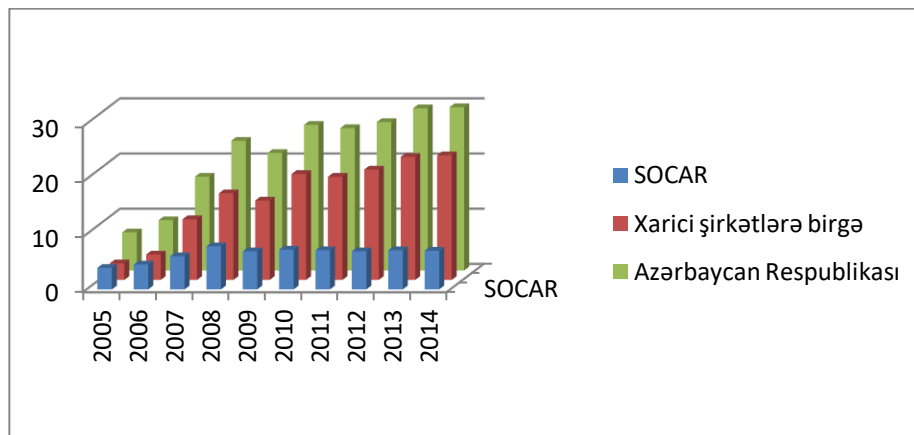
2005-2014-cü illərdə Respublika üzrə neft hasilatının dinamikası

Diaqram SOKAR-ın 2014-cü ilin yekun hesabatının göstəriciləri əsasında tərtib edilmişdir

Diaqram 4

2005-2014-cü illərdə Respublika üzrə qaz hasilatının dinamikası

***Diaqram SOKAR-ın 2014-cü ilin yekun hesabatının göstəriciləri
əsasında tərtib edilmişdir***

Yuxarıdakı diaqramların təhlili göstərir ki, neft-qaz sahəsinə proqram və layihələr çərçivəsində cəlb edilən investisiyaların sahələr üzrə səmərəli yönəldilməsi nəticəsində neft-qaz sənaye müəssisələrində əsas fondların innovasiya xarakterli texniki-texnoloji strukturunun səmərəli yeniləşdirilməsi aparılmış və 2005-ci ildən 2010-cu ilə qədər neft hasilatının inkişafı və sonrakı illərdə isə onun stabilləşməsi təmin edilmişdir. Ancaq, bu illərdən hal-hazırkı vaxta qədər qaz hasilatının yalnız artım dinamikası müşahidə olunur. Belə ki, SOKAR-ın illik hesabatının göstəricilərinin təhlili göstərir ki, tədqiq olunan sahədə əsas fondların texniki-texnoloji yeniləşməsi öz nəticəsini vermişdir, yəni 2014-cü ildə ölkədə 42,0 mln ton neft və 29,6 mlrd m³ qaz hasil olunmuş və 2013-cü ilə müqayisədə neft hasilatı 1,5 mln ton və yaxud 3,4 faiz qaz hasilatı isə 0,2 mlrd m³ və yaxud 0,71 çox olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu göstəricilərin təmin edilməsi ölkədə neft- qaz kompleksində uzunmüddətli aparılan səmərəli işlərin nəticəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Belə ki bütün dünyada neft ölkəsi kimi tanınan Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə istismarından əsr yarımından artıq vaxt keçmişdir. Abşeron yarımadasında isə neft sənayesinin inkişafından 150 ildən artıq işləmə tarixinə malik olan “Bibiheybət” yatağı böyük rola malik olmuşdur. Bu dövrdə respublikada 71 neft-qaz yatağı açıqlaraq istismara verilmiş və bu yataqlardan 57-i hal-hazırda işlənmədədir. XIX əsrin sonunda Azərbaycan neft hasilatına görə dünyada birinci yerə çıxmış və dünyada hasil edilən neftin yarısından çoxu onun payına düşmüşdür. Bütün istismar dövrü ərzində bu yataqlardan 1,75 mlrd. tondan artıq (kondensatla birlikdə) neft, 633,3 mlrd. m³-dən artıq qaz hasil edilmişdir. İşlənəndə olan yataqlardan 39-u respublikanın quru sahələrində istismar edilir. Quru ərazisində istismar edilən yataqların təxminən 18-i müştərək müəssisə və əməliyyat şirkətləri tərəfindən işlənir və bütövlükdə qurudakı yataqların 20-i və ya 54,1%-i Abşeron neftli-qazlı rayonunda yerləşir. Bu yataqlar hasil edilən məhsulun çox sulaşması, təmirilər sayının böyük olması, məhsul vahidi xərclərinin böyük olması və s. ilə səciyyələnir. Bundan başqa yataqların geoloji quruluşunun mürəkkəbliyi, çoxlaylılıq, məhsuldar layın qeyri bircinsliyi, layların rejim və tipinin müxtəlifliyi, işləmə şəraitinin çoxşaxəliliyi, lay enerjisinin tükənməsi dərəcəsinin müxtəlifliyi, laydan çıxarılan neftin miqdarı və s. ilə fərqlənilir. Respublikada neft-qaz hasilatı inkişaf

fının müasir mərhələsi istehsal prosesində mütərəqqi dəyişikliklər ilə səciyyələnir. Qeyd etmək lazımdır ki, quruda yerləşən yataqlardan hasil edilən neftin miqdarı 940 mln. ton, qazın həcmi isə 131 mlrd. m³-dan çox olmuşdur. Bu yataqlarda ehtiyatlardan istifadə 84% -ə çatır, lakin bu yataqlarda hələ böyük miqdarda ehtiyatların olması müəyyən edilmişdir. Bu işlərə isə əsas fondların sahə quruluşunun mü-təmadi yeniləşdirilməsi və innovasiya texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində nail olunmuşdur [1], [2].

Belə ki, əsas vəsait qoyuluşunun strukturuna daxil olan əsas göstəricilərin 2010-2013-cü illər üzrə təhlili göstərir ki, kapital qoyuluşunun bu göstəriciləri 2011-ci ildə 1204921,4 min manat planlaşdırılmış faktiki əsaslı vəsait qoyuluşu 1257572,9 min manat, yaxud 104,4%, 2010-cu ildə isə 990846,6 min manat planlaşdırılmış faktiki qoyuluş 1274626,1 min manat 128,6% təşkil etmişdir. 2011-ci ildə faktiki əsaslı vəsait qoyuluşu 2010-cu ilə nisbətən 98,7% olmuşdur. Bu illərdə qazma üzrə nəzərdə tutulmuş əsaslı vəsait qoyuluşunun faktiki icrası uyğun olaraq 154,0 faiz və 155,8 faiz olmuş və 2011-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən isə bu göstəricinin 1,8 faiz artımı təmin edilmişdir. Geoloji-axtarış və tikinti işləri üzrə 2010 və 2011-ci illərdə bu göstəricinin faktiki icrası uyğun olaraq 26,4%; 50,8% və 88,9%; 74% olmuşdur.

2014-cü ildə faktiki kapital qoyuluşunun həcmi planlaşdırılan əsaslı vəsait qoyuluşuna nisbətən 82,4 %, 2013-cü ilə nisbətən isə 87,1% və yaxud müvafiq olaraq 17,6% və 12,9 % az olmuşdur. Yəni, kapital qoyuluşu proqramı 2014-cü ildə həm plan, həm də əvvəlki ilə nisbətən yerinə yetirilməmişdir. Əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturuna daxil olan qazma, tikinti üzrə göstəricilərin təhlili göstərir ki, 2014-cü ildə bu sahələrin faktiki icrası uyğun olaraq 19,3%, 23,2 % təşkil etmişdir. Ancaq bu ildə geoloji axtarış işlərinə sərf edilən vəsait 9,8 dəfə çox olmuşdur. Bu isə ölkəmizdə fəaliyyətdə olan quyular ilə yanaşı neft və qaz hasilatının artırılmasını və stabilləşməsinə təmin edən işlərin aparılması məqsədilə əsas fondların texniki - texnoloji yeniləşdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmişdir. Ancaq 2011-ci ildə tikinti üzrə kapital qoyuluşu əvvəlki illə müqayisədə 14,1% artmışdır [1].

Ölkədə istismar edilən neft yataqlarında böyük həcmdə çıxarıla bilən ehtiyatlar mövcuddur, ancaq bu yataqların işlənməsi böyük maliyyə vəsaitləri tələb edir. Bazar münasibətlərinin inkişaf etməsi ölkədə neft və qaz hasilatının həcmünün artırılmasının vacibliyini şərtləndirir ki, bu da neft sənayesinin qarşısında mürəkkəb məsələlərin həll edilməsini qoyur. Respublikanın neft və neft məhsullarına olan tələbatının tam ödənilməsi, həmçinin digər sənaye sahələrinin inkişafının təmin edilməsi neft sənayesinin qarşısında duran çox vacib məsələlərdən olub və bu istiqamətdə əhə-miyyətli işlər həyata keçirilir. Belə ki, bir tərəfdən yeni yataqların aşkar edilib istismara verilməsi və digər tərəfdən işlənmədə olan ehtiyatlardan daha səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti çox əhəmiyyətli və zəruri işlər həyata keçirir. Belə ki, ölkə iqtisadiy-atının prioritet sahəsi kimi yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı istiqamətində ölkə prezidentinin sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı”nın icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Res-publikası Dövlət Neft Şirkətinin tərtib etdiyi İş Planına və bu sahə üzrə müvafiq Tədbirlər Planına əsasən ölkə və beynəlxalq əhəmiyyətə malik olan layihələr həyata keçirilir. Buna müvafiq olaraq yuxarıda qeyd olunan kimi ARDNŞ üzrə qazma, geoloji axtarış, tikinti və quraşdırılması tələb olunmayan avadanlıqları və qeyri-sənaye tikintisi üzrə kapital qoyuluşları üzrə əsas göstəriciləri nəzərə alan kapital qoyuluşu proqramı tərtib edilir və bu proqrama müvafiq əsas göstəricilər üzrə əsaslı vəsait qoyuluşu planlaşdırılır və onların inkişafı yerinə yetirilməsi təmin edilir.

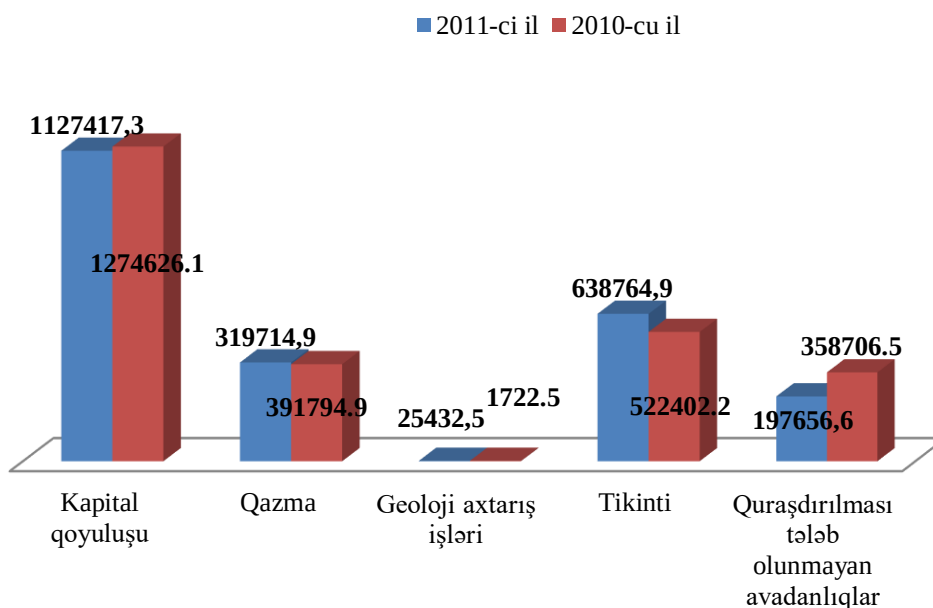
Qeyd olunan işlərin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturuna daxil olan əsas göstəricilər üzrə kapital qoyuluşu proqramını hazırlayır və bu proqramın həyata keçirilməsi neftqazçıxarma sənayesinin inkişafını təmin edir. Yəni, bu proqramda SOKAR üzrə kapital qoyuluşu neftqazçıxarma sahəsinin inkişafının təmin edilməsi istiqamətində tərtib edilir və illər üzrə tarazlaşdırılır. SOKAR üzrə 2010-2014-cü illərdə əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturuna daxil olan əsas göstəricilərin yerinə yetirilməsinin müqayisəli təhlili bu göstəricilərin artım və ya azalma dinamikasını dəyərləndirməyə imkan verir və aşağıda bu göstəricilərin müvafiq diaqramını tərtib etmişik:

Cədvəl 1

2010-2014-cü illər üzrə əsaslı vəsait qoyuluşunun strukturu (min. manat)

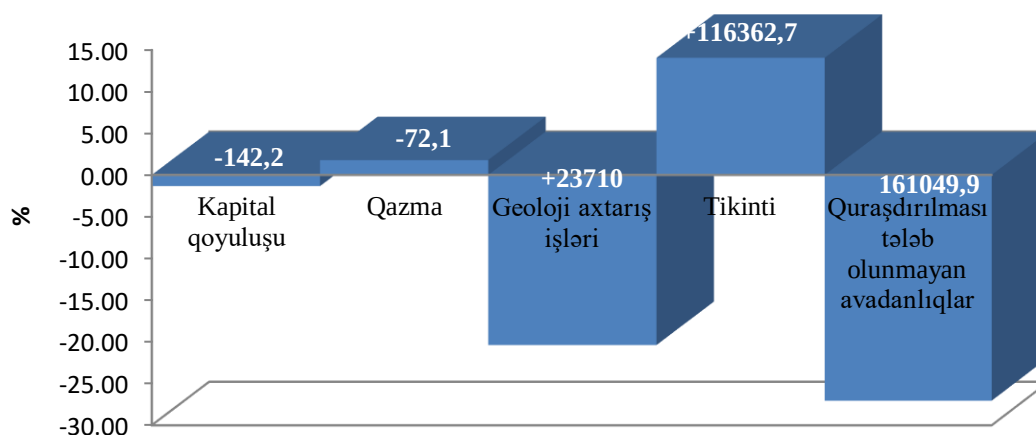
	2014-cü il			2010-cu il			2014-cü ilin 2010-cu ilə nisbətən “+”, “-” artım dinamikası	
	plan	fakt	%	plan	fakt	%		
Kapital qoyuluşu	1368195,4	1127417,3	82,4	990846,4	1274626,1	128,6	-147,2	+11,5
Qazma	39603,2	319714,9	80,7	254485,1	391794,9	154	-72,1	-18
Geoloji axtarış işləri	2600	25432,5	9,8 dəfə	6534,3	1722,5	26,4	+23710,0	+17 dəfə
Tikinti	832174,9	638764,9	76%	587859,4	522402,2	88,9	+116362,7	+22,3
Quraşdırılması tələb olunmayan avadanlıqlar	165035,5	197656,6	119,8	141967,6	358706,5	252,7	-161049,9	-44,5

ARDNŞ kapital qoyuluşunun strukturunun əsas göstəricilərinin 2010-cu və 2011-ci illər üzrə müqayisəli dinamikası

2010-2014-cü illərdə SOKAR-da sahələr üzrə planlaşdırılan əsaslı vəsait qoyuluşunu qiymətləndirmək məqsədilə illər üzrə əsas göstəricilərin faktiki icra vəziyyəti və dinamikası təhlil edilmiş buna müvafiq yuxarıdakı cədvəl və diaqram tərtib edilmişdir.

2014-cü ildə kapital qoyuluşunun strukturuna daxil olan əsas göstəricilərin 2010-cu ilə nisbətən artım dinamikası (min. manat)

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, 2010-2014-cü illər üzrə aparılan təhlil göstərir ki, bu illərdə yalnız geoloji axtarış və tikinti işləri üzrə müvafiq olaraq 23710,0 min manat və yaxud 14,7 dəfə və 116362,7 min manat və yaxud 22,3 dəfə artım və əsaslı vəsait qoyuluşlarının qazma işlərində 72,1 min manat və yaxud 18,4 faiz, quraşdırılması tələb olunmayan avadanlıqlarda 161049,9 min manat və yaxud 44,9 faiz azalma dinamikası müşahidə olunmuşdur.

Bu dinamikanın araşdırılması göstərir ki, əsaslı kapital qoyuluşunun strategiyasına daxil olan vəsait qoyuluşunun faktiki 2014-cü il göstəricilərinin 2010-cu ilin müvafiq göstəriciləri ilə

müqayisəli təhlili göstərir ki, bu göstəricilərin artım dinamikası kapital qoyuluşunun ümumi həcmi üzrə 2014-cü ildən 2010-cu ilə nisbətən 11,5 faiz, qazma üzrə 18 faiz və quraşdırılması tələb olunmayan avadanlıqlar üzrə isə 44,5 faiz azalmış və yalnız geoloji axtarış və tikinti üzrə müvafiq olmaq 17,0 dəfə və 22,3 faiz artım olmuşdur. Qeyd olunan işlərin həyata keçirilməsi nəticəsində SOKAR üzrə əsas fondların vəziyyətinin təhlili göstərir ki, plan tapşırıqları həm 2014 və həm də 2013-cü illərdə tam təmin edilməmişdir. Belə ki, bu göstərici 2014-cü ildə 57,5% və 2013-cü ildə isə 60,9% olmuşdur. Bu göstəricilərin qazma, tikinti və avadanlıq sahələrində yerinə yetirmə vəziyyəti 2014-cü ildə müvafiq olaraq 83,9%, 48,0% və 104,5% və 2013-cü ildə isə 121,5%, 38,8 % və 121,3% olmuşdur. Beləliklə, əsas fondların sahə quruluşunun onların təhvil vəziyyətinin araşdırılması nəticəsi göstərir ki, bu sahədə səmərəliliyi artırmaq məqsədilə konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur [1]. Nəzərə almaq lazımdır ki, uzunmüddətli istismara məruz qalan yataqlarda əsas fondların köhnəlməsi, quyuların fasiləsiz olaraq istismardan çıxarılması, güclü sulaşma, neft hasilatının aşağı düşməsinə və son nəticədə rentabellik göstəricilərinin aşağı həddə olmasına səbəb olur. Araşdırmalar göstərir ki, bu hallar quruda olan neft yataqları üçün daha xarakterikdir.

Belə ki, aparılan təhlillər göstərir ki, quruda işlənməkdə olan 39 yataqdan səkkizi (Balaxanı-Sabunçu-Ramanı, Bibiheybət, Binəqədi, Suraxanı, Kürövdağ, Mişovdağ, Kürsəngə, Qarabağlı) ümumi balansda sənaye ehtiyatlarının 60%-ni təşkil edir və illik hasilatın 70%-ni təmin edirlər. Həm də Azərbaycanın quru yataqlarında hasil olunan neft öz yüksək keyfiyyəti ilə fərqlənir (kü-kürd tərkibi 0,5%-dək). Bundan başqa, ilkin çıxarıla bilən ehtiyatların hasil edilməsi dəniz yataqlarında 59,5% təşkil etdiyi halda, bu göstərici quru yataqlarında 87%-ə bərabərdir. Lakin buna baxmayaraq, hasil olunan neftin keyfiyyətinə görə unikal olmasını, yeni neft-qaz yataqlarının açılması imkanlarını nəzərə alaraq, bu yataqlarda neft hasilatının vəziyyəti, inkişaf meyllərinin tədqiqi və araşdırılması aktual məsələlərdən olub və bu sahənin inkişaf etdirilməsi məqsədilə əsas fondların struktur quruluşunun təkmilləşdirilməsi istiqamətində səmərəli işlərin aparılması çox zəruridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda hasil edilən neft və qazın böyük həcmi Xəzər dənizində işlənməkdə olan yataqların payına düşür. Dənizdə ARDNŞ tərəfindən 17 yataq istismar olunur və bu günə kimi bu yataqlardan 470 mln. tondan artıq neft (kondensatla birlikdə), 350 mlrd. m³-dən çox qaz hasil edilmişdir. Aparılan təhlil və araşdırmalar göstərir ki, son illərdə respublikada hasil olunan neftin miqdarında azalma tendensiyası müşahidə olunur. Belə ki, əgər 2001-ci ildə ARDNŞ üzrə neft hasilatı 9,0 mln. ton təşkil etmişdirsə, 2008-ci ildə bu göstərici 8,7 mln. ton, 2010-cu ildə 8,5mln. ton və 2011-ci ildə isə 8,4 mln ton olmuşdur. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, 2010-2011ci illərdə ARDNŞ istismar etdiyi neft və qaz yataqlarından uyğun olaraq 7178,9 mln. m³və 7084.2 mln. m³qaz hasil edilmişdir. “Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə (2005-2015-ci illər) Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası, digər dövlət proqramlarının aidiyyəti bəndlərinin icrası yanacaq-energetika kompleksinin dayanıqlı inkişafını təmin etməyə şərait yaratmışdır. Kompleksin inkişafı sahəsində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə ümumi daxili məhsul istehsalının əhəmiyyətli dərəcədə artması təmin olunmuş, Azərbaycan artıq nəinki özünün enerji təhlükəsizliyini təmin etmiş, eyni zamanda regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında əsas tərəfdaşlardan biri olmuşdur. Belə ki, bu proses son illərdə davam etmiş, qeyd etdiyimiz kimi neft və qazın hasilatının stabilləşdirilməsini təmin etmişdir. 2015-ci il ərzində respublikada 40 700,0 min ton proqnoza qarşı 41 469,0 min ton neft hasil edilmişdir. Hasil olunan neftin 30 300,0 min ton proqnoza qarşı 31 040,0 min tonu AÇG-nin, 2 100,0 min ton proqnoza qarşı 2 265,0 min tonu Şahdənizin (kondensat), 8 300,0 min ton proqnoza qarşı 8 164,0 min tonu SOCAR-nin payına düşür. Hasil olunan neft proqnozdan SOCAR üzrə 136,0

min ton az, AÇG üzrə 740,0 min ton, Şahdəniz (kondensat) 165,0 min ton çox olmuşdur. Hasil olunan neft aşağıdakı cədvəldə göstərilən həcməldə olmuşdur:

Cədvəl 2

2014-2015 –ci illərdə ölkədə neft hasilatı və onun dinamikası

Neft hasilatı	2015-ci il			2014-cü il	2014-cü illə müqayisədə
	Proqnoz	Fakt	+, -		+, -
Respublika üzrə, cəmi	40700,0	41469,0	769,0	42022,7	-553,7
SOCAR	8300,0	8164,0	-136,0	8320,4	-156,4
AÇG	30300,0	31040,0	740,0	31377,8	-337,8
o cümlədən: Çıraq	2400,0	2340,0	-60,0	3043,0	-703,0
Qərbi Çıraq	4150,0	5360,0	1210,0	2468,0	2892,0
Mərkəzi Azəri	7450,0	7520,0	70,0	7700,0	-180,0
Qərbi Azəri	6450,0	5379,0	-1071,0	7342,0	-1963,0
Şərqi Azəri	3500,0	3489,0	-11,0	3649,8	-160,8
Dərin Günəşli	6350,0	6952,0	602,0	7175,0	-223,0
Şahdəniz (kondensat)	2100,0	2265,0	165,0	2324,5	-59,5

Cədvəl SOKAR-ın 2014 illik hesabatı və Y.F.K. 2005-2015-ci il üzrə 10 illik hesabat əsasında tərtib edilmişdir

Son ildə qaz hasilatının təhlili göstərir ki, ölkədə 2015-ci il ərzində 28 922,3 mln m³ qaz hasil edilmişdir. Hasil olunan qazın 6 881,0 mln m³ SOCAR-ın, 12 186,3 mln m³-i AÇG-nin, 9 855,0 mln m³-i Şahdənizin payına düşür. Hasil olunan qaz proqnozdan SOCAR üzrə 371,0 mln m³ çox, AÇG üzrə isə 1 653,7 mln m³ az, Şahdəniz üzrə isə 55,0 mln m³ çox olmuşdur [1].

Cədvəl 3

2014-2015 –ci illərdə ölkədə qaz hasilatı və onun dinamikası (milyon m³)

№	Qaz hasilatı	2015-ci il			2014-cü il fakt	2014-cü illə müqayisədə
		Proqnoz	Fakt	+, -		+, -
1	Respublika üzrə Cəmi	30150,0	28922,3	-1227,7	29617,3	-695,0
1.1	SOCAR	6510,0	6881,0	371,0	7222,8	-341,8
1.2	AÇG	13840,0	12186,3	-1653,7	12538,5	-352,2
	o cümlədən: Çıraq	773,2	624,0	-149,2	863,5	-239,5
	Qərbi Çıraq	1684,6	940,3	-744,3	753,0	187,3
	Mərkəzi Azəri	5414,8	5525,0	110,2	4710,0	815,0
	Qərbi Azəri	3430,0	2432,0	-998,0	3463,0	-1031,0
	Şərqi Azəri	1388,7	1358,0	-30,7	1354,0	4,0
	Dərin Günəşli	1148,7	1307,0	158,3	1395,0	-88,0
1.3	Şahdəniz (kondensat)	9800,0	9855,0	55,0	9856,0	-1,0

Cədvəl SOKAR-ın 2014-2015-ci illər üzrə hesabatı əsasında tərtib edilmişdir

Hasilatın aşağı düşməsi əsasən bir tərəfdən dağ-mədən şəraitinin pisləşməsi, digər tərəfdən isə quyu fondundan səmərəli istifadə edilməməsi ilə bağlıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. SOCAR-ın 2014-cü il üzrə illik hesabat
2. N.Əliyev, M.Məmmədov. Yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı və idarə edilməsində iqtisadi programlaşdırma amili
3. “AR-nın yanacaq-energetika kompleksinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2005-2015-ci illər)” 10 illik hesabat. Bakı – 2016

M.A.Мамедов

Д.э.н., проф. АзАСУ

Р.А.Бабаев

Докторант АзАСУ

Оценка и анализ основных показателей нефтегазовой отрасли

Резюме

В статье систематизированы основные показатели нефтегазовой промышленности и проведён их анализ. В тоже время за последние 10 лет в рамках Государственных Программ разработана динамика добычи нефти и газа SOCAR. Проанализирован и проведён сравнительный анализ их показателей за 2005-2014 гг. В статье также показана роль транснациональных проектов в нефтегазовой отрасли, в развитии топливно-энергетического комплекса и их значение для экономики страны.

Ключевые слова: *топливно-энергетический комплекс, вложение инвестиций, Государственная Программа, План мероприятий, транснациональные проекты*

M.A.Mammadov

*Doctor of Economics, Professor
Azerbaijan Architecture and Construction University*

R.A.Babayev

*doctoral student of the Azerbaijan
University of Architecture and
Construction*

Evaluation and analysis of the main indicators of oil and gas industry

Abstract

The main indicator of the oil and gas industry and their analysis conducted is systematized in the article. At the same time over the past 10 years within the framework of the State Program dynamics of oil and gas production of SOCAR was designed. Comparative analysis of their indicators for the 2005-2014 years was conducted.

Keywords: fuel and energy complex, investing, the State Program, action plan, transnational projects

M.L.Əliyeva
baş müəllim, AzMIU

REGIONLARDA İSTEHSAL İNFRASTRUKTURUNUN MAHİYYƏTİ VƏ MƏZMUNU

Xülasə

“Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nda ölkə regionlarında iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirən tədbirlər, bununla bağlı dövlət siyasətinin və dövlət dəstəyinin əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəlmiş Dövlət Proqramlarının icrası aqrar istehsal infrastrukturunun inkişafına rəvac vermiş və yeni kompleks araşdırmaları, perspektiv parametrlərə münasibətin əsaslandırılmasını zəruri etmişdir.

Məqalədə istehsal infrastrukturunun mahiyyəti açıqlanmış, iqtisadi inkişafa təsiri və əhəmiyyəti göstərilmişdir. Məqalədə həmçinin cəmiyyətin maddi və mənəvi tələbatının ödənilməsi və insan amilinin fəallaşmasında istehsal infrastrukturunun rolu əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: istehsal infrastrukturu, regional inkişaf, istehsal amilləri, institusional, lokal

Giriş

İnfrastruktur anlayışı, hərfi mənasına görə latın sözü olan infro aşağı, alt və struktura quruluş, yerləşmə sözlərinin birləşməsindən alınan, iqtisadi sistemin əsası, onun daxili quruluşu kimi başa düşülür. İqtisadi fikir tarixində, ilk dəfə olaraq bu ifadə XIX əsrin axırlarında silahlı qüvvələrin həyat fəaliyyətini təmin edən obyekt və tikililəri adlandırmaq üçün istifadə edilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatında infrastruktur bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan müxtəlif bazar subyektlərinin – istehsal, sosial, bazar, maliyyə-kredit, institusional, kommersiya, ekoloji və informasiya sistemlərinin ümumi şəraitini təmin edən sahələrin məcmusunu əhatə etməlidir. İstehsal amillərinin qarşılıqlı əlaqəsinə, istehsalın təbiət və xüsusiyyətlərinə, eləcə də müasir iqtisadi baxışlara əsaslanaraq istehsal infrastrukturuna isə aşağıdakı kimi yanaşmaq, fikrimizcə, daha məqsədəuyğun olardı. İstehsal infrastrukturu- istehsalın inkişafına xidmət edən, enerji-yanacaq, yük nəqliyyatı, rabitə-informasiya, su təchizatı və kanalizasiya kimi kompleks xarici mühit amilləri dəstidir. İstehsal infrastrukturu ayrı-ayrı sahələrə xidmət göstərən özəklərin məcmusudur. Onun simasında hansısa bir sahəyə xidmət göstərmək ifadəsi xarakterikdir. İstehsal infrastrukturu, əsasən, kollektiv istehlak xarakterlidir. İstehsala və ya yardım etdiyi başqa sahəyə xidmət edən infrastruktur qurum həmin prosesə bilavasitə təsir göstərsə də oradakı texnoloji və digər müvafiq prosesdən, adətən, kənardadır.

İnfrastrukturun məzmunu haqqında deyilənlər bazar iqtisadiyyatının müstəqil komponenti kimi fəaliyyət göstərən bazar infrastrukturu anlayışına da şamil edilir. Belə ki, bazar infrastrukturu dedikdə, iqtisadiyyatın ümumi strukturunun bazar sisteminə xidmət edən və onun fəaliyyəti üçün zəruri şərait yaradan tərkib hissəsi başa düşülür. İnkişaf etmiş bazar sistemi çox mürəkkəb quruluşa malikdir. Müasir bazar münasibətləri şəraitində bazarın vacib strukturlarından

biri onun obyektlərinin a formalarının fəaliyyəti üçün zəruri iqtisadi mühitin yaranmasına xidmət edir, nəticədə isə bütövlükdə bazar iqtisadi sisteminin normal fəaliyyəti təmin edilir.

Tədqiqat

Bazar infrastrukturunun ən vacib tərkib hissələri kimi əmtəə, fond, valyuta və əmək birjalrı, lizinq kompaniyaları, banklar, auksionlar, yarmarkalar və sair çıxış edirlər.

Regionların tarazlı inkişafını təmin etməklə ölkədə dayanıqlı sosial-iqtisadi irəliləyişə nail olmaq üçün son dövrlərdə Respublika Prezidenti tərəfindən bir sıra fərmanlar qəbul edilmişdir. Bu fərmanlarda digər iqtisadi sahələrlə yanaşı sosial-iqtisadi infrastrukturun yaradılması və inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan iqtisadi siyasətin nəticəsi olaraq büdcə təxsisatlarında kənd təsərrüfatının inkişafına, nəqliyyat, rabitə, enerji, su təchizatı, maddi təchizat sistemlərinin, eləcə də digər istehsal infrastrukturunu sahələrinin inkişafına əlavə olaraq vəsait ayrılması nəzərdə tutulmuşdur.

Ölkədə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin tətbiqi nəticəsində istehsalın həcmının artması məhsuldar qüvvələrin inkişafını bir neçə istiqamətdə şərtləndirir. Birinci və başlıca istiqamət iqtisadiyyatın ayrı-ayrı bölmələrində sosial-iqtisadi infrastrukturların formalaşdırılmasından ibarətdir. Bu iqtisadi proseslərin həyata keçirilməsi ictimai əmək bölgüsünün dərinləşməsi nəticəsində yeni-yeni istehsal sahələrinin, o cümlədən yollar sisteminin, kommunikasiyaların, anbarların, nəqliyyat, rabitə, su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin və s. sahələrin yenidən qurulmasından ibarətdir.

Maddi istehsal sferasında gedən struktur dəyişikliklərli ilə əlaqədar kənd təsərrüfatında istehsal infrastrukturunu əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf edir. İlk növbədə, infrastruktur sahələrin miqyası artır, nəqliyyat, rabitə sistemlərinin keyfiyyəti yüksəlir, anbar təsərrüfatı, yollar sistemi və enerji şəbəkələri genişlənir. Bu qanunauyğunluq iqtisadi hadisə və proseslərdə daim təkrarlanaq, istehsalın dinamik inkişafına təsir göstərir.

Digər tərəfdən kənd təsərrüfatında istehsalın inkişafı ilə əlaqədar olaraq təkcə ənənəvi istehsal infrastrukturunu sahələri- nəqliyyat, rabitə, su təchizatı, enerji təsərrüfatı və s. deyil, eyni zamanda yeni-yeni istehsal infrastrukturunu-texniki təmir sahələri, maddi-texniki təchizat sahələri, tədris istehsalat kombinatları və s. sahələr yaradılır. Həmin istehsal infrastrukturunu sahələrinin yaradılması müasir istehsal sahələrinin maddi-texniki təchizat, mühəndis-texnoloji xidmətlər və kadr potensialı ilə təmin olunmasına xidmət edir. Beləliklə, artıq qeyd edildiyi kimi, infrastruktur ictimai təkrar istehsalın ayrılmaz hissəsi olmaqla, müəssisələrin ümumi işinə xidmət edən, əmək və kapital tutumlu sahələrdir. Bəzi mənbələrdə göstərildiyi kimi, infrastrukturlar məhsul istehsalı üçün əlverişli iqtisadi, sosial və digər şəraitləri təmin edən sahələr kompleksidir. Qeyd edək ki, belə yanaşma infrastrukturların sosial-iqtisadi mahiyyətinə tam aydınlıq gətirmir. Belə ki, iqtisadi münasibətlərin xarakterinə uyğun olaraq istehsal infrastrukturunun digər infrastruktur sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi öz əksini tapmır. Istehsal infrastrukturuna aid olan məsələlərin daha dərinlən təhlilini vermək üçün istehsal infrastrukturunu problemlərinə istehsal münasibətləri çərçivəsində yanaşmaq zəruridir.

Digər sahələrdə olduğu kimi kənd təsərrüfatında da mövcud infrastruktur sahələri sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirərək əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşmasına xidmət edir. Onların əksəriyyəti təkrar istehsalın, maşın və mexanizmlərin işgörmə qabiliyyətinin yüksəldilməsinə təsir edərək məhsul istehsalının kəmiyyət və keyfiyyətə artımına şərait yaradır. Ona görə də kənd

təsərrüfatında infrastrukturaların mövcud vəziyyəti iqtisadi münasibətlərin, eləcə də geniş təkrar istehsal prosesinin inkişaf səviyyəsini əks etdirir.

Beləliklə, aydın olur ki, infrastrukturalar bir tərəfdən yüksək gəlir gətirməklə istehsalçıların mənafeələrinə xidmət edir, digər tərəfdən isə əmək və kapital tutumlu sahələr olduğundan onların inkişafı xərc tələb etdiyindən istehsalçıların gəlirlərini qismən azaldır.

Müasir dövrdə infrastrukturalar istehsal, sosial, bazar, institusional, ekoloji və sair sahələrə xidmət etdiyindən həmin sahələrə müvafiq adlandırılırlar. Məsələn, istehsal infrastruktur, sosial infrastruktur, bazar infrastruktur, beynəlxalq infrastruktur, instisiional və ekoloji infrastruktur. İnkişaf tempi yüksəldikcə bunların hər birinin funksional fəaliyyəti genişlənmiş, əhəmiyyəti artmışdır.

Maddi istehsal sferasında fəaliyyət göstərən infrastrukturalar heç də bu proseslərdə eyni funksiyalar yerinə yetirmirlər. Müxtəlif funksiyalar yerinə yetirən infrastrukturalar istehsal proseslərinə də müxtəlif cəhətlərdən təsir göstərilir. Onların hər biri istehsal prosesinin konkret bir sahəsinə xidmət edirlər. Xidmət etdiyi sahələrə uyğun olaraq istehsal prosesində infrastruktur istehsal, sosial və institusional infrastrukturlara bölünür. Məsələn, istehsal proseslərində istifadə edilən nəqliyyat vasitələri yerinə yetirdiyi funksiyalardan asılı olaraq həm istehsal, həm sosial və həm də institusional infrastrukturlara aid edirlər. Belə ki, işçi qüvvələrinin (sənişinlərin) daşınmasına xidmət edən nəqliyyat vasitələri sosial infrastrukturuna, xammal-materialların və hazır məhsulların daşınmasına xidmət edən yük nəqliyyat vasitələri istehsal infrastrukturuna və inzibati idarəetmə aparatının rəhbər kadrlarına xidmət edən nəqliyyat vasitələri isə institusional infrastrukturda şamil edirlər. Beləliklə, əmək prosesləri zamanı birbaşa istehsala bağlı olub, onun inkişafına xidmət edən infrastruktur sahələr istehsal infrastrukturuna adlandırılır. Eyni zamanda, əmək proseslərində istehsal-iqtisadi şəraitin bütövlüyünü və uzun ömürlüliyini təmin edən texniki-təmir xidmətləri də istehsal prosesinə aid edilməyə də, istehsal infrastrukturunun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilir.

İstehsal infrastrukturunun inkişafı istehsalın daha da intensivləşdirilməsi, cəmiyyətin maddi və mənəvi tələbatının ödənilməsi və insan amilinin fəallaşması ilə bağlı olan sosial məsələlərin həllinin zəruri şərtidir.

Makro səviyyədə infrastruktur cəmiyyətin bütün üzvlərinin ehtiyaclarının ödənilməsi və xalq təsərrüfatının səmərəli inkişafını təmin edən ümumi iqtisadi və sosial şərtləri özündə birləşdirir və həmin şərtlər istehsalın əsas sahələri üçün lazımdır. İnfrastrukturun bu və digər sahəsinin olmaması və ya onların xalq təsərrüfatının əsas sahələrinin tələblərinə cavab verməməsi həmin sahələrin inkişafının ləngiməsinə və nəticədə böyük itkilərə hətta, bəzi hallarda bu sahələrin fəaliyyətinin dayanmasına səbəb olur.

İnfrastruktur obyektlərinin fəaliyyətində baş verən çatışmazlıqlar bütünlüklə xalq təsərrüfatı sahələrinin inkişafına mənfi təsir göstərir. Məsələn, ölkədə və müəyyən ərazidə nəqliyyat şəbəkəsinin zəif inkişaf etməsi istehsal sahələri ilə istehlakçıların əlaqəsini çətinləşdirir, məhsulların reallaşdırılmasını ləngidir, təkrar istehsalın təşkili pozulur.

İstifadə səviyyələrinə görə xalq təsərrüfatı, region və ayrı-ayrı müəssisələrin infrastrukturunu fərqlənir. Belə fərq sahələrin alt sistemlərində də vardır. Məsələn, sənayenin, kənd təsərrüfatının, tikintinin infrastrukturunu.

Xalq təsərrüfatı və regional infrastruktur elementlərin miqdarına görə fərqlənir. Məsələn, nəqliyyat sistemində xalq təsərrüfat səviyyəsində Nəqliyyat Nazirliyinin magistral dəmiryol xətləri, region səviyyəsində nazirliyin magistral dəmiryol xətlərindən ayrılan xətlər, lokal (yerli)

səviyyədə isə sənaye müəssisələrinin dalan dəmiryol xəttləri fərqləndirilir. Eyni qayda enerji təchizatı, su təchizatı sistemlərində, rabitə sistemi və kommunikasiyalarda, iş xidməti sferasında, anbar sistemində də mövcuddur.

Nəticə

Müasir bazar iqtisadiyyatı sistemində yerinə yetirdiyi funksiyalar nəzərə alınmaqla, istehsal infrastrukturuna yeni paradigmadan yanaşılmalı və bu zaman iki mühüm cəhətə: istehsal infrastrukturunun təkrar istehsal prosesinə təsiri və istehsal infrastrukturunun inkişafında dövlətin tənzimləyici rolunun qiymətləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Kənd təsərrüfatında regional istehsal infrastrukturunun qeyri-bərabər inkişaf səviyyəsi, ümumilikdə respublikanın istehsal infrastrukturunun ahəngdar fəaliyyətinə əhəmiyyətli və bir çox hallarda neqativ təsir göstərir.

İnfrastrukturun inkişafı strateji məqsədləri, sosial-iqtisadi, ekoloji müdafiə və digər strateji vəzifələrin icrasını və regional üstünlüklərin reallaşmasını nəzərdə tutur. Kənd təsərrüfatında istehsal infrastrukturunun formalaşması və inkişafının tənzimlənməsi ümumdövlət və regional meyarlara uyğun həyata keçirilməlidir. Regionlar üzrə istehsal infrastrukturalarının inkişaf etdirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin ən mühüm tərkib hissəsi olmaqla, kənd təsərrüfatında istehsal infrastrukturunun inkişafı, bərpası və genişləndirilməsi makro və mikroiqtisadi göstəricilər sistemi ilə tənzimlənməlidir.

İstehsal infrastrukturunu islahatlar mühitində formalaşdığına görə, onun dayanıqlığı kənd təsərrüfatının sahə strukturu və optimal ərazi təşkili mühitində müvazinət tələb edir. Həmin müvazinət davamlı makroiqtisadi sabitlik, regional inkişafın tarazlığı və bazar «qüvvələrinin kompleksi» sayəsində əldə oluna bilər.

Müasir aqrar-sənaye istehsalında resursqoruyucu texnologiyaların geniş tətbiqi üçün adekvat istehsal infrastrukturunu tələb olunur. Odur ki, çoxtəyinatlı infrastruktur elementlərinin resursqoruyucu fəaliyyət rejimlərinə uyğunlaşdırılmasının elmi-metodoloji və təcrübi əsaslarının işlənib hazırlanması zəruridir.

Ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafı və bu sahədə istehsal infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi layihələrinin birgə maliyyələşdirilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsinin daha səmərəli metodologiyasının hazırlanması tədqiqatın mühüm istiqaməti sayılmalıdır.

Həmin işlərə xarici investorların cəlb edilməsi, müvafiq profilli müştərəklər müəssisələrinin yaradılmasının stimullaşdırılması baxımından qabaqcıl təcrübə öyrənilməsi və yerli şəraitin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tətbiq olunmalıdır.

Tikinti materialları ilə zəngin regionların potensialından səmərəli istifadəyə imkan verən infrastruktur qovşaqlarının inkişafının investisiyalaşmasının tətbiq edilməsi, yerli xammalla işləyən sahibkarlıq subyektləri üçün əlverişli fəaliyyət mühitinin yaradılması və ixrac infrastrukturunun stimullaşdırılması aqrar regionların tarazlı sosial-iqtisadi tərəqqisinin mühüm şərtləridir. Müvafiq imkanlardan çevik istifadə regional rəqabət üstünlüklərini genişləndirməklə ümumi iqtisadi fəallığın yüksəlməsinə xidmət edəcəkdir.

Aqrar regionlarda əmək ehtiyatlarından istifadə səmərəliliyinin yüksəlməsi üçün əməkütumlu istehsal infrastrukturunu sahələrinin inkişafına üstünlük verilməsi məqsədəuyğundur. Bununla belə, məhz həmin sahələrin innovasiyalı inkişafı kənd yerlərində müasir tələblərə cavab verən ixtisaslı karların yetişməsinə nəzərdə tutmalıdır.

Resurslardan təkrar istifadəni təmin edən istehsal infrastrukturunda qapalı texnoloji rejimlərin tətbiqi məqsəduyğundur. Bu rejimlər xammal, enerji və digər elementlərlə təchizatın yalnız yerli imkanlar hesabına həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Məsrəflərin azaldılması istehsal infrastrukturunun inkişafının əsas meyarlarından biridir. İnfrastruktur enerji, su, qaz və digər komponentlərin təkrar istehsalının bütün mərhələlərini əhatə edir. Odur ki, regionlarda istehsal infrastrukturunun təkmilləşdirilməsinin bu istiqamətində məsrəflər ümumi, yəni birbaşa və dolaylı səmərəlilik baxımından qiymətləndirilməlidir.

Dövlət ehtiyatlarının yaradılması və səmərəli idarə olunması baxımından istehsal infrastrukturunu təkmilləşdirilməli, fəvqəladə hallarda əhalinin ərzaqla etibarlı təminatı məsələləri yüksək texnoloji əsasda həll edilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. "Regionların sosial –iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi." Mahmudov M.M. Mahmudova İ.M. Bakı 2008.
2. www.ecenomy.gov.az
3. www.google.com
4. www.ilkaddımlar.com

М.Л.Алиева

ст.преподаватель, АзАСУ

Значение и содержание производственной инфраструктуры регионов

Резюме

В «Государственной Программе социально-экономического развития регионов Азербайджанской Республики» были определены мероприятия, способствующие ускорению развития экономики регионов и предложены основные направления государственной политики и государственной помощи регионам.

В статье раскрыто значение производственной инфраструктуры, показана её роль и влияние на экономическое развитие. Также в статье обоснована роль производственной инфраструктуры в активизации человеческого фактора в удовлетворении материальных и моральных потребностей общества.

Ключевые слова: *производственная инфраструктура, региональное развитие, производственные факторы, институциональный, локальный*

M.L. Aliyeva

*Senior Lecturer of the Azerbaijan
Architecture and Construction University*

The role and content of the production infrastructure in the regions.

Abstract

The article reveals the value of the production infrastructure, illustrates its role and impact on economic development. The role of production infrastructure in revitalization of the human factor in meeting the material and moral needs of society is substantiated.

Keywords: *production infrastructure, regional development, production factors, institutional, local*

A.A.Najimov

*PhD Candidate, Azerbaijan University
of Architecture and Construction*

Gérald Naro

*Doctor of Economics, Professor,
University of Montpellier (France)*

IMPORTANCE OF “BALANCED SCORECARD (BSC)” METHOD AS PERFORMANCE MEASUREMENT SYSTEM FOR THE INDUSTRIAL ENTERPRISES

Abstract

The authors researched the empiric data related with the industrial enterprises of Azerbaijan then showed importance of “Balanced Scorecard (BSC)” method as performance measurement system for industrial enterprises.

Besides, authors explain impact of “Balanced Scorecard (BSC)” method for sustainable development of industrial enterprises and emphasized its importance for national economy of the country.

Keywords: *Industrial enterprises, “Balanced Scorecard (BSC)” method, Sustainable development, Performance measurement system, National economy.*

Introduction

We know that industry is the production of goods or related services within an economy. The major source of revenue of a group or company is the indicator of its relevant industry. When a large group has multiple sources of revenue generation, it is considered to be working in different industries. Manufacturing industry became a key sector of production and labour in European and North American countries during the Industrial Revolution, upsetting previous mercantile and feudal economies. This come through many successive rapid advances in technology, such as the production of steel and coal.

Following the Industrial Revolution, possibly a third of the world's economic output is derived that is from manufacturing industries. Many developed countries and many developing/semi-developed countries (People's Republic of China, India etc.) depend significantly on manufacturing industry. There are some countries that their economy is very closed with the fuel and energy, chemistry, mechanical engineering, metallurgy, food and light industries and other areas.

If we will review the industry of Azerbaijan then we can see that it is one of the most developed area. Besides, it covers fuel and energy, chemistry, mechanical engineering, metallurgy, food and light industries and other areas.

The industrial development of Azerbaijan began in mid-1950s. As the result of radical changes in the national economy, the period from 1995 to 2008 saw serious successes in the field of industry. The conclusion of production sharing agreements on September 20, 1994 on oil and gas fields with large foreign companies encouraged rapid development of oil and gas industry. It should be noted that processing industry was developing along with the production.

Lately, Azerbaijan began to manufacture cash registers, micro calculators, telephones, consumer electronics, plastic doors and windowpanes, oil pipes and other products. The manufacturing of numerous products, which were previously imported from foreign countries, in Azerbaijan allowed expanding the range and availability of products and eliminating the dependence on exportation.

This encouraged business activities and development of small businesses in Azerbaijan. The ‘open door’ policy of the national government resulted in raise of the number of foreign and joint enterprises in 3 times. Nearly more than 200 enterprises with foreign investments from 63 countries are currently operating in Azerbaijan and thousands of new workplaces were opened. The obvious increase in the number of newly established economic enterprises, the expansion and dynamic development of small businesses and business undertakings of individuals all indicate at the ongoing strengthening of non-state sector's role in the national economy.

Besides, 3-5-yearly programmes were accomplished in 2004-2013 on socio-economic development of regions of Azerbaijan by presidential decrees and orders in order to implement comprehensive and sustainable measures aimed at economic diversification. The State Programme on Socio-economic Development of the Regions of the Republic of Azerbaijan (2014-2018), the State Programme for Poverty Reduction and Economic Development in the Republic of Azerbaijan (2008-2015), the State Programme on Reliable Food Supply to the Population in the Republic of Azerbaijan (2008-2015), the State Program on the Development of Industry in Azerbaijan for the years 2015-2020 and a number of local development programme have been approved and are successfully implementing.

As we see that industry and industrial enterprises is actual subject for national economy of the country and that is why the authors decided to research the empiric data related with the industrial enterprises of Azerbaijan then showed importance of “Balanced Scorecard (BSC)” method as performance measurement system for industrial enterprises. Besides, authors explain impact of “Balanced Scorecard (BSC)” method for sustainable development of industrial enterprises and emphasized its importance for national economy of the country.

The authors also tried to use international experiences and practices as well as show opportunities to apply them in the industrial enterprises of Azerbaijan.

Research

After restoration of independence in 1991, the Republic of Azerbaijan began to realize its sovereign rights in economic field and to implement independent policy. The main directions of this policy are organization of the economic system based on different types of property, transition to market economy and integration into the global economy. Economically, the years after the independence can be divided into two main periods. The period of 1991-1995 was characterized by economic chaos and regression. The period after 1996 is known for an increase in macroeconomic stability and dynamic economic development. Additionally, in order to channel the revenues from oil exports to the priority sectors of the economy and important social and economic projects, the State Oil Fund was established. At the current moment, international organizations evaluate positively Oil Fund’s activity and its provision of transparency.

In the beginning of economic recovery, the country lacked oil exporting infrastructure. In order to fill this gap, in 1996 Azerbaijan signed an agreement allowed its oil exports via Baku-Novorossiysk pipeline. In 1999 the new pipeline Baku-Supsa was put into use and additionally, an agreement on construction of Baku-Tbilisi-Djeyhan, which is currently the major oil exporting pipeline.

Oil-gas sector played dominant role in developing other sectors of Azerbaijan economy and industry. Considered economic policy led to macroeconomic stability and sustainable economic growth, as the result, reforms started in all economic fields, new measures are taken in order to improve social welfare of population.

Developing entrepreneurship and industrial enterprises, attracting domestic and foreign investment by establishing favorable business and investment environment, obtaining non-oil sectors' development had been specific feature of implementing economic policy at this stage. As the result of fulfilling expedient measures, entrepreneurship section was formed and the role of private sector in social-economic development increased considerably.

Implemented measures in providing diverse forms of property contributed positive effects to sustainable economic growth. However, despite at the beginning of privatization specific weight of private sector in GDP was less than 10%, currently special weight reached to 85% and more.

In 1995-2003 Gross Domestic Product (GDP) increased 90.1%, revenues of government budget more than 3 times, international reserves 85 times, industrial production 25.2%, agricultural production 53.9%, foreign trade 4 times, average monthly real wages 5.6 times, and inflation decreased to 2-3% and total capital investment amounted more than 20 billion USD.

After maintaining independence as the major priorities of foreign economic policy, the Republic of Azerbaijan formed relationship with international finance-credit and economic institutions. Azerbaijan had been admitted nearly to all of international institutions, including in 1992 IMF, World Bank, EBRD, Islam Development Bank, in 1999 Asian Development Bank. The main directions and specifications of social-economic policy strategy, which is continued successfully and improved by the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev, is to transit to market economy and to form social, diversified national economy, which possesses ability of self-development and to integrate to world economy. As the result of implementation of this policy, obtained successes are strengthened, macroeconomic stability was secured, diversification of the economy, development of non-oil sectors and regions accelerated, efficient usage of strategic international reserves was secured, the stability of national currency and confidence of banking system increased, conservative external debt strategy implemented, support from government to entrepreneurship intensified, social welfare of population improved sustainably.

In order to use existing economic potential of regions completely and efficiently, improve social-economic situation and provide of equilibrium development of the economy, state program that are implemented successfully describe attention of the President to economic development of regions, it caused complex development of regions, of which recovery and expanding infrastructures, creating new producing and processing enterprises, social-cultural institutions, opening new workplaces and improving social-welfare of population.

The new stage aims at increasing the competitiveness of the national economy, efficient integration into the world economic systems and ensuring a long-term dynamic socio-economic development in the country. Related with this aim we can analyze below Table № 01 with numbers from 2015.

Table № 01: Development of industry throughout January-June 2016

№	Title	Statistical information
1	Industry, value added:	composes 38,5% of gross domestic product (AZN 10 398,3 million) by growing 1.8% compared to the same period of 2015.
2	Oil industry (value added):	grew by 2% to AZN 8 950,7 million compared to the same period of 2015

3	Non-oil industry (value added):	grew by 0.7% to AZN 1 447,6 million compared to the same period of 2015
4	Industry (general output):	increased by 0.6% to AZN 14 749,7 million compared to the same period of 2015
5	Oil industry (general output):	increased by 0,4% to AZN 10 775,7 million compared to the same period of 2015
6	Non-oil industry (general output):	grew by 2.4% to AZN 3 974,0 million compared to the same period of 2015
7	Investments in fixed capital:	Investment from financial resources in fixed capital composed AZN 6 769,6 million
8	Investments in industrial fields:	investments in industrial fields comprises AZN 4 766,6 million (70,4% of general production)
9	Fixed capital directed to oil sector of industry:	Amount of fixed capital directed to oil sector of industry constituted AZN 4 452,5 million
10	Fixed capital directed to non-oil sector of industry:	Fixed capital directed to non-oil sector of industry constituted AZN 314,2 million
11	Number of employees and average wage in the fields of economy:	Over January-May of 2016 the number of employees in industrial enterprises constituted 177,8 thousand persons, and average wage increased by 21,3% to AZN 940,3
12	Mining industry:	The volume of production in mining sector increased by 0.6% compared to the corresponding period of the previous year
13	Electricity industry:	Production of electricity, gas and steam generation, distribution and supply enterprises decreased by 5.9% compared to the same period of the previous year
14	Water supply industry:	Production and services in water supply, waste treatment and processing sector decreased by 0.3% compared with the same period of the last year
15	Manufacturing industry:	Manufacturing enterprises and individual entrepreneurs produced 4.2% more product compared with the corresponding period of the previous year
16	Non-oil manufacturing industry	increased by 9.7% compared to the same period of the last year

Source of the data: The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan

If we will analyze below Table № 02 then we can see the number of acting enterprises (by types of ownership) and changing the data year by year:

Table № 02: The number of acting enterprises (by types of ownership)

Indicator	2010	2011	2012	2013	2014	2015
All industry (unit)	2650.0	2508.0	2514.0	2527.0	2534.0	2583.0
Extractive industry (unit)	311.0	289.0	289.0	318.0	322.0	325.0
Extraction of grude petroleum and natural gas (unit)	27.0	28.0	28.0	29.0	29.0	31.0
Manufacturing industry (unit)	1909.0	1791.0	1795.0	1764.0	1762.0	1778.0

Manufacture of food products (unit)	409.0	396.0	427.0	439.0	389.0	382.0
Manufacture of beverage (unit)	134.0	127.0	127.0	110.0	118.0	120.0
Manufacture of tobacco products (unit)	8.0	8.0	8.0	8.0	6.0	7.0
Textile industry (unit)	85.0	77.0	72.0	72.0	66.0	68.0
Manufacture of wearing apparel (unit)	90.0	80.0	75.0	75.0	57.0	52.0
Manufacture of leather and related products (unit)	21.0	20.0	21.0	23.0	22.0	23.0
Manufacture of wood and of products of wood and cork, except furniture (unit)	73.0	72.0	68.0	51.0	48.0	35.0
Manufacture of paper and paper products (unit)	20.0	18.0	24.0	20.0	19.0	23.0
Printing and reproduction of recorded media (unit)	156.0	149.0	140.0	142.0	147.0	157.0
Manufacture of coke and refined petroleum products (unit)	9.0	8.0	4.0	4.0	4.0	3.0
Chemical industry (unit)	77.0	76.0	73.0	70.0	72.0	69.0
Manufacture of basic pharmaceutical products (unit)	8.0	5.0	8.0	8.0	8.0	11.0
Manufacture of rubber and plastics products (unit)	87.0	84.0	93.0	89.0	95.0	98.0
Manufacture of other non-metallic mineral products (unit)	280.0	244.0	220.0	209.0	230.0	239.0
Manufacture of basic metals (unit)	30.0	30.0	24.0	20.0	27.0	27.0
Manufacture of fabricated metal products (unit)	79.0	79.0	93.0	86.0	85.0	75.0
Manufacture of computer, electronic and optical products (unit)	33.0	33.0	25.0	23.0	24.0	24.0
Manufacture of electrical equipment (unit)	45.0	45.0	38.0	39.0	40.0	41.0
Manufacture of machinery and equipment (unit)	72.0	64.0	57.0	59.0	61.0	59.0
Manufacture of motor vehicles, trailers and semi-trailers (unit)	7.0	6.0	6.0	6.0	6.0	5.0
Manufacture of other transport equipment (unit)	9.0	8.0	8.0	8.0	9.0	9.0
Manufacture of furniture (unit)	85.0	77.0	72.0	84.0	94.0	97.0
Other manufacturing (unit)	55.0	43.0	40.0	36.0	31.0	34.0
Repair and installation of machinery and equipment (unit)	37.0	42.0	72.0	83.0	104.0	120.0

Electricity, gas, steam and air conditioning supply (unit)	226.0	216.0	215.0	220.0	223.0	239.0
Water collection, treatment and supply (unit)	204.0	212.0	215.0	225.0	227.0	241.0

Source of the data: The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan

We can say that above introduced data and all statistical information related with the country economical policy. Such as last years a lot of new legislative documents approved by the president and all these impacted to the development industrial enterprises. All mentioned facts are related with macroeconomic policy but there is microeconomic policy which it is related with the owner or general manager of the industrial enterprises. If every industrial enterpriser wants to develop its income and export many products then this enterpriser must improve some key indicators as well.

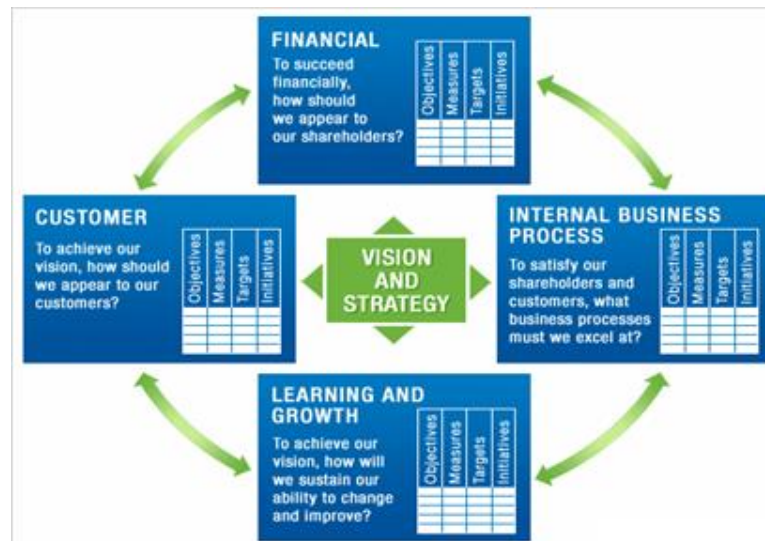
The purpose of our article is to research the empiric data related with the industrial enterprises of Azerbaijan then showed importance of “Balanced Scorecard (BSC)” method which this method is key tool and performance measurement system for industrial enterprises. Besides, BSC method impacts to the sustainable development of industrial enterprises which it is important for national economy of the country.

The BSC was published in 1992 by Robert Kaplan and David Norton. In addition to measuring current performance in financial terms, the BSC evaluates the enterprise's efforts for future improvement using process, customer, and learning and growth metrics. The term "scorecard" signifies quantified performance measures and "balanced" signifies that the system is balanced between:

- short-term objectives and long-term objectives;
- financial measures and non-financial measures;
- lagging indicators and leading indicators;
- internal performance and external performance perspectives.

So, the BSC is a management system that maps an organization's strategic objectives into performance metrics in four perspectives: (1) financial, (2) internal processes, (3) customers, and (4) learning and growth. These perspectives provide relevant feedback as to how well the strategic plan is executing so that adjustments can be made as necessary.

The Balance Scorecard framework can be depicted as follow Picture № 01.

Picture № 01: The Balance Scorecard framework

As we mention that the BSC is a management system that maps an organization's strategic objectives into performance metrics in four perspectives: financial, internal processes, customers, and learning and growth then let's understand deeply these four perspectives in detail:

1) Financial Perspective, the financial perspective addresses the question of how shareholders view the enterprise and which financial goals are desired from the shareholder's perspective. The specific goals depend on the company's stage in the business life cycle.

2) Customer Perspective, the customer perspective addresses the question of how the enterprise is viewed by its customers and how well the enterprise is serving its targeted customers in order to meet the financial objectives. Generally, customers view the enterprise in terms of time, quality, performance, and cost. Most customer objectives fall into one of those four categories.

3) Internal Process Perspective, internal business process objectives address the question of which processes are most critical for satisfying customers and shareholders. These are the processes in which the enterprise must concentrate its efforts to excel.

4) Learning and Growth Perspective, the learning and growth metrics address the question of how the enterprise must learn, improve, and innovate in order to meet its objectives. Much of this perspective is employee centered.

Whereas strategy is articulated in terms meaningful to top management, to be implemented it must be translated into objectives and measures that are actionable at lower levels in the organization. The Balanced Scorecard can be cascaded to make the translation of strategy possible.

All above mentioned is useful for every enterprise and especially for the industrial enterprises. The reason of this importance is using the BSC method as performance measurement system for industrial enterprises which it is very important for sustainable development of the enterprises as well.

The problem of “sustainable development” is one of the most urgent problems in the world. Interconnection of economic development and environmental worsening is obvious. So, there exists the demand for reasonable combination of profit maximization interests, material welfare and environmental requirements. This problem is touched upon in many international legal acts

such as Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (1972), Rio Declaration on Environment and Development (1992), “Agenda 21” (1992), Johannesburg Declaration on Sustainable Development (2002), UNEP Report “Towards “Green” Economies: a Way to Sustainable Development and Elimination of Poverty” (UNEP, 2011) and others.

“Agenda 21” contains an appeal to the UNO member-countries for development, adoption and further guaranteeing of coordination of national strategies in sustainable development. The foundation for these strategies should become “different sector economic, social and environmental programs and plans realized in the country” (Agenda XXI: Adopted by UNO Conference on Environment and Development, 1992). Therefore the task of transition to sustainable development on the state level and on the subjects’ levels is actualized.

In modern conditions, most of the developed and developing countries choose the way following the concept of sustainable development. Sustainable development is the way based on the support of the long-run extended reproduction of productive potential, human resources and natural environment. Sustainable development ensures equilibrium of three associated elements of the system: economic, social spheres and environment (Ivanov, 2011).

Sustainable development implies the development based on three components of national economy: (1) economic, (2) social and (3) environmental. And if until recently we could imagine the process of social development in two-dimensional coordinate system in which only social and economic parameters were taken into account and nature was considered to be beyond the limits of the managed system, now it is used three dimensional coordinate system including in addition environmental (natural resources) subsystem. International Union for protection of nature determines sustainable type of development as development which ensures real people’s life quality improvement and at the same time preserves natural variety of the Earth (Vasikova, 2011).

Besides, above mentioned researchers there are different international organizations which they try to promote and support countries for following and using the sustainable development factors. We’d like to mention about UN and its some organizations/agencies which they specialized in this field.

The United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) is the specialized agency of the United Nations that promotes industrial development for poverty reduction, inclusive globalization and environmental sustainability. The mission of UNIDO, as described in the Lima Declaration adopted at the fifteenth session of the UNIDO General Conference in 2013, is to promote and accelerate inclusive and sustainable industrial development (ISID) in developing countries and economies in transition. The relevance of ISID as an integrated approach to all three pillars of sustainable development is recognized by the recently adopted 2030 Agenda for Sustainable Development and the related Sustainable Development Goals (SDGs), which will frame United Nations and country efforts towards sustainable development in the next fifteen years.

Besides, there is the UN Global Compact, which it is a strategic policy initiative for businesses that are committed to aligning their operations and strategies with ten universally accepted principles in the areas of (1) human rights, (2) labour, (3) environment and (4) anti-corruption. By doing so, business, as a primary driver of globalization, can help ensure that markets, commerce, technology and finance advance in ways that benefit economies and societies everywhere. Secretary-General of the UN, Mr. Kofi Annan, who spoke to world economic leaders at the World Economic Forum, 1999 inviting and urging them to collaborate with UN agencies to support global efforts for sustainable developments. Following this appeal, the UN

Global Compact was officially launched in 2000 as a principle-based framework for businesses, stating ten principles in the areas of human rights, labour, the environment and anti-corruption. The 10 Global Compact Principles spell out how companies can incorporate Labour Standards, Human Rights, Environment and Anti-corruption as an integrated part of their corporate culture or way of doing business.

Results

Our results show that the potentialities of the Balanced Scorecard method as performance measurement system for industrial enterprises as well as a tool for strategic management control are to be sought in an interactive approach to the strategic process whereas it is traditionally presented as a tool for diagnostic control of the industrial enterprise. Besides, BSC method is very helpful for every enterprise which it is impact to sustainable development and it is very important for national economy of the country. The reason is if the industrial enterprises will use all needed and useful methods as BSC and others then they can produce or offer in high quality and suitable price products and services with “Made in Azerbaijan” brand then it will impact to their income and government budget/economy.

Azerbaijan develops its non-oil sector and especially industry where the government establish different industrial parks, streets, techno-parks, business incubator centers, clusters and giving all residents of industrial parks: exemption from corporate and income taxes, land taxes, VAT (for equipment, facilities and goods imported for production purposes) for 7 years after registration and starting activity there. Besides, mentioned support from the government site is not enough for sustainable development of the industrial enterprises. Every top manager and owner of the industrial enterprises must follow sustainable developments three components of national economy: economic, social and environmental as well as follow UNIDO and UNGC principles which it is very useful opportunity. In this case every industrial enterprise will achieve successful results as income and benefit then it will impact to the national economy of the country as well.

The list of literature

1. *The State Programme on Socio-economic Development of the Regions of the Republic of Azerbaijan (2014-2018)*;
2. *The State Programme for Poverty Reduction and Economic Development in the Republic of Azerbaijan (2008-2015)*;
3. *The State Programme on Reliable Food Supply to the Population in the Republic of Azerbaijan (2008-2015)*;
4. *The State Program on the Development of Industry in Azerbaijan for the years 2015-2020*;
5. <http://www.senaye.gov.az/> and <http://economy.gov.az/>
6. *The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan*, <http://www.azstat.org/>
7. Kaplan, R.S. and Norton, D.P. (2001b), “Transforming the balanced scorecard from performance measurement to strategic management: part II”, *Accounting Horizons*, Vol. 15 No. 2, pp. 147-60.
8. *United Nations Industrial Development Organization (UNIDO)*, <http://www.unido.org/>
9. *UN Global Compact*, <https://www.unglobalcompact.org/>

A.A.Nəcimov
AzMIU-nun doktorantı

Jerald Naro
i.e.d., professor, Montpelliye Universiteti

**Sənaye müəssisələri üçün “Balanslaşdırılmış Göstərcilər Sistemi (BSC)”
metodunun performans ölçü sistemi kimi əhəmiyyəti**

Xülasə

Müəlliflər Azərbaycanın sənaye müəssisələri ilə əlaqədar empirik məlumatları tədqiq edib sonra “Balanslaşdırılmış Göstərcilər Sistemi (BSC)” metodunun performans ölçü sistemi kimi sənaye müəssisələri üçün əhəmiyyətini göstəriblər.

Bundan başqa müəlliflər “Balanslaşdırılmış Göstərcilər Sistemi (BSC)” metodunun sənaye müəssisələrin davamlı inkişafına təsirini izah edib bunun ölkənin milli iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətini vurğulayıblar.

Açar sözlər: *sənaye müəssisələri, “Balanslaşdırılmış Göstərcilər Sistemi (BSC)” metodu, davamlı inkişaf, performans ölçü sistemi, milli iqtisadiyyat*

A.A.Наджимов
Докторант АЗАГУ

Джеральд Наро
Профессор, доктор экономический наук Университета Монпелье

**Важность метода «Сбалансированной Системы Показателей (BSC)»
в качестве системы измерения эффективности
для промышленных предприятий**

Резюме

Авторы исследовали эмпирические данные, связанные с промышленными предприятиями Азербайджана. Была показана важность метода «Сбалансированной Системы Показателей (BSC)» в качестве системы измерения производительности для промышленных предприятий.

Кроме того авторы объясняют влияние метода "Сбалансированной Системы Показателей (BSC)" на устойчивое развитие промышленных предприятий и подчеркивают его важность для национальной экономики страны.

Ключевые слова: *промышленные предприятия, метод "Сбалансированной системы показателей (BSC)", устойчивое развитие, система измерения производительности, национальная экономика*

İ.C. Həsənov
*i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət Neft
və Sənaye Universiteti*
H.P.Məmmədov
Iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, AzMİU

AZƏRBAYCANDA TİKINTİ SAHƏSİNDƏ İNVESTİSİYA PROSESİNİN TƏŞKİLİ VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmağın əsas şərti obyekt tikintisi üzrə investisiya məsələlərinin reallaşdırılmasıdır. Obyekt tikintisinə investisiya prosesi təsir göstərir, belə ki, o özündə obyektin yaradılması üçün zəruri olan intellektual və fiziki əmək növlərini birləşdirir. Belə fəaliyyət investisiya proqramı məqsədlərinə nail olunmasında, obyektin yaradılması və gələcək istismarı prosesində investisiyanın texniki-iqtisadi parametrlərinə bilavasitə təsir göstərir. Əsas təşkilati qanun kimi məqsəd-proses-təşkil asılılığı əsasında investisiya prosesinin qiymətləndirilməsi üçün müəyyən nəticə çıxarmaq olar.

Açar sözlər: *investisiya prosesi, investisiya fəaliyyəti, layihə işləri, istehsal investisiyaları, təşkilati və maliyyə planı.*

Giriş

Müasir investisiya siyasətinin əsas istiqaməti istehsal potensialının ekstensiv artması xərclərini ardıcıl azaltmaqla iqtisadiyyatı inkişafın intensiv yoluna keçirmək və yaradılmış əsas istehsal fondlarının istifadə edilməsinin intensivləşməsinə qoyuluşun artırılması ilə müəyyən edilir. Belə şəraitdə yeni tikintiyə, fəaliyyətdə olan müəssisələrin yenidən qurulmasına, texniki yenidən silahlandırılmasına və genişləndirilməsinə investisiyaların daha geniş şəkildə yönəldilməsi birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda müəyyən şəraitdə konkret regionlarda göstərilən istiqamətin prioritetliyi dəyişilə bilər. Belə ki, təbii sərvətlərin mənimsənilməsi prosesində uzaq ərazilərdə, prinsipə yeni sahələrin və istehsalın yaradılmasında yeni tikintinin investisiyalaşdırılması əsas olaraq qalacaq. Bununla yanaşı, əsas fondların təkrar istehsalının yeni forması da mümkündür. Bu və ya digər məhsulun istehsal həcmində artırılmasında mövcud müəssisələrin genişləndirilməsi yolu ən məqsədyönlü ola bilər. İnvestisiya siyasətinin səmərəli istiqamətlərinin seçilməsi qoyulan məqsədlərə nail olunmasına müvəffəqiyyətli təsir göstərən, iqtisadi, texniki, ekoloji, sosial və digər amillərin cəminin sistemli baxılması ilə həmişə əlaqədardır. İnvestisiya siyasətinin reallaşması səmərəliliyi ilk növbədə tikintinin inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Bu da öz növbəsində onun maddi-texniki bazasının istehsal potensialından, icraçıların ixtisas səviyyəsindən, layihə həllərinin elmi-texniki dərəcəsindən, tikintinin keyfiyyətindən, istehsalın və idarəetmənin təşkilindən, tikinti prosesinin bütün iştirakçılarının ümumi fəaliyyətindən asılıdır. Tikinti sahəsində funksiyaların çoxunu tikinti profili olmayan təşkilatlar da yerinə yetirirlər. Bunlar tikintini avadanlıqlarla, materiallarla, nəqliyyatla və digər xidmətlərlə təchiz edirlər. Bütünlükdə tikintiyə ölkənin əksəriyyət tikinti müəssisələri, onların material və texniki resursları cəlb olunurlar. Bu baxımdan tikintidə normal investisiya mühiti yaratmaq üçün bəzi məsələlərin həll edilməsi zəruridir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində göstərilir ki, investisiya prosesi əsas fondların artırılması yolu ilə tələbatın təmin edilməsinə xidmət edən fəaliyyətdir. Əsas fondlara

öz əhəmiyyətinə görə istifadə olunan, istehsal və digər sahələrdə cəmiyyətin tələbatının təmin edilməsinə xidmət edən, tərkib hissələri və detalları ilə birlikdə bütün daşınmaz əmlak aiddir [1].

İqtisadiyyat sahələrində müxtəlif şəraitlərdə müəyyən məqsədlərlə əsas fondların artırılmasına tikinti və layihələndirməyə dair müxtəlif qərarların istifadə olunması ilə eyni olmayan metodlarla əldə edilir. Ona görə də investisiyanın ayrı-ayrı kateqoriyalarını onların xarakterik xüsusiyyətləri vasitəsilə göstərilməsi məqsədyönlüdür.

Tikinti sahəsində investisiya prosesinin təşkili xüsusiyyətləri

İnvestisiyaların təsnifatı çoxsaylı xarakteristikalara əsasən həyata keçirilə bilər. Burada iqtisadi-təşkilati nöqteyi-nəzərdən onların ən əhəmiyyətli xüsusiyyətləri göstəriləcəkdir. İnvestisiyalar aşağıdakı xarakteristikalarına görə təsnifləşdirilir:

- qəbul edilən qərarların səlahiyyəti səviyyəsinə görə;
- kapital qoyuluşu obyektlərinin xarakterinə görə;
- maddi-texniki məzmununa əsasən;
- qarşılıqlı əlaqəsinə görə;
- əmək məhsuldarlığının artırılması və texnologiyanın inkişafına təsirinə görə.

Qərarların qəbul edilməsi sahəsində səlahiyyət səviyyəsi nöqteyi-nəzərcə investisiyalar mərkəzləşdirilmiş, yerli, müəssisələrin investisiyası və s. ola bilər. Mərkəzləşdirilmiş investisiyalar iri, məqsədli və digər mərkəzləşdirilmiş investisiyalar kimi qruplaşdırılır [2].

İri mərkəzləşdirilmiş investisiyalar – yanacaq-enerji, infrastruktur və digər strateji əhəmiyyətli sahələrin inkişafı üçün yönəldilən investisiyalardır.

Digər məqsədli investisiyalar dövlət büdcəsi təşkilatlarının əsas fondlarının tərkibinin bərpa edilməsinə və ya genişləndirilməsinə yönəldilir. Mərkəzləşdirilmiş investisiyalarda ali rəhbərlik aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

- onların hazırlanması və təsdiq edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir;
- investisiyanın həcmindən asılı olaraq əsaslandırma şəklində ən əlverişli maliyyə şəraitini nəzərə almaqla və layihənin reallaşdırılması məqsədilə onun kreditlərlə təmin edilməsini təşkil edir.

İnvestisiyanın həcmnin qiymətləndirilməsinin ilkin şərti əsaslandırmaadır. Əsaslandırmaada bunlar əks etdirilir: nəzərdə tutulan inkişafın məqsədi, təklif edilən tikintinin vaxtlı-vaxtında aparılması və iqtisadi məqsədyönlülüüyü. Əsaslandırmanın işlənməsində bir neçə variantın göstərilməsi zəruridir və onların təhlilinə əsasən ən optimal qərar seçilir. İrəli sürülən qərarın vaxtlı-vaxtında olması və iqtisadi məqsədyönlülüüyünün təsdiq edilməsi üçün bəzi tədqiqatların və hesablamaların aparılması sərəncamı verilməklə aşağıdakılar müəyyənləşdirilməlidir:

- investisiyaların gözlənilən maliyyə göstəriciləri;
- maliyyələşdirmənin təklif edilən mənbələri;
- manatın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin dəyişməsinin nəzərə alınması tələbatı;
- ödəmə balansına inkişafın təsiri;
- inkişafın digər təsərrüfat orqanlarına təsiri;
- məhsulun, xidmətlərin texniki səviyyəsi və xarici oxşarlarla müqayisə edilən texnologiyası;
- ətraf mühitə dəyişikliyin təsiri, təbiətin mühafizəsi tədbirlərinin təxmini xərcləri.

Göstəricilər reallaşdırılan ilin proqnozlaşdırılan qiymətləri ilə hesablanmalıdır.

Mərkəzləşdirilmiş investisiyalardan əlavə xüsusi maliyyə vəsaitləri, cəlb edilən vəsaitlər, regional və yerli büdcələrdən ayrımlar, xarici investisiyalar, müxtəlif borc vəsaitləri və s. nəzərdə tutulmalıdır. Tikilən obyektlərin xarakterindən asılı olaraq sənaye istehsalında, nəqliyyat sferasında, kommunal tə-

sərrüfatında investisiyalar fərqləndirilə bilirlər. Sənaye investisiyası mərkəzləşdirilmiş və ya müəssisələrin investisiyalarının reallaşdırılmasından asılı olmayaraq istehsal kateqoriyasına aiddir. İstehsal investisiyaları sənaye istehsalının genişləndirilməsinə, texniki cəhətdən yenidən qurulmasına, kənd təsərrüfatına, fəhlələrin əmək şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və s. yönəldilir[2]. Yuxarıda göstərilənlərə uyğun bütün investisiyalar üçün məqsədli göstərişlərin reallaşdırılmasının müasir metodları, adətən, biri-birindən fərqlənmirlər. Dəqiq müəyyən edilmiş birinci növbəli məqsədlərin əldə edilməsi ilə yanaşı (məsələn, istehsalın genişləndirilməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi və s.) layihələndirmədə elə metodların həllinə və tətbiqinə cəhd göstərilməlidir ki, onların köməkliyi ilə obyektin, qurğunun nəzərdə tutulan fəaliyyəti optimala yaxınlaşsın. Texniki-iqtisadi planlaşdırma üzrə işin səmərəliliyinin və səviyyəsinin saxlanması üçün işlənən layihənin vəzifələrinə uyğun olaraq tələblərin təmin edilməsi ilə yanaşı qurğunun xarakteristikasının optimal əhəmiyyətinə yaxınlaşmaq çox əlverişlidir[3].

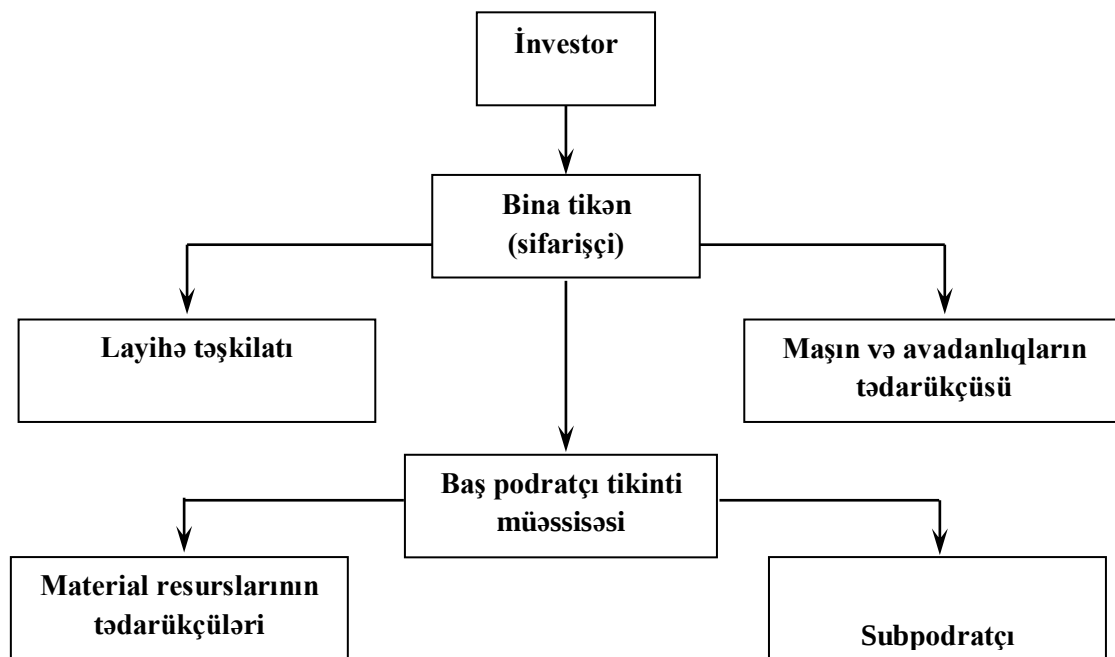
İnkişaf etmiş ölkələrin çoxunda investisiyanın təsnifatı onların maddi-texniki məzmununa uyğun təsnifləşdirilir. İnvestisiyanın reallaşdırılması prosesində tikinti, sanitar-texniki və texnoloji-quraşdırma işləri ilə yanaşı hazırlıq, qurğuların tikintisi, buraxılma tsikli ilə bağlı digər işlər də görülür. Tikinti investisiyası anlayışı təkcə yerüstü və yeraltı tikinti ilə məhdudlaşdırılmır, özünə digərlərindən əlavə, həmçinin hazırlıq, sanitar-texniki, şəbəkələrin çəkilməsi xərclərini də daxil edir.

Mexanikləşdirməyə qoyulan investisiyalara tikinti, nəqliyyat, yeraltı və digər maşın və mexanizmlərə, avadanlıqlara, dəzgah və alətlərə qoyulan investisiyalar aiddir. Sair investisiyalar qrupuna aid edilir:

- layihə işlərinin dəyəri;
- müsabiqələrdə və ekspertizada iştirak üçün xərclər;
- tədqiqat və sınaq xərcləri;
- torpağın vəziyyətinin müəyyənləşdirilməsi üzrə tədqiqat xərcləri;
- dövlət yığırımları və ödənişləri;
- sınaq buraxılışı işləri;
- kadrların hazırlanması xərcləri.

Tikinti sferasının investisiya təminatının əsas subyektləri investorlardır. Investorlar - investisiya formasında xüsusi, borc və cəlb edilən vəsaitlərin qoyulmasını həyata keçirən fiziki və hüquqi şəxslərdir. Investor kimi çıxış edə bilirlər: ölkənin hökuməti və subyektləri, özünüidarəetmənin yerli orqanları; sahibarlıq birlikləri, təşkilatlar və digər hüquqi şəxslər; birgə respublika və xarici təşkilatlar; xarici dövlətlərin idarəetmə orqanları; onların hökumətləri tərəfindən səlahiyyətli şəxsləri, beynəlxalq təşkilatlar.

İnvestisiya prosesi obyektin yaradılmasına xidmət edən və bilavasitə ona təsir göstərən intellektual və fiziki xarakterli işlərin ardıcılığına deyilir. Şəkil 1.-də obyektin tikintisinin həyata keçirilməsində investisiya prosesinin təşkili sxemi verilir. Burada obyektin tikintisi prosesində bütün potensial tərəflər göstərilmişdir. Tikinti sahəsində investisiya prosesinin təşkilində həm də investisiya fəaliyyəti anlayışının aydınlaşdırılması lazım gəlir. İnvestisiya fəaliyyəti uzunmüddətli məqsədləri reallaşdırmaq üçün müxtəlif obyektlərə azan investisiya resurslarının qoyulması üzrə hüquqi və fiziki şəxslərin praktiki fəaliyyətinin cəmi təsəvvür edilir. İnvestisiya vasitəsilə əldə edilən məqsəd texniki-iqtisadi göstəricilər üzrə alınanla xarakterizə edilə bilər [3].

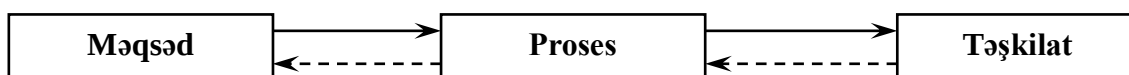

Şəkil 1. İnvestisiya prosesinin təşkili sxemi.

Məqsədin əldə edilməsinin əsas şərti obyektin tikintisi üzrə investisiya vasitələrinin reallaşdırılmasıdır, yəni investisiya obyektini birinci qalır. Ancaq obyektə həmçinin investisiya prosesi təsir edir, çünki o özünə intellektual və fiziki əməyin o növlərini daxil edir ki, onlar obyektin yaradılması üçün lazımlıdır. Belə fəaliyyət investisiya proqramı məqsədlərinə nail olunmasına, obyektin yaradılması prosesində investisiyanın texniki-iqtisadi parametrlərinə bilavasitə təsir göstərir. İnvestisiya prosesinin qiymətləndirilməsi əsas təşkilatı qanun üzrə məqsəd-proses-təşkilat asılılığına əsasən müəyyən edilə bilər. Təşkilatı tədbirlərdən alınan səmərəni o vaxt gözləmək olar ki, məqsədin qurulması müəyyən edilən parametrləri dəqiq xarakterizə etsin. Məqsədi bilərək, ayrıca metodlarla bağlı olan təşkilatı prosesləri və ya metodlarla qəbul edilən hesablamaları açıqlamaq olar. Onların fəaliyyəti üçün zəruri əsaslara görə proseslərin xarakteri layihə, təşkilat, idarəçilik, icraçı, aparatın nəzarət fəaliyyəti qiymətləndirilə bilər (şəkil 2.). Oxlarla (soldan-sağa) əsas təşkilatı qaydaların məntiqinə uyğun bir-birinin ardınca olan mərhələlər göstərilir. Qırıq-qırıq xətti oxlarla sağdan-sola düzgün olmayan təşkilat qaydaları göstərilir ki, hansı ki:

- təşkilat tədbirləri ancaq məhdud dərəcədə investisiya prosesinin tələbatını ödəmək qabiliyyətinə malikdir və beləliklə, tikintinin ritmini və səviyyəsini təhlükə altında qoyur;
- nəzarətdə olan məqsəd ancaq kompromis yolu ilə və əksəriyyət halda çoxlu əlavə xərclərin nəticəsində əldə edilə bilər.

Sxem şəklində təsvir edilən və investisiyanın reallaşdırılmasında iriləşdirilmiş təşkilat qaydası mürəkkəb formada əmələ gəlir, planlaşdırmaya və təşkilata əsasən binaların layihələndirilməsi üzrə işi nəzərdə tutur. Proseslərin normal gedişi üçün maşınlar, avadanlıqlar, xidmət heyəti, bütün sistemin idarə edilməsi, nəzarət tədbirləri tələb olunur.

Şəkil 2. Məqsəd, proses və təşkilat arasında məntiqi əlaqənin istifadə edilməsi

Planlaşdırma və təşkilat arasındakı razılaşma oxlar üzrə əsas təşkilatı qaydaya uyğun asılılığı xarakterizə edir (şəkil 3.): məqsəd, proses və vasitə. Şəkil 3-də soldan sağa istiqamətləndirilən

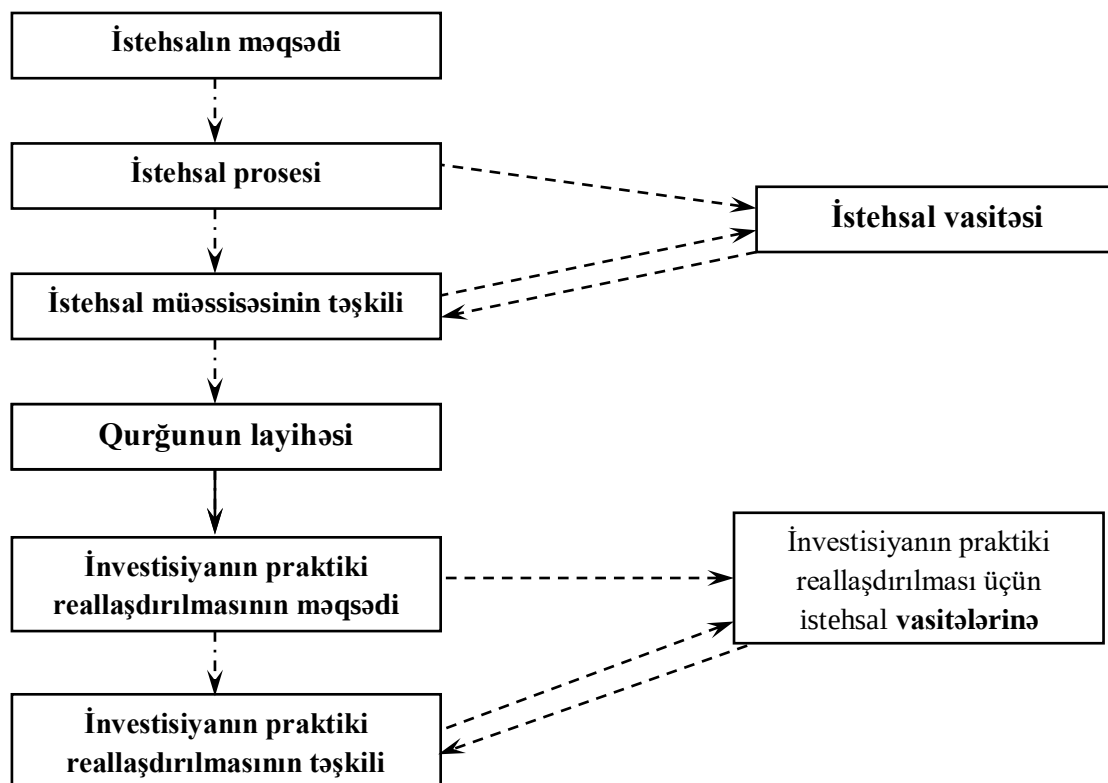
oxlar göstərir ki, əgər məqsəd məlumdursa, onda əlverişli texnoloji proseslər müəyyən edilə bilər. Proseslərin öyrənilməsi lazım olan maşınların, avadanlıqların seçilməsi üçün imkan yaradır.

Şəkil 3. Məqsəd, proses və vasitə arasında məntiqi əlaqənin istifadə edilməsi

Əksinə istiqamətlənən (sağdan sola) oxlar planlaşdırmaya düzgün olmayan yanaşmanı göstərir, mənfi təsir ondan ibarətdir ki, maşın parkı haqqında dəqiq məlumatların seçilməsi olmadıqda texnologiyanın optimal variantının seçilməsini dayandırır və tam həcmdə qoyulan məqsədə nail olmağı məhdudlaşdırır. Tikinti prosesində fəaliyyətin və investisiya qoyuluşunun gələcəkdə birgə fəaliyyətə əsasən qurulması məqsədə uyğundur (şəkil 4). Tikinti məhsulunun keyfiyyətinə və əmək məhsuldarlığına, həmçinin texnoloji prosesin və təşkilatın metodlarına birgə təsiri olur. Ona görə də onların mənfi təsiri buraxılan səhvlərin nəticəsində toplanılır.

İnvestisiyanın planlaşdırılması mərhələsində təşkilati tədbirlər layihələndirilən qurğuların tikintisində tətbiq edilməlidir. Məqsədə uyğun gələn birinci halda investisiyaya nail olmaq arzusu və gələcək qurğunun yaradılması üzrə proseslər sistemi müəyyən edilir. Buradan nəticə çıxarmaq olar ki, tikinti müəssisəsinin fəaliyyətini optimal təşkil etmək mümkündür. Bu iki sahənin göstəricilərinin toplanması qurğunun layihəsini konkretləşdirməyə imkan verir. İkinci halda məqsəd həmin layihəyə uyğun qurğunun tikintisinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Buradan da investisiya proseslərinin reallaşdırılması nöqtəyi-nəzərdən nisbi optimal nəticə çıxarmaq olar, onun əsasında isə – onların yerinə yetirilməsi vasitələri haqqında və ya investorun təşkili haqqında

Şəkil 4. İnvestisiya prosesində planlaşdırmanın və təşkilin kombinasiya tətbiqinin məntiqi sxemi

Qeyd etmək lazımdır ki, şəkil 4-də məntiqi əlaqələr göstərilir. Əyanilik üçün sadə misal göstərək – yeni müəssisənin yaradılması. İstehsalın genişləndirilməsi və ya yenidənqurulması halında vəsaitlərə tam tələbatı mövcud məlumatlarla müqayisə etmək lazımdır. Qurğunun layihəsində gələcəkdə istifadə olunacaq vəsaitlərin həcmi, tikililər, mühəndis şəbəkəsi əks olunur.

İnvestisiya prosesi ictimai-iqtisadi quruluşdan və təsərrüfatın idarə edilməsi metodlarından asılı olmayaraq özünə mütləq aşağıdakı mərhələləri daxil edir: hazırlıq işləri, layihələndirmə, tikinti, istehsal obyektinin təhvil verilməsi və nəticənin qiymətləndirilməsi.

Hazırlıq mərhələsində məqsəd möhkəmləndirilir ki, bu da investisiyanın əldə edilməsi zəruriliyi, məhdud şərtləri, layihələndirmə və təşkilat məsələlərini müəyyən edir. Layihələndirmə mərhələsi qoyulan məqsədə nail olmaq məqsədilə qurğunun yaradılması üzrə ideyanın yenidən dərk edilməsinin yaradıcı prosesi kimi başa düşülür, tikinti mərhələsində isə - investisiyanın predmeti reallaşdırılır. Obyektin istimara təhvil verilməsi (sənaye obyektinin) özünə zəruri yoxlamaları, nümunəvi buraxılışı, istismara təhvil verilmə haqqında sənədə əsasən sənaye məhsulunun nümunəvi partiyasının istehsalını və avadanlıqların işlənməsini daxil edir. Həmin mərhələdə nümunənin tamamlanmasından sonra əsas fondların qeydə alınması baş verir. Nəticənin qiymətləndirilməsi mərhələsinin məqsədi investisiya tapşırığının layihə parametrlərinin qurğunun yeni alınan faktiki parametrləri ilə müqayisəsinin həyata keçirilməsidir. Faktiki göstəricilər avadanlığın tam gücünün real işlənməsini müəyyən edir. Ona görə də əgər o qurulmaya zidd deyilsə, onda layihələndirilən qurğunun buraxılışına uyğun istehsalın vaxt anı ölçülməlidir. İnvestisiya prosesində tikintinin layihə hazırlığı mövcud Azərbaycan qanunvericiliyini, xaricin və ölkənin praktikasını, dövlət və sahə səviyyəsində digər metodiki və tövsiyə xarakterli materialları nəzərə almaqla aparılır. Adətən, layihə hazırlığının investisiya prosesi üç əsas mərhələyə bölünür:

- 1) investisiyaləşdirmanın məqsədinin müəyyən edilməsi;
- 2) investisiyaləşdirmanın əsaslandırılmasının işlənməsi;
- 3) investisiya layihəsinin razılaşdırılması və təsdiq edilməsi.

Birinci mərhələ - investisiyaləşdirmanın məqsədinin müəyyən edilməsi, tikinti obyektinin gücünü və əhəmiyyətini, məhsulun çeşidini və sifarişçinin (investorun) prinsipal şərtlərini və tələblərini nəzərə almaqla həyata keçirilir. Obyektin yerləşdirilməsi yeri (rayonu), maliyyə mənbələri haqqında zəruri tədqiqata və işləmələrə, sifarişçinin (investorun) informasiya məlumatları bazasında istifadə edilməsinə qoyulan məqsədin reallaşdırılması şərtləri və vasitələrinin investisiyaləşdirma imkanının qiymətləndirilməsinə və nəzərdə tutulan texniki-iqtisadi göstəricilərin əldə edilməsinə əsaslanır. Beləliklə, müasir şəraitdə investisiya prosesinin məhz birinci mərhələsinin rolu artır, çünki investisiyaləşdirmanın məqsədinin düzgün seçilməsi və savadlı əsaslandırılmasından bütünlüklə tikintinin (layihənin, proqramın) səmərəliliyi asılıdır.

Azərbaycanda investisiya prosesinin bu günkü xarakterik cəhətini, təkcə dövlətin kapital qoyuluşu həcmində azalması hesabına yox, həm də memarlar üçün sifarişlərin miqdarının azalmasını hesab etmək olar, o isə daşınmaz əmlak obyektlərinin mənəvi və fiziki köhlənməsi deməkdir. Bazar islahatlarının ən başlanğıcında ümid edilirdi ki, mənzil tikintisi və onunla bağlı sosial infrastruktur çoxəlaqəli sahələrin inkişafına multiplikator kimi xidmət edəcək və iqtisadi artımın əsaslarından biri olacaqdır. Lakin belə olmadı. Müəyyən dövrlərdə fərdi mənzil tikintisinə investisiyaləşdirmanın bir az canlanmasına baxmayaraq ümumi həcm azalmağa başladı.

Bəzi hökumət qərarlarının qəbul edilməsinə baxmayaraq dövlətin investisiya siyasəti aşağı səviyyədə oldu. Bazar iqtisadiyyatının əsas müddəası reallaşdırılmadı. Ona uyğun təsərrüfat

fəaliyyətinin nəticəsinin məsuliyyətini həmin prosesin iştirakçıları daşımali idilər.

Əhalinin əksəriyyətinin ödəmə qabiliyyətinin aşağı olması, bahalı kreditlər, mənzillərə yüksək qiymətlərin olması «qənaət – investisiya – istehlak» balansının pozulmasının səbəblərindən biri oldu və tələb üzərində təklifin artmasına gətirib çıxardı. Bu həm də özünü mənzil tikintisi sahəsində daha qabarıq şəkildə biruzə verdi.

Azərbaycanda investisiya bazarının spesifik xüsusiyyətləri (baxmayaraq ki, tikinti sferasında son dövrlərdə investisiya aktivliyi aşağı düşüb) iqtisadçılara aşağıda göstərilən amillərə əsasən optimal proqnozlar verməyə imkan yaradır.

- yaşayış evlərində (mənzillərdə) və ictimai əhəmiyyətli obyektlərdə (praktiki olaraq bütün növlərində) əhalinin tələbatının minimum təmin edilməsinə;

- nisbi ucuz işçi qüvvəsinə malik olmaq, bununla yanaşı, ixtisasın yaxın dövrlərdə perspektiv artmasına və uyğun olaraq əmək haqqının yüksəlməsinə nail olunması perspektivinin gözlənilməsi;

- ölkənin yüksək elmi potensialına – iqtisadçılara, memarlara, konstruktorlara, mühəndislərə malik olması;

- bəzi yaxın xarici ölkələrlə müqayisədə əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi;

- ölkənin təbii resursların əsas növləri ilə təmin edilməsi;

- mənzil və sosial infrastrukturun əsas fondlarının mənəvi və fiziki köhnəlməsi, bunun da nəticəsində yenilənmə zərurətinin meydana çıxması.

Tikintinin layihə hazırlığının investisiya prosesinin ikinci mərhələsində alınan informasiyaya, dövlət orqanlarının obyektiv tələblərinə və gələcəkdə investisiyalasdırmanın məqsədyönlüyü haqqında sifarişçinin (investorun) qəbul etdiyi qərarlar üçün kifayət qədər həcmdə maraqlı təşkilatların subyektiv şərtlərinə, tikinti obyektinin yerləşdirilməsi yerinin əvvəlcədən icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırılmasına və layihə sənədlərinin hazırlanmasına əsasən investisiyalasdırmanın əsaslandırılmasının işlənməsi aparılır [4].

Həmin mərhələ texniki-iqtisadi, maliyyə və digər xərclər, qaytarılan göstəricilərin qarşılıqlı əlaqəsi sistemi, işlənən modellərə və alqoritmlərə əsasən aşağıda göstərilən vəzifələrin həlli üçün proqramların fəaliyyətinin təşkilati-idarəedici mexanizmi müəyyən edilir:

- baxılan layihənin (obyektin, kompleksin, ərazinin) iqtisadi mexanizminin aşkar edilməsi;

- investisiya proqramlarının səmərəli variantlarının qiymətləndirilməsi;

- ərazinin inkişafının prioritet istiqamətlərinin seçilməsi;

- proqramın reallaşdırılması dövrü üzrə xərclərin ölçüsünün və alınan mənfəətin nisbətinin müəyyən edilməsi;

- proqramın reallaşdırılması üçün maliyyələşdirmənin büdcədən kənar mənbələrinin və şərtlərinin cəlb edilməsinin aşkar edilməsi.

Şəhərsalma sənədlərinə isə investisiya layihəsinin tam və ya zəruri həcmdə aşağıdakı bölmələri daxil edilir:

- şəhərin sosial-iqtisadi inkişafı üzrə layişə qabağı materiallar;

- ekoloji proqramın təşkili sxemi;

- təbiətin mühafizəsinin kompleks proqnoz sxemi;

- investisiya qabağı tədqiqatın nəticəsi, o cümlədən, elmi-tədqiqat, layihə-axtarış, iqtisadi-şəhərsalma üzrə;

- şəhərin inkişafının baş planı və tikinti növbəliliyinin yerləşdirilməsi planı;

- mənzil tikintisinin, sosial, kommunal, şəhərin nəqliyyat infrastrukturunu, yaşayış rayonunun ərazisinin yerləşməsi planı;

- şəhərin sosial və iqtisadi inkişaf konsepsiyası;
- yaşayış rayonlarının, mikrorayonların, şəhərsalma qovşaqlarının, şəhərin nəqliyyat və mühəndis komplekslərinin tikintisinin eskizi;
- sənaye zonasının planlaşdırılması layihəsi;
- şəhərin və layihələşdirilən rayonun digər şəhərsalma və sosial-iqtisadi xüsusiyyətləri.

Üçüncü mərhələ layihə sənədlərinin işlənməsini, razılaşdırılmasını, ekspertizasını, təsdiq edilməsini və ona əsasən tikinti altının torpaq sahəsinin götürülməsi haqqında qərarı özünə daxil edir.

İşlərin təşkili üzrə təkliflərin işlənməsi marketinq tədqiqatlarına və bu sahədə ilkin sənədlərə əsaslanır. Eyni zamanda tərəflərin niyyəti, bələdiyyə orqanlarının tələbatı, niyyətin reallaşdırılmasında şərtlər və məhdudiyyətlər təyin edilir. Birinci pillədə proqramın (layihə təklifinin) reallaşdırılması üzrə işlərin bütün kompleksinin təşkili planına baxılır, o cümlədən:

- layihə-axtarış işlərinin məzmunu, proqramın aparılmasının maliyyə xərcləri, baza dəyərini müəyyən edən, obyektin texniki və funksional parametrlərinin dəqiqləşdirilməsi;
- hüquq qaydaları, müddəti və tərtib edilməsi üsulları müəyyən edilir, həmçinin maliyyə vəsaitlərinə tələbat (məsələn, torpaq haqqının ödənişi, yerin quruluşu üzrə işlərin dəyəri, kompensasiya ödəmələrinin miqdarı və s.);
- mümkün tərəfdaşlar, işlərin maliyyələşdirilməsi prinsipləri, büdcə vəsaitləri, bank kreditləri, səhmlərin alınması şərtləri aşkar edilir;
- zəruri axtarışların aparılması proqramları və texniki tapşırıqları, onların həyata keçirilməsi müddəti dəqiqləşdirilir, o cümlədən podrat axtarış təşkilatları müəyyənləşdirilir;
- podrat təşkilatların tərkibi və işlərin istehsalına sifarişin təqdim edilməsi şərtləri (müsabiqəyə əsasən) müəyyən edilir;
- obyektin layihələndirilməsi tapşırığı, habelə texnoloji avadanlıqların, detalların və s. tədarük şərtləri, müddəti və forması dəqiqləşdirilir.

İkinci pillədə illər üzrə həcmələrin bölünməsi üzrə normativ müddətə proqramın həyata keçirilməsi üçün təkliflər işlənir, qarşıda duran investisiya axınlarının intensivliyi və istiqamətləri, material xərcləri, vergi ödənişləri, kreditin ödənilməsi həcmi, tikintinin illər üzrə gözlənilən gəlirləri və xərclərinin tərtib edilməsi balansı (həmin göstəricilər baza dövrünə diskontlaşdırma əmsallarına əsasən gətirilir) müəyyən edilir.

Üçüncü pillədə istehsalın təşkilatı və maliyyə planı formalaşdırılır ki, bu da marketinq strategiyasına və kommersiya fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin hesablamalarına əsaslanır.

Çoxfunksiyalı kommersiya fəaliyyətində (məsələn, mehmanxanada: yaşamaq, qidanın təşkili, əyləncə strukturu və s.) həmin fəaliyyətin təşkili və onun ayrıca blokları üzrə iqtisadi əlaqə və onların qarşılıqlı əlaqəsinin baxılması məqsədyönlüdür.

Nəticə

İnvestisiya siyasətinin ümumi əlaməti investisiya prosesi obyektlərinin texnoloji strukturunun funksional blokları kimi qarşılıqlı əlaqədə kompleks təsvir edilməsidir: idarəetmə, planlaşdırma (proqnozlaşdırma), layihələndirmə, resurslarla təmin edilmə, tikinti istehsalı, təşkil edilmə. Əvvəlki blokların sonrakı bloklara zəncirvari təsiri (proqnozlaşdırma – layihələndirmə – resurslarla təmin edilmə - tikinti istehsalı) idarə edən xarakteri daşıyır, sonrakı blokların əvvəlkinə təsiri əlaqə qanununa uyğun aparılır və tənzimləyici xarakter daşıyır. Bütün səviyyələrdə texnoloji strukturun qurulmasının eyni prinsipi obyektin modelini və onun modul sxeminin istifadə edilməsinə imkan yaradır və onların əsasında ümumi sistemli əlaqələrin və asılılığın tədqiqinin həyata keçirilməsi mümkün olur. İnvestisiya prosesində investisiyanın iqtisadi səmərəliliyi-

nin yüksəldilməsinin strateji istiqamətləri və taktiki vəzifələrinin həlli, hər şeydən əvvəl, tikinti sferasında mənfi tendensiayaların əmələ gəlməsi ilə şərtləndirilən xarici və daxili amillərin aşkar edilməsindən ibarətdir ki, onlar dörd qrupa bölünürlər: sosial-iqtisadi, iqtisadi, investisiya-tikinti fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsi, informasiya texnologiyası. Baxılan qrupların hər birində cəmləşdirilən ümumi tendensiayalar, bütünlüklə tikinti iqtisadiyyatına dərinəndən daxil olmuşlar. İnvestisiya prosesində həyata keçirilən layihənin reallaşdırılması üçün müəyyən işlərin görülməsi vacib məsələdir. İnvestisiya layihəsinin (proqramının) reallaşdırılmasının təşkilat sxemi layihə qərarının və ya proqramın həyata keçirilməsinin bütün mərhələlərində tədbirlərin tərkibi, məzmunu və ardıcılığın aşkar edilməsi məqsədilə işlənir və onların qarşılıqlı əlaqəsi üç pilləni daxil edir: *birincisi*, layihəqabağı işlərin təşkilini, texniki işlərin aparılmasını, layihə sənədlərinin işlənməsini əks etdirir; *ikincisi*, proqramın reallaşdırılmasına aiddir; *üçüncüsü* layihənin (proqramın) həyata keçirilməsinə əsasən kommersiya fəaliyyətinin təşkili üzrə təkliflər edilir.

Hal-hazırda MDB ölkələrinin çoxunda ictimai və iqtisadi sistemdən asılı olmayaraq milli iqtisadiyyatın inkişafının planlaşdırılması, gələcəyin proqnozlaşdırılması həyata keçirilir. Kapitalist təsərrüfatında qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün özünün investisiya siyasətini, dövlət investisiyaları yolu ilə kapital qoyulması sahəsini, həmçinin dolayı yolla, müxtəlif amillərin vasitəsilə (məsələn, vergi siyasəti, faiz dərəcəsi, kredit siyasəti və s.) nəzərdə tutulması müəyyən edir. Müəssisəni maraqlandırır ki, öz investisiya strategiyasını qarşılıqlı razılaşdırsın, öz mikrosəviyyəsində konsepsiyani nəzərə alsın.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. *İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı, 1995.*
2. Бирман Г., Шмидт С. Экономический анализ инвестиционных проектов. М.: ЮНИТИ, 1997, 295 с.
3. Герасимов Б.И. Региональная экономика: качество организации инвестиционного процесса и кредитования в малом бизнесе/Б.И.Герасимов, Л.С.Тишина, О.В.Браткова-Тамбов; ТТТУ, 2001-112 с.
4. Иванова Т.Б. Региональная финансовая инфраструктура и активизация инвестиционного процесса. Волгоград: ВолАГС, 2003, 215 с.

И.Дж. Гасанов

к.э.н., доцент, Азербайджанский Государственный
Университет Нефти и промышленности

Г.П.Мамедов

доктор философии по экономике, АЗАКУ

Организация инвестиционного процесса в строительной отрасли Азербайджана и его особенности

Резюме

Основными условиями достижения поставленной цели является реализация задач инвестиций по строительству объекта. Однако на объект воздействует также инвестиционный процесс, поскольку он включает в себя те виды интеллектуального и физического труда, которые необходимы для создания объекта. Такая деятельность непосредственно влияет на технико-экономические параметры инвестиций в процессе создания

объекта и будущей эксплуатации, на достижение целей инвестиционной программы. Для оценки инвестиционного процесса на основе зависимости цель-процесс-организация, как основного организационного закона можно сделать определённые выводы.

Ключевые слова: инвестиционный процесс, инвестиционная деятельность, проектные работы, производственные инвестиции, организационный и финансовый план

I.C. Gasanov

associate professor Of Azerbaijan State University of Oil and Industrial

Q.P.Mammadov

Doctor of Philosophy in Economic, dosent

Azerbaijan Architecture and Construction University

***The organization of the investment process in the construction sector
of Azerbaijan and its features***

Abstract

The article states that the basic condition of achievement of the goal is the implementation of the investment task on construction object. However, the object is also affected by the investment process. This activity has a direct effect on the technical and economic parameters of investment.

Key words: investment process, investment activity, project works, production investments, organizational and financial plan.

A.Q.Novruzova

i.ü.f.d.,dos., AzDİU

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA İNNOVASIYA SİYASƏTİNİN ROLU

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanada dövlət tərəfindən aparılan innovasiya siyasətindən və innovasiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi aspektlərindən bəhs edilir. Məqalənin məqsədi innovasiyaların maliyyələşdirilməsi sahəsində dövlət siyasəti, innovasiya prosesinin inkişaf etdirilməsi, yeni texnologiya istehsalının stimullaşdırılması kimi mühüm məsələləri gündəmə gətirir. Məqalədə Azərbaycanada innovasiyayönümlü iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətləri qeyd edilir. Burada yüksək texnologiyalar sahəsində qeyri-kommersiya mübadiləsinin informasiya və elmi-texniki sektor sahəsində bilik mübadiləsinə kömək etməsi məsələsinə diqqət yetirir. Sözü gedən sektorda biliklər müxtəlif sahələr üçün mütəxəssislərin təlimi prosesində istifadə olunur. Bu da istehsalın, elm və texnikanın inkişaf perspektivlərini təhlil etməyə imkan verir.

Açar sözlər: innovasiyalar, innovasiya sistemi, innovasiyaların stimullaşdırılması, innovasiya inkişafı, innovasiya texnologiyaları, innovasiya siyasəti.

Giriş

Müasir dövrdə sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas funksiyalarından biri sahibkarın innovasiya sahəsində həyata keçirilən fəaliyyətidir. Bu funksiyanın məzmunu ondan ibarətdir ki, sahibkar onu əhatə edən iqtisadi mühitdə biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaranacağı vaxtı

gözləməyərək, özü həm belə bir şəraiti yaradır və həm də özünün isgüzar fəaliyyətinə yenilik gətirir. Bu da Azərbaycan iqtisadiyyatına təkan verən investisiya siyasətinin düzgün aparılmasına şərait yaradır. Bunun sayəsində də innovasiya fəaliyyətinin son nəticəsi kimi istehsal və s. ilə bağlı yeni ideyaların yaranması, onların təsərrüfat fəaliyyətinin son səmərəsi, əlavə mənfəət əldə edilməsi baxımından qiymətləndirilməsi; yeni məhsulların(xidmətlərin) və məhsulun yeni istehsal metodlarının kəşf edilməsi; yeni texnologiyanın və səmərələşdirici təkliflərin tətbiqi; işgüzar müəssisələrin yeni təşkilati formalarının yaradılması; kapital qoyuluşlarının yeni maliyyələşmə mənbələrinin axtarılıb tapılması; əmtələrin (xidmətlərin) reallaşdırılmasının yeni forma və metodlarından istifadə edilməsi və s. çıxış edir.

Azərbaycanda investisiyayönümlü iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətləri

Azərbaycanda həyata keçirilən yeni inkişaf strategiyasının başlıca istiqamətləri ölkədə davamlı və yüksək iqtisadi artıma nail olmaqdır. Bu da sosial rifahın yüksəlməsinə və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə səbəb olur. Ona görə də hazırda təbii ehtiyatlar amilinin azaldılması, qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempinin təmin olunması, iqtisadiyyatda innovasiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi qarşıda duran əsas vəzifələrdir. Həmin vəzifələrin reallaşdırılmasında İKT sektorunun rolu və potensialı önə çəkilməlidir. Ölkə rəhbərliyi respublikada innovasiyayönümlü iqtisadiyyatın qurulması hesabına davamlı iqtisadi artıma və tərəqqiyə nail olunması üçün İKT sahəsinin üzərinə yeni vəzifələr qoymuşdur.

Azərbaycanın uzun müddətli inkişafının təmin edilməsi üçün birinci növbədə innovasiyalı iqtisadiyyatın yaradılması istiqamətində elm, təhsil və İKT-in ölkənin qeyri-neft sektoruna diqqət artırılmışdır. Bunun da əsasında davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək istəyi dayanır. Belə ki, yeni artım mənbəyi kimi informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT), turizm və kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafına diqqət ayrılması nəticəsində müasir şəraitdə səmərəli iqtisadi münasibətlərin formalaşması üçün güclü zəmin yaranmış və yeni iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən bilik iqtisadiyyatının güclənməsinə təkan vermişdir [3].

Hələ XX əsrin sonlarından başlayaraq texnologiyanın sürətli inkişafı, qloballaşma və integrasiya proseslərinin genişlənməsi insanlar arasında bilik və bacarıqların daha sürətlə ötürülməsinə şərait yaratdı. İnsan kapitalı getdikcə ölkələr arasında yeni müqayisəli üstünlük sahələrinin yaradılmasını da stimullaşdırır. Artıq ölkələr arasında rəqabət yüksək bilik və bacarıqlı işçi qüvvəsinə və yüksək texnologiyaya əsaslanan mal və xidmətə söykənən müqayisəli üstünlük sahələrinin yaradılmasını tələb edir. İnsan kapitalının dünya iqtisadiyyatında aparıcı rol oynamasının nəticəsidir ki, dünyanın bütün aparıcı ölkələrində insan kapitalı milli sərvətin ən azı yarısını təşkil edir. Azərbaycan hökuməti də insan kapitalının milli sərvətin əsas tərkib hissəsi kimi qiymətləndirərək, onun bütün səviyyələrdə inkişafına stimulaşdırmağa çalışır. Ölkə prezidentinin imzaladığı “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf konsepsiyasında insan kapitalının inkişafı ölkənin strateji prioritet sahələrindən hesab olunub. İnkişaf Konsepsiyasında qeyd edilir ki, “İnsan kapitalının inkişafı və səmərəli sosial müdafiə sisteminin qurulması Konsepsiya çərçivəsində insan kapitalının inkişafı sahəsində ölkədə əhalinin keyfiyyətli səhiyyə və təhsil xidmətləri ilə təmin edilməsi və bu xidmətlərin müxtəlif sosial qruplar, o cümlədən aztəminatlı ailələr və yoxsul vətəndaşlar üçün əlçatanlığı əsas strateji xətt olaraq ön plana çəkilir” [1]. Konsepsiyada diqqəti cəlb edən əsas məqam ondan ibarətdir ki, Azərbaycan hökuməti insan kapitalının inkişafı üçün təhsillə yanaşı sağlamlıq məsələlərini də önə çəkir. Elə bunun nəticəsidir ki, son illərdə dövlət büdcəsindən təhsilə və səhiyyəyə çəkilən xərclər ilbəil artır.

Dinamik inkişaf edən dünyada iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti müasir İKT-in, yeni bazarların öyrənilməsi və tətbiqindən, biliklərin artırılması və onun əqli kapitala çevrilməsindən asılı olduğu da məlumdur. Qeyd etmək vacibdir ki, hər hansı bir ölkənin iqtisadi artımı həm dövlət, həm də cəmiyyət tərəfindən uzun müddətli cəhdlər göstərilməsini tələb edir. Bu cəhdlərin də əsasında elm və innovasiyalar sahəsində təsirli dövlət siyasəti dayanır. Dünyanın qabaqcıl ölkələrində innovasiyalar sahəsində həyata keçirilən siyasət dövlətin iqtisadi siyasətinin vacib tərkib hissəsindən biridir. Məsələn, elm, İKT və innovasiyalar sahəsində uzun illərdir liderliyini qoruyan ABŞ-ın son 30 il ərzində elm və innovasiyalar sahəsindəki siyasəti dəfələrlə dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Avropa Birliyi, Yaponiya və yeni sənaye ölkələri də innovasiya siyasətinin formalaşmasına böyük diqqət ayırır.

Azərbaycan da “bilik istehsal edən” ölkələr sırasında layiqli yerini tutur. Prezident İlham Əliyev bununla bağlı çıxışlarında qeyd etmişdir ki, “qara qızıl”ın insan kapitalına çevrilməsi Azərbaycanda real vəziyyətdir. Buna görə də, təsadüfi deyil ki, qeyri-neft sektorunun inkişafında böyük rol oynayan İKT və innovativ fəaliyyəti dəstəkləyən dövlət milli iqtisadiyyatımızın modern relslər üzərində irəliləməsi üçün strateji istiqamətlər müəyyənləşdirmişdir. Belə istiqamətlərdən biri innovativ inkişafdır və bu inkişaf Azərbaycanda fəaliyyət göstərən şirkətlərin müasir İKT-in mənimsənilməsini, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalını və ixracat bazarlarının genişləndirilməsini əhatə edir.[5, s.47] Dinamik inkişaf edən bazarların gücləndirilməsi və rəqabəti təmin edən fəaliyyətin dəstəklənməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə fəaliyyətini günün tələbləri səviyyəsində quran Azərbaycan dövləti investisiyaların cəlb olunması üçün ölkəmizin cəlbediciliyini artırır.

Müasir dövrdə mühüm məsələlərdən biri dünya ölkələrinin inkişaf prosesindən geri qalmamaq, iqtisadiyyatın səmərəliliyini və rəqabət qabiliyyətini artırmaq və onun innovasiya əsaslı irəliləyişini təmin etməkdir. [4, s.369]. Yəni, ənənəvi iqtisadiyyatdan bilik iqtisadiyyatına keçidi təmin etmək strateji məqsəd kimi dövlət qarşısında dayanmışdır. Belə bir vacib tapşırığın yerinə yetirilməsi üçün də yeni iqtisadi modelin formalaşdırılması zərurət kimi ortaya çıxır. Təhsil sistemində yeniliklərdən, İKT- dən və yeni iqtisadi modeldən istifadə sağlam rəqabəti təmin edən səmərəli iqtisadiyyatın innovasiya inkişafının əsas götürülməsini zəruri edir. Buna görə də, strateji məqsədə nail olmaq istiqamətində atılmış addımlar nəticəsində bu gün Azərbaycanda real imkanlar yaranmış və ölkəmiz innovasiyaların və texnologiyaların keyfiyyətə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, ölkəmiz yeni texnologiyalar sahəsində tərəqqiyə nail olmuşdur. Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, yeni texnologiyaların, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi Azərbaycanda geniş vüsət almışdır: “Biz bu sahədə bölgədə birinci yerlərdəyik. Ümumiyyətlə, dünya miqyasında reyting siyahılarında qabaqcıl yerlərdəyik”.

Bütün bunların reallaşdırılması dövlət idarəçiliyində yeni mərhələdir və yüksək peşə vərdişlərinə yiyələnmiş gənc kadrların yetişməsinə də böyük təkan verəcəkdir. Dövlət başçısı İlham Əliyevin vurğuladığı kimi, İKT sahəsində Azərbaycan son illər ərzində böyük uğurlar əldə etmişdir: “Bu, həm biznes, həm zəka, həm də intellekt sahəsidir. Eyni zamanda, innovasiya və şəffaflığa təkan verən, xidmət göstərən bir sahədir. Biz bu imkanlardan daha da geniş şəkildə istifadə etməliyik. Elektron xidmətlərin sayı artmalıdır və bu sahədə görülən işlər davam etdiriləcəkdir”.

Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı tərəfindən “2014-cü il qlobal innovasiya indeksi: “İnnovasiyada insan amili” adlı hesabatda da Azərbaycanın sözü gedən sahədə uğur əldə etdiyi bildirilir. İnstitutlar, insan kapitalı və tədqiqat, infrastruktur, bazarın və biznesin mükəmməlliyi, bilik və texnologiya səmərəliliyi, yaradıcı səmərəlilik kimi qlobal innovasiya indeksi meyarlarına görə Azərbaycanın nəzərəcarpacaq dərəcədə irəliləyişə nail olduğu qeyd edilir. Ölkəmizdə biznesin qu-

rulmasının asanlığı, bazarın mükəmməlliyi, investisiyaların xaricə axını, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları və təşkilatı modelin yaradılması göstəriciləri üzrə öncül sıralarda yer alması dövlətin qeyri-neft sektorunun inkişafına verdiyi yüksək qiymətin nəticəsi kimi qəbul etmək olar.

Bundan başqa, Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin təsis edilməsi və uğurla fəaliyyət göstərməsi Prezident İlham Əliyevin innovasiyalar məsələsinə önəm verdiyini bir daha təsdiqləyir. Vətəndaşlara dövlət qurumları tərəfindən göstərilən xidmətlərin müasir innovasiyaları tətbiq etməklə daha keyfiyyətli və rahat şəkildə həyata keçirilməsi artıq günün reallığına çevrilmişdir. Bu da etiraf olunmalıdır ki, İKT sahəsində əldə olunan nailiyyətlər sayəsində belə yeni imkanlar yaratmaq mümkün olmuşdur. Dövlət başçısı İlham Əliyevin vurğuladığı kimi, İKT sahəsində Azərbaycan son illər ərzində böyük uğurlar əldə etmişdir: “Bu, həm biznes, həm zəka, intellekt sahəsidir. Eyni zamanda, innovasiya və şəffaflığa təkan verən, xidmət göstərən bir sahədir. Biz bu imkanlardan daha da geniş şəkildə istifadə etməliyik. Elektron xidmətlərin sayı artmalıdır və bu sahədə görülən işlər davam etdiriləcəkdir”.

Bilik iqtisadiyyatının güclü inkişafına nail olmaq üçün Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə təsdiqlənən “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası da innovasiya yönümlü institutların yaradılması və müasir modelin formalaşdırılması, sosial infrastrukturun təkmilləşdirilməsi üçün geniş imkanlar açır [1, s. 7]. Vacib məqsədlərə nail olmaq üçün ilk növbədə təbii resurslardan asılılığın azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, elm-tutumlu istehsal sahələrinə, innovasiyalara diqqətin artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu istiqamətlərdə real nəticələr əldə etmək üçün biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması, İKT-dən səmərəli istifadə edilməsi, iqtisadi inkişafda yüksək rentabelliyə nail olmaq üçün yeni təfəkkürlü, yaradıcı gəncliyin formalaşması məsələlərini ön plana çıxarmışdır. [1, s. 18-19] Konsepsiyanın əsas strateji baxışı- mövcud imkanları və ehtiyatları nəzərə alaraq Azərbaycanda sabit iqtisadi artımın, ölkənin ictimai həyatında vətəndaş cəmiyyətinin aktiv statusunun üstünlüyünün tam təminatı ilə xarakterizə olunan inkişaf mərhələsinə nail olmaqdır. Bu baxımdan demək olar ki, həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasət Azərbaycanda hər bir vətəndaş üçün geniş imkanlar yaradır.

Nəticə

İnnovasiya proseslərinin tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasında dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin əsas tərkib hissəsi olan innovasiya siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir. Bu baxımdan da Azərbaycanda davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi dövlətin qarşıya qoyduğu və müvəffəqiyyətlə həyata keçirdiyi mühüm prioritetlərdən biridir. Qoyulan məqsədə çatmaq üçün dövlət ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilmiş şəkildə inkişafını nəzərdə tutur. Burada neft sektorundan əldə edilən gəlirlər hesabına qeyri-neft sektoruna böyük sərmayələrin yatırılması ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsi başlıca hədəf kimi götürülür. Hazırda müstəqillik şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının əsas amillərindən birini ölkənin innovasiya potensialı təşkil edir. Məhz ona görə də respublikanın sosial-iqtisadi inkişafı ilk növbədə iqtisadiyyatın innovasiya yoluna keçirilməsindən, yeni texnoloji proseslərin yaradılması və tətbiqi ilə rəqabətə davamlı məhsulların, əmək və maliyyə ehtiyatlarının artırılmasından asılıdır. Yalnız effektiv elmi biliklərin olması şəraitində dövlət istehsalat elmi-texniki tərəqqinin nəticələrini tətbiq edə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. *Azərbaycan-2020: Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası. 29 dekabr 2012-ci il.* W.W.W.president.az.
2. Ю.В.Воскресенская. *Требования инновационной экономики к современным кампаниям. Вестник ИЭРАН №3. 2015.с.177-182.*
3. *“Azərbaycan Gəncliyi 2011-2015-ci illərdə” Dövlət proqramı. Bakı şəhəri 7 iyul 2011-ci il.* W.W.W. president.az. articles (272)
4. Фатхутдинов Р.А. *«Инновационный менеджмент», М 2012*
5. Комов М.С. *Направления повышения эффективности деятельности промышленных предприятий. Наука сегодня и завтра, 2013, 11 марта-112с.*

А.Г.Новрузова

доктор философии по экономике, АЗГЭУ

Роль инновационной политики в экономике Азербайджана

Резюме

В статье говорится об инновационной политике и аспектах регулирования инновационной деятельности в Азербайджане. Целью исследования в статье являются такие важные вопросы, как государственная политика в сфере финансирования инноваций, развитие инновационного процесса, стимулирование производства новых технологий и т.д. В статье рассматриваются направления развития инновационно - ориентированной экономики в Азербайджане. Изучается некоммерческий обмен в сфере высоких технологий, который способствует обмену знаний в области информационного и научно-технического сектора, где эти знания используют в процессе обучения специалистов в разных отраслях. Это даёт возможность проанализировать перспективы развития производства, науки и техники.

Ключевые слова: *инновации, инновационная система, стимулирование инноваций, инновационное развитие, инновационные технологии, инновационная политика.*

A.Q.Novruzova

Doctor of Philosophy in Economics, Azerbaijan State Economic University

The role of innovation policy in the economy of Azerbaijan

Abstract

The aim of the research in the article are such important issues as the state policy in the field of innovation financing, the development of the innovation process, stimulating the production of new technologies, etc. Non-commercial exchange in the sphere of high technology, which facilitates the exchange of knowledge in the field of information and scientific and technical sector, where this knowledge is used in the process of training of specialists in different fields, is studied in the article.

Key words: *innovations, innovation system, stimulation of innovations, innovative development, innovative technology, innovation policy.*

İNVESTİSİYA PROQRAMLARININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ METODOLOGİYASI

Xülasə

Nəzəriyyəçilər tərəfindən ən təbliğ edilən pul axınlarının diskonatlaşdırılmış metodudur və ona əsasən proqramın iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirmək mümkündür. Metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, tikinti şirkətinin müxtəlif vaxtlı investisiya və pul daxilolmaları müəyyən vaxt dövrünə gətirilir. Onun əsas elementi “gəlirliliyin daxili normasının” tapılmasıdır, o isə kapital qoyuluşunun ödəmə müddəti kimi təsəvvür edilir. Məhz həmin göstərici bu gün investisiya proqramlarının (layihələrinin) seçilməsi üçün ən çox işlənən göstəricidir.

Açar sözlər: Xərclər, özünü maliyyələşdirmə, səmərəlilik, nəticə, subyekt, cari dəyər

Giriş

Müasir dövrdə səmərəlilik dedikdə, hər hansı bir fəaliyyətin, hərəkətin nəticəsi başa düşülür. İqtisadiyyatda səmərəlilik altında nəticələrin xərclərlə müqayisəsi kimi izah olunur.

İnvestisiyaləşdirmə prosesinə aktivlərdən gəlirlər alınması kimi baxılması kapital qoyuluşunun səmərəliliyini nəticələrin xərclərə nisbəti kimi izah edir. Ümumi halda müxtəlif sistemlərin səmərəliliyi aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$S=N/X,$$

Burada S-Səmərəlilik;
 N- Nəticə;
 X-Xərclər.

Əgər nəticə və xərclər iqtisadi kateqoriyalarla ifadə olunurlarsa, onda adlandırılan nisbət qiymət səmərəliliyin göstəricisi hesab olunur. Yuxarıda göstərilən düstur mütləq səmərəliliyi ifadə edir. Onun hesablanması nəticə və xərclərin tam kəmiyyətindən istifadə edirlər. Müqayisə edilən səmərəlilik göstəricisi müqayisə olunan variantlar üzrə əlavə xərclərin və əlavə nəticələrin köməkliliyi ilə hesablanır. İnzibati-amrlik şəraitində iqtisadi əsaslandırmanın idarə edilməsi hər hansı bir təsərrüfatçılıq qərarının mütləq hissəsi olmasına baxmayaraq ikinci dərəcəli hesab edilirdi və çox halda formal xarakter daşıyırdı. Ayrılan kapital qoyuluşunun mənimsənilməsinə həyata keçirən, həm təşkilat, həm də onların bölüşdürülməsi ilə məşğul olan idarə ancaq bölüşdürənlər idilər, yəni ayrılan pul vəsaitlərinin faktiki sahibləri deyildilər. Bundan əlavə, kapital qoyuluşunun həyata keçirilməsinə ayrılan pul vəsaitləri əvəzsiz xarakter daşıyırdı. Təsərrüfatçılıq qərarlarının əsaslandırılmasına belə yanaşma təsərrüfat vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb oldu. Əksər hallarda mövcud avadanlıqlar ya illərlə tətbiq edilmir, ya da tam gücü ilə istifadə olunmurdular. O, istehsalda xərclərin artmasına, qiymətlərin xərclər prinsipi üzrə formalaşmasına və bəzi digər mənfi nəticələrə səbəb olurdu. İstehsalda yeniliklərin tətbiqi müəssisələrin və təşkilatların iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına səbəb olmurdu, yəni elmi-texniki tərəqqi iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən əhəmiyyətli deyildi. Ancaq müvafiq mərkəzi plan tapşırıqlarının güclə tətbiqinə əsasən özünəməxsus mexanizm formalaşmışdı, istehsalda yeni texnikanın tətbiqi üzrə hesabat “tətbiq olunan” tədbirlərin miqdarına əsaslanırdı [1, 57]

Təhlil göstərir ki, əyrinin müxtəlif sahələrində nəticələrin xərclərdən dəyişilməsi tempinin artması asılılığı mahiyyətcə fərqlənirlər, çünki $\Delta X_1 = \Delta X_2$ – olanda nəticənin dəyişilməsi belə olur $\Delta N_2 = \Delta N_1$. Göstərilən əyri xərclərlə prosesin və ya məhsulun son xarakteristikasına nail olunması ilə bağlı və qoyulan kapital qoyuluşundan alınan nəticələr arasındakı asılılığı göstərir.

Təsərrüfat subyektlərinin həll etdikləri, məqsədlərin müxtəlifliyi investisiya qərarları, həmçinin investisiyaların iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodlarının əsasında qoyulan, müxtəlif meyarlarda əmələ gəlməlidirlər. Belə ki, həmin yanaşmalar və metodlar şərti olaraq makroiqtisadi adlandırılır, onların əsasında investisiyaların səmərəliliyinin qlobal meyarları və yerli meyarlara əsaslanan mikroiqtisadi yerləşməsi baş verir.

Tədqiqat

İşdə investisiya həllərinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində mikroiqtisadi yanaşma təhlilinə diqqət yetirilir, çünki burada təhlilin əsas obyekti investisiya layihələrinin reallaşdırılmasına özü və ya borc vəsaitlərini investisiyalaşdıran, müəssisə olacaqdır.

Belə halda hər hansı bir investisiya proqramının (layihəsinin) reallaşdırılması iki qarşılıqlı əlaqəli metodiki vəzifələri həll etməlidir. Onlara aiddir:

- layihənin həyata keçirilməsinin mümkün variantlarından hər birinin faydalılığının qiymətləndirilməsi;
- variantların müqayisəsi və onlardan ən yaxşısının seçilməsi.

Bundan əlavə, dünya iqtisadi sisteminə milli iqtisadiyyatın birləşməsi şəraitində göstərilən vəzifələrin həll edilməsi üsulları dünya praktikasında həll olunan iqtisadi ölçümlərinin və əsaslandırmanın metodları ilə ziddiyyətdə olmamalıdırlar. İnvestisiya layihələrinin (proqramlarının) qiymətləndirilməsinin standart metodları mövcuddur: bütün ölkələr üçün YUNESKO tərəfindən tövsiyə olunanlar, məsələn UNİDO (YUNİDO).

YUNİDO vəsaiti ilk və tam texniki-iqtisadi əsaslandırmada materialların yerləşdirilməsinin təxmini ardıcılığını tövsiyə edir.

- ümumi ilk məlumatları və şəraitləri;
- bazar və müəssisənin gücünü (potensialını);
- istehsalın material amillərini;
- müəssisənin yerləşdiyi yeri;
- layihə-konstruksiya sənədlərini;
- müəssisənin təşkili və üstəlik xərclərini;
- əmək resurslarını;
- layihənin həyata keçirilməsi müddətinin planlaşdırılmasını;
- layihənin maliyyə-iqtisadi qiymətləndirilməsini.

Həmçinin proqramda mühüm qiymətləndirmə göstəricilərinin hesablanması nəzərdə tutulur: xalis gəlirlərin diskontlaşdırılmış kəmiyyəti, mənfəətin daxili norması, investisiyaların rentabelliği, ödəmə müddəti. Həmin göstəricilər investor üçün proqramın (layihənin) potensial əlverişliyini qiymətləndirməyə imkan yaradır.

İnvestisiya proqramlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsində diskontlaşdırmanın mahiyyəti müxtəlif vaxtlı xərclərin və nəticələrin ölçülməsindən ibarətdir. Ona görə də xərclərin və gəlirlərin müxtəlif vaxtlı göstəriciləri vaxtın vahid anına (diskontlaşdırılır) gətirilir. Beləliklə, pul vəsaitlərinin daxil olmaları vaxt üzrə bir-birindən ayrılmış “dəyərliliyin” qiymətləndirilməsində fərqlər nəzərə alınır (o fakta əsaslanır ki, bu günkü manat, sabah alınan manatdan bahadır).

Birinci növbədə təhlil aləti kimi diskontlaşdırma maliyyə nəzəriyyəsinin silahlanlanması kimi götürülüb və gələcək gəlirləri nəzərə almaqla səhmlərin dəyərinin qiymətləndirilməsində (birinci növbədə dividendlərin). Həmçinin investorların – kapitalın mülkiyyətçilərinin maraqları nöqtəyindən nəzərdə tutulan kapital qoyuluşunun səmərəliliyinin təyin olunması üçün ətraflı işləndi.

Nəzəriyyəçilər tərəfindən ən təbliğ edilən pul axınlarının diskontlaşdırılmış metodudur və ona əsasən proqramın iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirmək mümkündür. Metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, tikinti şirkətinin müxtəlif vaxtlı investisiya və pul daxilolmaları müəyyən vaxt dövrünə gətirilir. Onun əsas elementi “gəlirliliyin daxili normasının” tapılmasıdır, o isə kapital qoyuluşunun ödəmə müddəti kimi təsəvvür edilir. Məhz həmin göstərici bu gün investisiya proqramlarının (layihələrinin) seçilməsi üçün ən çox işlənən göstəricidir.

Proqramların (layihənin) səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün optimallığın bəzi yerli meyarlarını istifadə edirlər:

1. XCD – xalis cari dəyər
2. ÖM – ödəmə müddəti
3. GDN – gəlirliliyin daxili norması və s.

Çox halda meyarların həmin seçiminə zərərsiz nöqtənin hesablanması, maliyyələşdirənin səmərəsini, düzəldilmiş cari dəyəri, dəyər ifadəsində satışın həcmi və bəzi digər göstəriciləri əlavə edirlər. İnvestisiya proqramların (layihələrin) səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin əsas göstəricilərinə baxaq:

1. Xalis cari dəyər:

$$XCD = P_K - P_{\zeta} = \sum_{t=1}^{\theta} N_t \Theta_d - \sum_{t=1}^{\theta} X_t \Theta_d \rightarrow \max$$

burada XSD – xalis cari dəyər;

P_K – kapitalın pul gəliri;

P_{ζ} – kapitalın pul çıxışı;

Θ_d – q_t gəlirlilik dərəcəsində diskontlaşdırılmış əmsal;

θ - vaxtın hesablama dövrü;

N_t – t dövründə proqramdan alınan nəticələr (kapitalın axını);

X_t – t dövründə proqramın həyata keçirilməsi ilə bağlı xərclər;

Əgər $XCD \geq 0$, onda proqram səmərəlidir;

Əgər $XCD \leq 0$, onda proqram səmərəsizdir.

2. Ödəmə müddəti

$$\ddot{O}M = \frac{1 - \frac{P_{\zeta}}{N_t}}{1 + q_t}$$

burada $\ddot{O}M$ – ödəmə müddəti;

P_{ζ} – kapitalın pul çıxışı;

N_t – t dövründə proqramdan alınan nəticələr (kapital axını);

q_t - gəlirlilik dərəcəsi.

Əgər $\ddot{O}M \geq \ddot{O}M$ verilmiş, onda proqram səmərəlidir;

Əgər $\ddot{O}M \leq \ddot{O}M$ verilmiş, onda proqram səmərəsizdir.

3. Gəlirliliyin daxili norması aşağıdakı tənliklə müəyyən edilir:

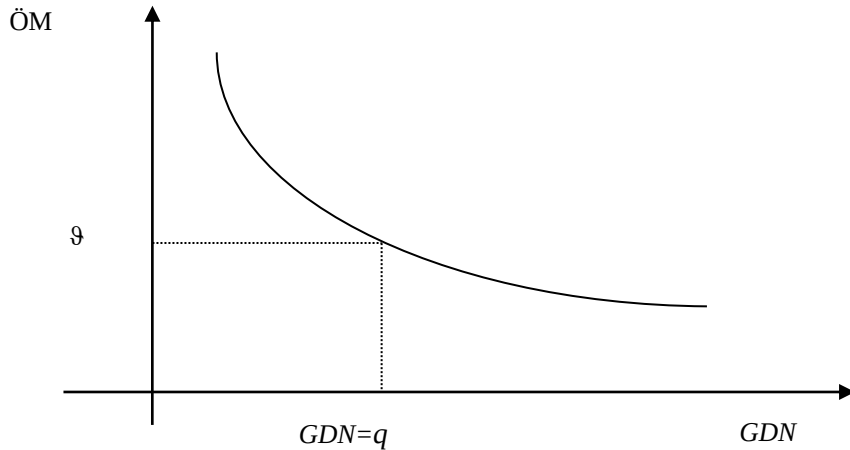
$$XCD = (GDN) = P_K(GDN) - P_{\zeta}(GDN) = \sum_t \frac{N_t}{(1 + GDN)^t} - \frac{X_t}{(1 + GDN)^t} = 0$$

Burada GDN – gəlirliliyin daxili norması;

Əgər $GDN \leq q$, onda proqram səmərəlidir;

Əgər $GDN \geq q$, onda proqram səmərəsizdir.

Ödəmə müddəti və gəlirliliyin daxili norması arasındakı qarşılıqlı əlaqə qrafiki formada da təqdim edilə bilər.

Şəkil 2. Ödəmə müddəti və gəlirliliyin daxili norması

Xalis cari dəyər və gəlirliliyin daxili norması arasındakı qarşılıqlı əlaqə aşağıdakı kimi hesablanıla bilər.

$$XCD = XCD(q) - XCD(GDN) = N[\theta(q, \theta) - \theta(GDN, \theta)]$$

Burada $\theta(q, \theta)$ – vahid rentanın müasir kəmiyyəti;

$\theta(GDN, \theta)$ – $q=GDN$ -da vahid rentanın kəmiyyəti;

N – nəticə.

Layihələrin və ya yaradılan məhsulun mürəkkəbliyi ilə fərqlənən layihələrin cəminə proqram deyilir. İnvestisiya proqramları tikinti sahəsinin əsas sənədləri hesab olunur. Dövlətin, bələdiyyələrin, o cümlədən şəxsi investorların məqsədli proqramları müxtəlif mənbələr hesabına investisiya proqramlarının maliyyələşdirilməsi alətidir.

Tikinti sahəsində investisiya proqramlarının idarə edilməsi səmərəliliyinin müəyyən edilməsi üçün tövsiyə olunan məqsədlər və prinsiplər nəzərə alınır. Tikinti sahəsinin investisiya proqramlarının idarə edilməsi adətən şəhərin və ya regionun inkişafının məqsədli planına daxil edilir:

- böyük həcmdə resurslar və uzun müddət tələb edən, konkret problemlərin həyata keçirilməsi üçün proqramların hazırlanmasını;
- proqramların hər il bölünməsi üçün, cari planların işlənməsini;
- şəhərin və ya regionun təsərrüfatının normal fəaliyyətini saxlamaq üçün funksional planın, yəni qısamüddətli planın hazırlanmasını;
- 3-5 il üçün isə uzun müddətli planın, yəni strateji planın işlənməsi;

Büdcə resurslarından istifadənin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə müsabiqələr vasitəsilə tikinti proqramlarının yerinə yetirən şirkətləri seçirlər.

Müəllif investisiya proqramlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi nəzəriyyəsi və praktikasını öyrənməklə yanaşı ümumi prinsiplərdən əlavə aşağıdakı prinsipləri təklif edir:

- proqramın spesifikasiyasından az asılı olan prinsipləri;
- proqramın iqtisadi, maliyyə və spesifikasi ilə bağlı prinsipləri;
- proqramın idarə edilməsinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi üçün informasiya və hesablama sistemindən istifadə edilməsi prinsiplərini.

Müasir şəraitdə tikinti sahəsində iştirakçıları müəyyən etmək məqsədilə investisiya proqramının işlənməsində investisiya potensialı və investisiya riskini nəzərə almaq lazımdır.

Tikinti sahəsinin investisiya potensialı aşağıdakı göstəricilər qrupundan ibarətdir:

- maliyyə, yəni regionun tikinti şirkətlərinin mənfəətliliyi və vergilərin həcmindən;
- istehlak, yəni əhalinin alıcılıq qabiliyyətindən cəmindən;
- resurs-xammal, yəni tikinti resurslarının əsas növlərinin ehtiyatlarından;
- istehsal, yəni regionda tikintinin və elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin həyata keçirilməsindən;

- institusional, yəni bazar iqtisadiyyatının qabaqcıl institutlarının fəaliyyətinin inkişaf səviyyəsinin müəyyən edilməsi və istifadəsindən;

- əmək, yəni əmək resurslarının istifadə edilməsindən.

Ölkədə və regionlarda tikinti sahəsinin spesifikasiyasını nəzərə alaraq investisiya–proqramlarının idarə edilməsi sisteminin işlənməsində aşağıdakılardan istifadə tövsiyə edilir:

- əhalinin rifah halı və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün iqtisadi və sosial sabilliyin səviyyəsinin yüksəldilməsi. Onun üçün birinci mərhələdə sosial, iqtisadi xidmətlərin inkişafı məqsədləri və təhlükəsizliliyinə, ikinci mərhələdə - məqsədlərəlti və vəzifələrə diqqət yetirilməlidir.

Strateji vəzifələrin yerinə yetirilməsi isə beş mərhələdə aparılmalıdır.

1. Tikinti sahəsində informasiyaların yığılması və dəyişikliklərin əmələ gəlməsinin təhlili:

- daxili mühitdə regionun və tikinti sahəsinin həyat təminatı sistemi, onun infrastrukturunu, müəssisənin yenidən qurulması və diversifikasiyası, investisiyalarının həyata keçirilməsi imkanlarının öyrənilməsi;

2. Regionun və tikinti sahəsinin məqsədləri arasında fərqlərin – infrastrukturun inkişafı, müəssisənin məhsulunun rəqabət qabiliyyəti və s. müəyyən edilməsi;

3. Tikinti sahəsinin əsas göstəricilərinin - (investisiya əlverişliliyi, büdcənin vəziyyəti və s.) dəyişilməsinin qiymətləndirilməsi;

4. Tikinti sahəsinin arzu olunan və faktiki vəziyyəti arasında uyğunsuzluğun müəyyən edilməsi;

5. Aşkar edilən problemlərin təsnifatlaşdırılması.

Konkret vəziyyətin öyrənilməsinə əsasən aşkar edilən məsələlərin yerinə yetirilməsi üçün investisiya proqramlarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi layihələrin təhlilinin aparılmasını tələb edir. Buraya texniki, institusional, kommersiya, sosial, iqtisadi, ekoloji, maliyyə, risklərin təhlili və s. daxildir. Eyni zamanda da proqramın idarə edilməsinin məqsədyönlüyü haqqında qərarın qəbul olunması proqramın idarə edilməsinin səmərəliliyinin tikinti sahəsinin iştirakçılarının maraqlarına tətbiq olunmaqla xərclərin və nəticələrin nisbətinin əks edilməsi üçün göstəricilər sistemini xarakterizə etməlidir. Tikinti sahəsi üçün investisiya

proqramının idarə edilməsi səmərəliliyini müəyyən etmək üçün aşağıdakı məlum olan üç növ göstəricilər tövsiyə edilir:

- investorun mənfəətini nəzərə alan, kommersiya səmərəliliyi;
- ölkə, region və yerli büdcələr üçün büdcə səmərəliliyi;
- tikinti sahəsi iştirakçılarının maliyyə maraqlarından kənarda olan nəticələri nəzərə alan iqtisadi səmərəlilik.

Qeyd etmək lazımdır ki, proqramların idarə edilməsinin formalaşmasında dövlət dəstəyi imkanlarını nəzərə almaq lazımdır. İnvestisiya proqramlarının seçilməsi aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- əvvəlcədən işlənmiş və təsdiq olunmuş dövlət proqramlarının reallaşdırılması üçün nəzərdə tutulanlar;

- istehsal və ya elmi-texniki istiqamətli dövlət üçün prioritet olan proqramların reallaşdırılması;

- təşəbbüskarlıq proqramları.

İnvestisiya proqramlarının əvvəlcədən seçilməsi iki mərhələdə aparılır:

- prioritet istiqamətlərin göstərilməsi, problemin sistem daxili və həll edilməsi metodologiyası;
- bütünlüklə proqramın və ya onun müəyyən hissəsinin prinsipial həllərinin formalaşması.

Axırncı mərhələdə həmçinin mümkün xərclərin yuxarı həddi qiymətləndirilir. Sonra isə o, tikinti sahəsi proqramlarının qiymətləndirilməsinin müvafiq meyarları üçün istiqamət olacaqdır.

İnvestor kimi tikinti şirkəti proqramın idarə edilməsinin investisiyalasdırılması üçün qərar qəbul edilənə qədər özünün prioritetlər sistemini müəyyən etməlidir.

İnvestorun prioritetlərinin mümkün variantları aşağıdakılardır:

- proqramın ictimai əhəmiyyəti;
- investorun imicinə təsir dərəcəsi;
- investorun məqsədləri, vəzifələrinə, maliyyə və təşkilat imkanlarına uyğunluğu;
- istehsal olunan məhsulun bazar potensialı;
- proqramın ödəmə müddəti;
- mənfəət;
- riskin səviyyəsi;
- proqramın ekologiyası və təhlükəsizliyi.

İnvestisiya proqramlarının idarə edilməsinin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı metodlar və meyarlar işlənilir. İnvestisiya proqramlarının seçilməsi meyarlarını müəllif aşağıdakı qruplara bölür:

- məqsədli;
- xarici və daxili;
- kommersiya;
- istehsal;
- bazar;
- proqramın reallaşdırılmasının regional xüsusiyyətləri.

Nəticə

İnvestisiya proqramlarının idarə edilməsinin qiymətləndirilməsində proqram məhsullarının əsas qüsurları aşağıdakılardır:

- bütün sistemlər konkret risklərin təsirinin qeydə alınması imkanına malik deyillər

(məsələn, COMFAR və PROPSPİN məsələsi ümumiyyətlə qoyulmur, PROJECT EXPERT, yəni riskin qeydə alınması metodu ancaq hissə-hissə baxılır);

- bütün məhsullar ancaq hesablama modelləridir, belə halda alqoritmlərin optimallaşdırılması təqdim olunmur;
- layihələrin (proqramların) müqayisəsinin nə qrafiki və nə də analitik vasitələri proqramı yoxdur;
- həmin proqramlar investor, icraçı və ya proqramın hər hansı digər iştirakçısına çıxış göstəricilərinin eyni yığımını verirlər [3,105].

Aşkar edilən qüsurların aradan götürülməsi üçün investisiya proqramlarının idarə edilməsinin qiymətləndirilməsinin inkişaf edən ənənəvi metodologiyası, yəni yeni meyarlar sistemi təklif olunur (şəkil 3.)

Şəkil 3. İnvestisiya proqramlarının idarə edilməsi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarları.

1. Məqsədli meyarlara aiddirlər:

- strateji planın məqsədləri;
- funksional planın məqsədləri;
- keçmiş proqramların məqsədləri.

2. Xarici və daxili meyarlara aiddirlər:

- proqrama perspektiv qanunvericiliyin mümkün təsiri;
- proqramın hüquqi təminatı;
- proqrama ictimai fikrin mümkün təsiri;
- proqrama məşğulluq səviyyəsinin təsiri;
- proqrama ekologiyanın təsiri.

3. Kommersiya meyarlarına daxildir:

- investisiyaların həcmi;
- mənfəətin gözlənilən illik həcmi;
- gəlirliyin daxili norması;
- xalis diskonlaşdırılmış mənfəətin gözlənilən norması;
- kapital qoyuluşunun səmərəliliyinin meyarlarına proqramın uyğunluğu;
- ödəmə müddəti;
- proqramdan gəlirlərin daxil olması stabilliyi;
- illər üzrə satışın gözlənilən həcmi;
- vergi güzəştlərinin istifadəsi;
- proqramın maliyyə riski;
- borc kapitalın cəlb edilməsi.

4. İstehsal meyarlarına daxildir:

- heyətin ixtisası və təcrübəsi;
- obyektin tikinti müddəti;
- texnoloji yeniliklərin zəruriliyi;
- əlavə güclərə tələbat;
- istehsal tullantılarından istifadə.

5. Bazar meyarlarına aiddir:

- bazarın ümumi həcmi;
- bazarın tələbatına proqramın uyğunluğu;
- məhsulun elastik qiymətləri;
- kommersiya müvəffəqiyyətinin ehtimalı;
- marketing tədqiqatının zəruriliyi;
- satış kanalına proqramın uyğunluğu;
- köhnə məhsullardan müdafiə olunması;
- bazara çıxış üçün maneə;
- rəqabətin gözlənilən xarakteri.

6. Regional meyarlara aiddirlər:

- əmək;
- istehsal;
- innovasiya;
- institusional;
- maliyyə;
- istehlak;
- əmək;
- resurs-xammal.

Tikinti sahəsinin strukturunun sistemli təhlili nəzərə alınmaqla investisiya riskinin əlavə regional meyarların tətbiqi lazımdır (siyasi, iqtisadi, sosial, ekoloji, hüquqi, qanunvericilik).

İnvestisiya proqramlarının idarə edilməsi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə metodoloji yanaşmanın təkmilləşdirilməsi məqsədilə müəllif meyarların bütün qrupunun vahid sistemdə birləşdirilməsini təklif etmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Дыбов А.М. Экономическое обоснование инвестиций: учебное пособие / Науч. ред. И.С.Фотин-Ижевск. Изд-во удмурского университета, 1996, 425стр.
2. Беренс В., Ховранек П. Руководство по оценке эффективности инвестиций. метод YUNIDO–М.: Интерэкспорт, Инфра-М, 1995, 528стр.
3. Глазунов А. Финансовый анализ и оценка риска реальных инвестиций-М.: 1997, 275с.

Н.С.Сарыев
Докторант АзАСУ

Методология оценки эффективности управления инвестиционных программ

Резюме

На основе метода дисконтирования денежных потоков можно оценить экономическую эффективность программы. Суть метода заключается в том, что движение денежных средств в разное время от инвестиционной и строительной компании переводится в определённый период времени. Его основной элемент определяется как "внутренняя норма доходности" и этот метод предполагается как период инвестиционного погашения. Поэтому эти показатели сегодня являются индексом для выбора инвестиционных программ (проектов) с наиболее часто используемым показателем.

Ключевые слова: *расходы, самофинансирование, эффективность, результат, субъект, текущая стоимость.*

N.S.Sariyev

*Doctoral candidate at the Azerbaijan
University of Architecture and Construction*

Methodology for assessing the effectiveness of investment programs

Abstract

On the basis of the discounted cash flow method, estimation of program's cost-effectiveness of the can be made. The method essence consists in the fact that the cash flows from the investment and construction companies is transferred over a specific time period. Its main element is defined as the. Its main element is defined as the "internal rate of return", and this method is assumed to be a period of investment repayment. Therefore, these indicators are now more important than ever for selecting the investment programs (projects).

Key words: *costs, self-financing, the effectiveness of the result, the subject, the present value.*

А.А.Абасова

к.т.н., доцент, АзАСУ

СКРЫТЫЕ ЧЕМПИОНЫ

Резюме

Термин «скрытые чемпионы» возник в середине 1980-х годов. Такие компании возникли в европейских странах в результате влияния двух трендов – глобализации сильных экономических процессов и высокой конкурентоспособности среднего бизнеса. Скрытые чемпионы – высокоспециализированные компании, которые занимают 50-95% мирового рынка. Данные компании занимают на мировом рынке – первое, второе, третье места – или первое место на своем континенте. Они имеют минимум 5 млрд. долларов оборота.

Ключевые слова: *скрытые чемпионы, узкоспециализированные компании, совокупный экспорт, главный бенефициар, технические компетенции, инновационность компаний, качество продукта и сервис, аутсорсинг, проценты по кредитам, привлечение капитала, бизнес единица, инерционность развития, PR-активность, ренкинг, антикризисная мера, ритейл, складской учет, автоматизация кредитования.*

Введение

Индустрия и индустриальная культура глобальны и универсальны. Во все исторические периоды были страны-лидеры, чьё лидерство доказывались высокими темпами роста экономики при высокой производительности многих местных компаний и были те, кто их копировал и догонял. Когда-то индустриальный мир копировал подходы к управлению производительностью американца Генри Форда, потом немцев, потом СССР и Японии.

Глобализация экономических процессов и конкурентоспособность среднего бизнеса.

Скрытые чемпионы (СЧ) – термин, возникший в середине 1980-х. Он обобщает явление, проявившееся на пересечении двух трендов – мощнейшей глобализации экономических процессов и высокой конкурентоспособности среднего бизнеса, прежде всего выращенного в европейских странах. Скрытые чемпионы – это средние крайне узкоспециализованные компании, которые занимают от 50 до 95% мирового рынка в своей нише. Они номер один, два или три на мировом рынке либо номер один на своём континенте. Имеют оборот не менее 5 млрд.долларов. Малоизвестны публично. Их исследованию посвящена книга немецкого профессора Германа Симона. Логика возникновения этого явления такова. Рост экономик развитых стран определяется их способностью удовлетворять быстрорастущий спрос со стороны стран развивающихся. В результате экспорт становится главным фактором успеха страны и её хозяйственных субъектов. При этом страны используют эту возможность крайне неравномерно. Если мы посмотрим на совокупный экспорт стран, то лидерами окажутся Китай, Германия и США. Китай представляется главным бенефициаром глобализации в последние пару десятилетий. Однако если пересчитать этот экспорт на душу населения, то картина резко меняется. Абсолютное лидерство, с пятнадцатикратным опережением Китая, принадлежит Германии. За ней с двукратным отставанием следуют Корея, Италия. США – во второй половине первой десятки. Китай вообще её замыкает.

Деловые и особенно технические компетенции, накопленными индустриальными странами Европы (и первым «азиатским тигром» - Кореей), позволяют интенсивно завоёвывать мир, опережая на узких, локальных рынках фактически финансово-торговые державы – Китай и США. «Страны не экспортируют - экспортируют сильнейшие компании» - фиксирует профессор Симон. Это очень важный посыл: для понимания силы и слабости экономики надо смотреть не на экономические показатели, надо смотреть на фирмы. Сильный госбюджет и слабые компании намного хуже более слабого бюджета и сильных компаний. Хотя, судя по опыту Германии, очень слабый бюджет невозможно получить, имея в стране сильный бизнес.

За годы исследований Герман Симон собрал список из 2730 компаний – скрытых чемпионов. Более половины из них находятся в Германии, только 13% в США, 7% в Китае, по 14 штук в России, Норвегии, Финляндии и Бразилии. Пересчитав количество скрытых чемпионов на миллион занятого населения получаем, что три немецкоговорящие страны - Германия, Австрия и Швейцария - имеют фактически одинаковое количество скрытых чемпионов на миллион занятых – от 16 до 14. У США 1,2 компании на миллион, у Китая 0,1.

Коренные причины успеха «скрытых чемпионов»

Если углубиться в детали функционирования таких компаний, то мы видим пять коренных причин успеха. Первая – инновационность. Если среднестатистические компании тратят на R&D 3% своей выручки, крупные глобальные компании 3,6, то скрытые чемпионы тратят 6% выручки. То же проявляется в количестве патентов: у глобальных компаний шесть патентов на одного занятого, у скрытых чемпионов -31.

Вторая причина успеха – ставка на качество продукта и сервис, а не на цену. Цена продуктов скрытых чемпионов на 10-15% превышает цену их ближайших конкурентов. Потребитель в этом случае платит за качество и, что очень важно, за сервис. Если компания не в состоянии обеспечить сервис по месту жительства клиента, она никогда не сможет стать скрытым чемпионом.

Наконец, второй в мире производитель профессиональных очистительных систем всего 20% получает от продажи оборудования, остальное – сервис: лизинг, проектирование, ремонт, консалтинг. Игнорирование цены вовсе не означает, что компании не заботятся об издержках (и это третья причина успеха). Относительно высокие издержки – это не траты на сырье, аутсорсинг, аренду, проценты по кредитам. Это, прежде всего, оплата персонала. Именно ставка на дорогой и квалифицированный труд заставляет компании все время искать возможность повышать производительность.

Четвертая особенность – долгий срок управления одним человеком. Средний срок службы топ-менеджера в скрытых чемпионах - 21 год, практически вся жизнь (средний срок в крупной компании – шесть лет). Этот человек прекрасно понимает, чем он занимается. Он - скорее инженер, нежели управленец и тем более финансист.

Пятая особенность – низкая зависимость от привлечения капитала. Только четверть Скрытых чемпионов говорят, что им сложно привлечь деньги для стратегических инвестиций. Основной источник инвестиций - самофинансирование. Чрезвычайное недоверие проявляют компании к фондам прямых инвестиций, видя в них угрозу своей стабильности.

Скрытые чемпионы не нуждаются в макроэкономической политике, им не нужны кластеры и сопутствующие производства. Размещаются они в небольших городах, предпочитая их мегаполисам.

Корпоративный центр не должен мешать работе своих бизнес - единиц и делать только то, что бизнес - единицы делать не могут. В зависимости от влияния корпоративного центра возникают разные функционалы. В дифференцированных холдингах это финансовые контролеры. Есть стратегические корпоративные центры, которые фактически определяют стратегию для бизнес-единиц. Четвертые – это те, которые все делают сами. Есть второй закон термодинамики, который говорит, что если вы не прилагаете никаких усилий, то любая термодинамическая система стремится к хаосу. Этот закон энтропии сейчас применяют ко всем социальным системам и системам управления. Поток создания ценности – это описание карты того, как вы создаете ценность. Какие операции, в какое время вы делаете с точки зрения хронометрии по времени.

Инерционный рост развития экономики, наблюдаемый на фоне не самой лучшей конъюнктуры, просто не способен породить значимый спрос на консалтинг и на новые ИТ-

инструменты и технологии. Одним из существенных факторов, стимулировавший рынок стал кризис на рынке. В такой ситуации бизнес нуждается в детальном финансовом планировании и объективной информации.

Планы развития на случай кризиса.

Потребность в планах развития или на случай кризиса обуславливает повышенный спрос на разработку стратегий и маркетинг. Маркетинговый анализ не ограничивается стандартными методами и дает потребителю широкий инструментарий для удовлетворения его потребностей. Маркетинговые исследования актуальны в комплексе с формированием товарной, сбытовой, ценовой политики, разработкой PR-активностей. Отмечается спрос на маркетинговые исследования бизнес-планов. Наметившийся тренд – интерес предприятий в непрерывном самостоятельном мониторинге окружения, контрагентов, потребителей, в связи с чем востребована разработка методик, адаптированных под определенного клиента и учитывающих специфику его деятельности.

Традиционно наибольший объем выручки участников ренкинга приходится на ИТ-консультации - системную интеграцию и управленческий консалтинг. Прежде чем компания приступит к оптимизации бизнеса или повышения его эффективности, она должна определить, за счет чего это можно сделать, выявить уязвимости, просчитать риски. Среди факторов поддерживающий спрос, лидеры рынка отмечают повышение интереса к обновлению ИТ-стратегий. Сейчас для компаний инвесторов в ИТ-антикризисная мера. В условиях рецессии экономики бизнесу нужно реально оценивать слабые места, чтобы вовремя реагировать на изменения конъюнктуры. В лидерах остаются ИТ-системы, поддерживающие критические области: в ритейле - это логика и складской учет, в финансах – работа с клиентом или с просроченной задолженностью, автоматизация кредитования и так далее.

Заключение

Зачастую результат собственных коррекций бизнеса виден не сразу, иногда искажённо, в связи с чем трудно провести изменения и понять, насколько они верны. Поэтому системы оперативной и стратегической бизнес-аналитики очень важны, они позволяют правильно смотреть на собственный бизнес. Интеграция и интеллектуализация ИТ востребованы и на производстве.

Компании постепенно приобретают опыт использования разных облачных конфигураций (частных, публичных или гибридных), перестраивают инфраструктуру и процессы для лучшего использования ресурсов и преимуществ. Расчет интерес и к мобильным решениям – при правильном использовании они могут серьезно менять как ландшафт самого бизнеса, так и практику его взаимодействия с клиентами. Усиливается внимание бизнеса к сложным проектам по совершенствованию системы управления эффективностью деятельности. Цель таких проектов – усилить мотивацию на результат, и соответственно, доход сотрудника. Отдельно стоит отметить повышение производительности с помощью ИТ-решений. Речь идет о специализированных решениях по управлению талантами, аналитических системах, позволяющих в считанные часы формировать отчетность, в мобильных технологиях, обычных решениях.

Известный экономист Питер Марш отмечает усиление нишевых компаний, обслуживающих отдельные звенья этих цепочек в глобальном масштабе. Он называет их «мульти-микро», поскольку такие фирмы занимают мини ниши в мультимасштабе всего

мира, и скрытыми чемпионами, так как зачастую они известны только специалистам в узких областях.

Список литературы

1. Питер Марин - «Новая промышленная революция: потребители, глобализация и конец массового производства», Москва, изд. Института Гайдара 2015.
2. А. Механик – «Технологии изменяют мир и мы его узнаем». Журнал «Эксперт» №5 Москва. 2015г.
3. Т.Гурова – «Сосредоточенные компании». Журнал «Эксперт» №42 Москва, 2014г.

A.A.Abasova
t.e.n., dosent

Gizli çempionlar

Xülasə

Gizli çempionlar - termini 1980-ci illərin ortalarında yaranmışdır. Belə kompaniyalar iki trendin – güclü iqtisadi proseslərin qloballaşdırılmasının və orta biznesin yüksək rəqabətinin ümümləşdirilən halıdır, ilk növbədə avropa ölkələrində yaranıb.

Gizli çempionlar - əksər hallarda orta, yüksək ixtisaslı şirkətlərdir və onlar öz sahələrinə uyğun olaraq dünya bazarında 50-95% yerləri tuturlar. Bu şirkətlər dünya bazarında – birinci, ikinci, üçüncü yerləri və ya öz qitələrində birinci yeri tuturlar. Onların ən azı 5mlrd.dollar dövriyyəsi olur.

Açar sözlər: gizli çempionlar, yüksək ixtisaslı şirkətlər, cəmi ixracatlar, texniki səlahiyyətləri, innovativ şirkətlər, məhsulun və xidmətlərin keyfiyyəti, autsortinq, kreditlər üzrə faizlər, kapitalın cəlb edilməsi, renkinq, antiinhisar tədbir, riteyl, kreditləşmənin avtomatlaşdırılması

A.A. Abasova
Candidate of Technical Sciences, dosent

Hidden champions

Abstract

Hidden champions – the term emerged in the mid-1980s. He summarizes the phenomenon manifested in the intersection of two trends – the of globalization of economic processes and highly competitive medium-sized businesses, especially in European countries hidden champions extremely highly medium-sized companies, which occupy 50 to 95% of the word market in its niche. They are number one on its continent. The have a turnover of et least \$5 billion. Publicly is not well known.

Key words: hidden champions, highly specialized companies, total exports, technical competence, innovative companies, product quality and service, interest on loans, capital raising, business unit, the inertia of development, PR-Activity, ranking, anti-crisis measure, retail

R.Y.Əliyev
AzMIU-nun doktorantı, t.e.n.

XİDMƏT BAZARINDA MƏNZİL-KOMMUNAL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN TƏŞKİLATI-İQTİSADI FORMALARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə mənzil-kommunal xidmətləri bazarında təşkilat formalarının modelləşdirilməsi formaları ətraflı şərh edilərək, fəaliyyət formaları və təşkilat-hüquqi statusu üzrə mənzil-kommunal müəssisələrinin təsnifatı verilir. Xüsusi investorların mənzil-kommunal infrastrukturunun modernləşdirilməsində və kommunal müəssisələrin yenidən qurulmasında rolu göstərilir. Sonda mənzil-kommunal təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyələşdirilməsində əmələ gələn əsas qanunauyğunluqlar müəllif tərəfindən açıqlanır.

Açar sözlər: *mənzil*, mənzil-kommunal müəssisələri, mənzil-kommunal xidmətləri, yaşayış evləri, təşkilati – iqtisadi forma, dotasiya fondları

Giriş

Bazar münasibətləri şəraitində mənzil-kommunal təsərrüfatının gələcək inkişafı, xarici ölkələrin təcrübəsinə əsasən müəyyən rol xüsusi şirkətlərə veriləcək və funksiyasına respublikada həm yeni və həm də mövcud mənzil fondunun idarə edilməsi daxil olacaqdır. Ancaq xüsusi şirkətlər sakinlərin ödəmə vəsaitlərinin olmamasına görə maliyyə resurslarının ciddi tələbatına rast gələ bilirlər. Xidmətlər göstərilməsində xüsusi şirkətlərin fəaliyyətinin genişləndirilməsi cədvəl 1-də verilir. Göstərilən variantlar dövlət və xüsusi sektorlarda fərqlənilir.

Cədvəl 1

Öhdəliklərin bölüşdürülməsinə görə dövlət və xüsusi sektorlar

Növləri	Aktivlərə malik olması	İstismarı	İnvestisiyalasdırma	Kommersiya riski
İdarəetmə üzrə sazişin bağlanması	Dövlət və bələdiyyə	Dövlət və xüsusi	Dövlət tərəfindən	Dövlət
Xidmət göstərilməsi üzrə sazişin bağlanması	Dövlət və bələdiyyə	Dövlət və xüsusi	Dövlət tərəfindən	Dövlət
Konsepsiya	Dövlət və bələdiyyə	Xüsusi	Xüsusi	Xüsusi
İstismarın öz qiyməti ilə başqasına satılması	Dövlət və xüsusi	Xüsusi	Xüsusi	Xüsusi
Aktivlərin öz qiymətləri ilə başqasına satılması	Dövlət və xüsusi və ya xüsusi	Xüsusi	Xüsusi	Xüsusi

Təcrübə göstərir ki, mənzil – kommunal təsərrüfatında partnyorluğun tipi düzgün seçilmədən, xüsusi sektorun iştirakı aşağıda göstərilən nəticəni verə bilər: istismarın səmərəliliyinin yüksəldilməsini; dotasiyaların həcmnin azalmasını; mənzil-kommunal xidmətləri istehlakçıların tələbatının təmin edilməsini; mənzil – kommunal sferasının idarə edilməsinin yaxşılaşdırılmasını. Mənzil-kommunal xidmətləri (MKX) bazarında təşkilati formaların modelləşdirilməsi vəzifələri

nə mənzil-kommunal müəssisələri və onların göstərdikləri xidmətlərin müəyyən payı və əhəmiyyəti daxildir. Xarici ölkələrin kommunal xidmətlərinin təcrübəsi göstərir ki, mənzil-kommunal sferasında şəxsi – sektor xüsusi kapitalın çox cəlb edilməsinə, dotasiyaların məbləğinin azaldılmasına səbəb ola bilər və mənzil-kommunal xidmətləri sferasının idarə edilməsinə yeniliklər gətirər. Xüsusi mənzil-kommunal müəssisələri sazişlərə əsasən müxtəlif xidmətlərin həyata keçirilməsinə köməklik etməli, xidmətlərin qiymətlərini və onların indekslərini göstərməlidirlər. Xüsusi mənzil-kommunal müəssisələri əsasən bankların kreditlərindən istifadə etməlidirlər. Sazişlər mənzil-kommunal təsərrüfatının həm inkişaf perspektivi, həm də onların göstərdikləri xidmətlərin növündən asılı kommunal müəssisələrinin təşkilati formalarını nəzərdə tutmalıdırlar. [3]

Tədqiqat

Mənzil-kommunal sferası müəssisələri mülkiyyət formaları, fəaliyyət xarakteri, tikinti-quraşdırma işlərinin həcmi və göstərilən xidmətlər üzrə, həm də səhm kapitalı və idarəetmə sistemi üzrə də fərqləndirilə bilər. Aşağıdakı cədvəldə fəaliyyət formaları üzrə mənzil-kommunal müəssisələrinin müxtəlif növləri təqdim edilir.

Cədvəl 2

Fəaliyyət formaları və təşkilat-hüquqi statusu üzrə mənzil-kommunal müəssisələrinin təsnifatı

Mənzil-kommunal müəssisələrinin fəaliyyət növləri	Mənzil-kommunal müəssisələrinin təşkilat-hüquq statusu
Daşınmaz əmlak obyektlərinin tipləri üzrə istismar müəssisələri	Səhmdar cəmiyyətləri
İşlərin və xidmətlərin növləri üzrə istismar müəssisələri	Yaşayış evlərinin mülkiyyətçilərinin müştərək cəmiyyəti
Rieltor firmaları	Xüsusi firmalar
Layihə-tikinti şirkətləri	İstehlak kooperasiyaları
Tikinti-sənayesi müəssisələri	Bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələr
Tikinti-quraşdırma işlərini yerinə yetirən şirkətlər	Maliyyə - sənaye qrupları
Layihə-axtarış xidmətləri, mühəndis – məsləhət xidmətləri bölmələri	
Köməkçi təsərrüfata xidmət edən müəssisələr	

Bələdiyyələrin tərkibində olan müəssisələrin idarə edilməsi üçün adətən mənzil-kommunal təsərrüfatı obyektlərinin istismarı üzrə idarə və ya şöbələr yaradırlar. Yaşayış evlərinin (mənzillərin) və ayrıca müəssisələrin özəlləşdirilməsi nəticəsində bələdiyyə forması xüsusi şirkətlərlə, ayrıca işlərin və xidmətlərin köməkliyi üzrə xidmətlərlə uyğunlaşdırılır. [3, 21].

Yaşayış evlərinin mülkiyyətçilərinin müştərək cəmiyyəti yeni tikilən yaşayış evlərinin kompleksi və ya əsaslı təmiri üzrə təşkil olunur. Kooperativ cəmiyyəti gələcək yaşayış kompleksinin sakinlərinin qrupu üzrə yaradılır və həmin kompleksdə birgə mülkiyyətin sahibləri olurlar. İstehlak cəmiyyətləri yaşayış fondunun mülkiyyətçilərinə müəyyən kommunal, tikinti və ya kommersiya xidmətlərinin göstərilməsi üçün təşkil olunurlar.

Təşkilat formalarından asılı olmayaraq mənzil-kommunal müəssisələrinin fəaliyyəti sferasına daxildir: mənzil fondunun istismarı; sakinlərə və ya mənzillərin alıcıları ilə müqavilələrin bağlanması; sakinlərlə hesablamanın qarşılıqlı münasibətləri, habelə, bəzi hallarda yeni yaşayış evlərinin tikintisi mövcud mənzil fondunun əsaslı təmiri və yenidən qurulması; profilaktika və cari təmir; xarici mühəndis kommunikasiyalarının istismarı: su təchizatının, kanalizasiyanın, istilik – qaz təchizatının, habelə yaşayış evlərinin (mənzillərin) tikintisi və təmirinin idarə edilməsi funksiyaları. Mənzil-kommunal müəssisələrinin funksiyalarına yaşayış sahələrinin dəyişdirilməsi (tədavülü) funksiyaları, mənzil-kommunal daşınmaz əmlakın alqı-satqısı və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan kommersiya fəaliyyəti. Mənzil-kommunal müəssisələrinin fəaliyyətinə mühüm tələbat yerinə yetirilən işlərin və göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinə, mənzil-kommunal müəssisələrinin əlverişli xərclərinin kəmiyyətinə və xidmətlərinə tələbatdan asılı olan, işlərin və xidmətlərin qiymətlərinin minimuma çatdırılmasına riayət edilməsindən ibarətdir.

Bu və ya digər təşkilat formalarının seçilməsində mənzil-kommunal müəssisələri fəaliyyətin xarakterinə, hesablamalar sisteminə, fəaliyyətin həmin sferada mövcud vergi ödəmələrinə və qanunvericiliyə yönəldirlər. Mənzil-kommunal müəssisələrinin gələcək inkişafı bilavasitə investisiyaların mövcudluğundan, mənzil-kommunal xidmətləri bazarında həmin müəssisələrin maneəvər etməsindən və bank kreditlərinin əlverişliliyindən asılıdır. Mənzil-kommunal təsərrüfatın sferasında aparılan, islahatlar birinci növbədə, qeyd etdiyimiz kimi xüsusi şirkətlərin və müştərək cəmiyyətlərin yaradılmasına, yəni müəyyən hüquqlara malik olan və fəaliyyətin nəticələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə səbəb olanlara yönəldilibdirlər. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, fəaliyyətdə olan dotasiya fondları müəyyən dövrə qədər lazımdır, xüsusilə islahatların aparılması mərhələsində. Yaşayış evlərinin (mənzillərin) mülkiyyətçilərinin müştərək cəmiyyətlə qanunvericiliyə uyğun hər bir təşkilatlarla öz əmlakının istismarına təsərrüfat müqavilələrini bağlamaq hüququ cəmiyyətin hesablama hesabına evin idarə edilməsinin yaradılmasına, ehtiyat fondlarının, əsaslı cari və profilaktik təmirinin zəruri smetaları ilə öz büdcəsinin yaradılmasına və hər bir ev təsərrüfatı üzrə üzvlük hüquqlarının yığılmasına və ödənişlərin həcminə malikdirlər. Müştərək cəmiyyəti özünün üzvləri üçün tikinti-quraşdırma işləri və xidmətlərinin bütün yığımını yerinə yetirməli, xüsusi sahələrə malik olmalı, onlarla müqavilələrə əsasən yarım podratçılarla xüsusi işlərin və xidmətlərin ayrıca növlərinin verilməsini, bank kreditlərinin alınmasını, təsərrüfat inventarlarını və materialları muzzdlu müqavilələr üzrə satılması və təhvil verilməsi, mənzil tikintisi üçün torpaq sahələrinin alınmasını, ətraf ərazisinin abadlaşdırılmasını həyata keçirməlidir. Qeyd etdiyimiz kimi mənzil-kommunal sferasının dəyişdirilməsi (islahatı) istehlak cəmiyyətlərin inkişafını nəzərdə tutur, onlar mənzil-kommunal təsərrüfatı sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən, xüsusi filiallara malik ola bilərlər. İstehlak cəmiyyətlərinin xüsusi fondları da ola bilər, payçıların və digər borc verənlərin pul vəsaitlərini cəlb edə bilərlər, payçıların kreditləşməsinə həyata keçirə bilərlər. Borc verənlərin vəsaitlərinin cəlb edilməsi maliyyə resurslarının səfərbər edilməsinə, müvəqqəti azad vəsaitlərin istifadəsi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə və risklərin əmələ gəlməsi dərəcəsinin azaldılmasına səbəb olur. İstehlak cəmiyyətinin yaradılmasına başlamazdan əvvəl tədqiqatın bütün zənciri üzrə dərin marketing aparılmalıdır: layihə-zəruri investisiyalar – tikinti-quraşdırma işlərinin kompleksi – obyekt – icarə və mənzil istismar xidmətlərinin göstərilməsi.

İstehlak cəmiyyətləri – mənzil-kommunal bazarının mühüm tərkibidir. İstehlak cəmiyyətlərin biznes-planda payçılardan daxil olan borc vəsaitləri ciddi göstərməlidir. İstehlakçıların

paylarının tərkibində aşağıdakılar ola bilər: payçıların əmlakı, tikinti materialları, inventar, habelə xidmətlərin müəyyən növləri.

Hal-hazırda mənzil-kommunal müəssisələrin çoxu müxtəlif formada yerli inhisarçılar rolunda çıxış edirlər, kommunal tarifləri yüksək səviyyədə saxlanmasına çalışırlar, çox vaxt əhalinin real gəlirləri ilə hesablaşmırlar [1]. Mənzil fondunun idarə edilməsi sferasında ən böyük imkana yaşayış evlərinin (mənzillərin) mülkiyyətçilərinin müştərək cəmiyyəti malikdir. Bələdiyyə müəssisələri, istehlak cəmiyyətləri, kommersiya təşkilatlarının hüquqları ilə mənzillərin mülkiyyətçilərinin hüquqlarını müqayisə edək (baxmayaraq ki, mənzil-kommunal sferasında hələlik çox azdır). Mənzil-kommunal sferasında iqtisad nəticənin alınmasında xüsusi müəssisələrin hüquqi xarakteristikası üstünlük təşkil edir. Mənzil-kommunal təsərrüfatının dəyişdirilməsi dövründə xüsusi strukturlar ilə istifadəçilər arasında ziddiyyətlər əmələ gələ bilər. Dotasiya mexanizimlərinin belə halda saxlanılması vacibdir. Bələdiyyə idarələri isə yeni yaradılan mənzillərin mülkiyyətçilərinin müştərək cəmiyyətləri və istehlak cəmiyyətlərinin üstünlüklərindən cəmiyyətin maraqları üçün istifadə edə bilməzlər, çünki onlar ayrıca ev sahiblərinin və kollektivin iqtisadi maraqlarına uyğundur. [1]. Hal-hazırda mənzil-kommunal müəssisələrinin əksəriyyəti müxtəlif formalı yerli inhisarçılar rolunda çıxış edirlər və kommunal tariflərinin yüksək səviyyədə saxlanmasına tərəfdardırlar, bəzi halda əhalinin real gəlirləri ilə hesablaşmırlar. [1]

Mənzil-kommunal təsərrüfatının dəyişdirilməsi kommunal xidmətləri bazarının iştirakçıları tabeliyindən onların iqtisadi maraqlarının dəqiq razılaşdırılması zəruriliyinə və faydalı tarazlığına keçir. Dəyişdirmə (islahat) bir layihədə müxtəlif, çox variant maraqların, təsərrüfat subyektlərinin münasibətlərinin, mənzil-kommunal xidmətləri istehlakçıların və hakimiyyət orqanlarının əvəz edilməsini nəzərdə tutur. Məsələn, xüsusi şirkətlərdə işlərin və xidmətlərin yerinə yetirilməsinin keyfiyyətinə mükafatlanma sistemi və cərimələr dəqiq fəaliyyət göstərir, konservatizm və bürokratiya olmur. Dövlət şirkətləri isə innovasiya texnologiyası və yeniliklərin tətbiqinə reaksiya verirlər, operativ qərarları tez qəbul edirlər. Ən yüksək əmək haqqı ixtisaslı kadrları cəlb edir. Xüsusi investorlar mənzil-kommunal infrastrukturunun modernləşdirilməsinə və kommunal müəssisələrin yenidən qurulmasına maraq göstərirlər. Bununla bağlı xüsusi kapitalın iştirak formaları aşağıda verilir:

1. Konsepsiya şərtləri, nə vaxt kapitalın sahibkarı investisiyalaşdırma obyektinin idarə edilməsini, ona xidmət göstərilməsini tam həyata keçirir və mənzil-kommunal xidmətlərinin ödənilməsi hesabına öz kapitalını qaytarır. Konsepsiyaçı dövlət və bələdiyyə ilə saziş bağlayır və büdcə təşkilatı tərəfindən və ya dövlətin dotasiyası ilə maliyyə köməkliyini nəzərdə tuta bilər. Konsepsiyanın müddəti qurtardıqdan sonra nəzərdə tutulan mənzil-kommunal infrastrukturunu dövlətə keçir.

2. İcarə şərtləri onları mənzil-kommunal xidmətlərini icarəyə verənlər həyata keçirirlər. İcarə haqqının tərkibinə kommunal xidmətlərin cari ödəmələri daxildirlər.

3. Dövlət ilə saziş bağlayan xüsusi şirkətlər öz tərəfindən müəyyən təminat verməklə mənzil-kommunal layihəsinin maliyyələşdirilməsini həyata keçirirlər. Onlar mənzil-kommunal təsərrüfatı obyektlərini tikirlər, onların idarə edilməsi və sahibliyini həyata keçirirlər. Sazişin müddəti qurtardıqdan sonra mənzil-kommunal strukturu dövlətin sərəncamına keçir.

4. Bəzi hallarda əksinə sxem fəaliyyət göstərir. Dövlət mənzil-kommunal infrastrukturunu obyektlərinin maliyyələşdirilməsi və tikintisini həyata keçirir, ancaq onun idarəetməsini xüsusi kommunal müəssisəsinə verir və müəyyən vaxt keçdikcə onun mülkiyyətçisi olur.

5. Mənzil-kommunal infrastrukturunun ayrıca növlərinə mülkiyyət hüququ daxil edilir və hissə-hissə dövlətə verilir.

Göstərilən formaların başlıca şərti sazişlərin bağlanmasına əsasən həyata keçirilən, mənzil-kommunal infrastrukturunun yaradılması və yenidən qurulmasında xüsusi şirkətlərin və investorların maraqlarının qarşılıqlı razılaşdırılmasıdır.

Mənzil-kommunal xidmətləri sferasında maliyyə-sənaye qrupu kimi təşkilat forması diqqətəlayiqdir, kommunal müəssisələrin iştirakçıları inkişaf etmiş fond bazarını birləşdirir. Həmin formanın işləməsi üçün müəyyən biznes-mühit, şəffaf vergi sistemi, mənzil-kommunal müəssisələrinin özünü maliyyələşdirilməsi lazımdır. Ancaq, Azərbaycanda onun üçün şərait yaxşı yaradılmayıbdır. Maliyyə-sənaye qrupunda layihələrin idarə edilməsi baş təşkilat xidmətlərinə verilir. Belə ki, layihə-axtarış işləri mərhələsində perspektiv planlaşdırma və maliyyələşdir-mənin investisiya şöbəsi həmin funksiyaları yerinə yetirir; investisiyalaşdırma mərhələsində - tikinti üzrə xüsusi müdiriyyət bilavasitə torpaq sahələri bankı ilə əlaqədar həmin fəaliyyəti həyata keçirir; istismar mərhələsində - mülkiyyətin idarə edilməsi üzrə müvafiq xidmətlər.

Mənzil-kommunal sferasında kommersiya şirkətlərinin fəaliyyəti üçün də yer verilir. Onlar hüquqi və ya fiziki şəxslər tərəfindən gəlir almaq və həmin şirkətin mülkiyyətçilərinin sorğularını təmin etmək məqsədi ilə yaradılırlar.

Axırıncı illərdə mənzil-kommunal sferasında müxtəlif fondlardan istifadə edirlər. Fondların təsisçiləri adətən əmlak əmanətlərini həyata keçirən, hüquqi şəxslərdir. Belə fondların əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, mənzillərə tələbatın tez həll edilməsi, təsisçilərin və sakinlərin maraqlarının müdafiə olunmasıdır. [2]

Mənzil-kommunal xidmətləri bazarında və hər bir bazarda olduğu kimi risk vəziyyəti mövcuddur. Həmin risklərin məbləğini ya sığortalamaq, yada xidmətlərin dəyərini bütün mənzil-kommunal müəssisələri xidmətlərin iştirakçıları arasında proporsional bölüşdürmək lazımdır. Risklərin əksər hissəsini dövlət öz üzərinə götürəndə, həmin forma səmərəli hesab olunmur, çünki mənzil-kommunal müəssisələrinin öz xərcləri və xidmətlərinin qiymətlərini minimuma endirməyə maraqlandırmır. Eyni zamanda, risk xüsusi kommunal müəssisələri tərəfindən bütünlüklə əvəz edilməməlidir. Mənzil-kommunal müəssisələri həmişə itgilərin, cərimələrin, risklərin buraxılmasına müəyyən təminat verməlidirlər.

Dövlət büdcəsindən resurslar az təminatlı ailələrə ünvanlı yardımlar növündə ayrılmalıdırlar. Büdcədə həmişə sosial hesab adlanan maddə öz əksini tapmalıdır, çünki ora mənzil-kommunal xidmətlərinin ödənilməsi üzrə dövlətin yardımlarının bütün növləri daxil edilməlidir.

Axırıncı illərdə ödəmənin gecikdirilməsi forması istifadə olunur və o uzun müddət ərzində, 10 ildən çox götürülə bilər.

Mənzil-kommunal müəssisələrin səmərəli fəaliyyətinin mühüm şərti kommunal xidmətlərin istehlakına yerli büdcələrin olan borclarının minimuma endirilməsi: büdcədə qəza, elektrik enerjisinə qiymətlərin dəyişdirilməsi üzrə xərclərin uçotu, müəssisələrin fəaliyyətinin zərərsiz olmasına nail olunması və onların modernləşdirilməsinin təmin edilməsidir. [5,99]

Mənzil-kommunal sferasında təşkilat formalarının təkmilləşdirilməsinin mühüm amili müəssisələrin rəqabət qabiliyyətidir. Mümkün qədər mühəndis-məsləhət xidmətlərinin və xidmət göstərməkdən, idarəetmədən mənzil fondlarının mülkiyyətçilərinin funksiyalarını bölmək lazımdır, bu isə xidmətlərin ayrıca növlərinin ixtisaslaşdırılmış icraçılarını cəlb etməyə imkan yaradar və xidmət göstərilməsinin keyfiyyətini yüksəldər. Mənzil-kommunal sferası müəssisələrinin iqtisadi möhkəmliyi müəssisələrin maliyyə sabitliyinin nəticəsində xidmətlərin reallaşdırılmasından alınan gəlirlərin sıx qarşılıqlı əlaqəsini, risk vəziyyətinin azalmasını nəzərdə tutur.

Respublikanın yaşayış məntəqələrinin yerli hakimiyyət orqanları həmin bələdiyyənin ərazisində mənzil-kommunal təsərrüfatının vəziyyətini və gələcək inkişafının təhlilini aparmalı, kommunal obyektlərin texniki saxlanması, yenidən qurulması və təmirinə xidmətlərin göstərilməsi üzrə sifarişçinin vəzifəsini həyata keçirməli, habelə, onların istismarına maliyyələşdirməli, müəssisələrin xidmətlərinin istehlak normativlərini işləmək, mənzillərin mülkiyyətçilərinin müştərək cəmiyyətinə lazımi köməkliyi göstərməlidir. Bələdiyyə xidmətləri qazın, istiliyin və suyun uçuotu cihazların quraşdırılmasını yaxın vaxtlarda qurtarmalıdır.

İqtisadi dəyişikliklərin səmərəli reallaşdırılmasının qiymətləndirilməsi və mənzil-kommunal sferasında təşkilat formaları göstəricilər sistemi üzrə həyata keçirilir. Onlara aiddirlər:

1. Mənzil-kommunal müəssisələrinin modernləşdirilməsinə, dotasiyaların əvəz edilməsinə büdcə ödəmələrinin ödənilməsi, səmərəliliyini xarakterizə edən, göstəricilər, əhalinin ayrıca qruplarına ünvanlı yardımların ödənilməsi.

2. İnvestisiya səmərəliliyini xarakterizə edən, göstəricilər: mənzil-kommunal müəssisələrin istismarı üzrə xərclərin maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi səviyyəsi; əhalinin və istehlakın digər iştirakçıların xidmətlərinin ödənilməsinin müqayisəsi; xidmətlərin qiymətlərində investisiyanın səviyyəsi; göstərilən xidmətlərin vahidinə resursların xüsusi xərcləri.

3. Sosial səmərə göstəriciləri: ailənin büdcəsində kommunal xidmətlərin ödənilməsinə sakinlərin xərclərinin payı; az təminatlı ailələrin miqdarı və yardımların ödənilməsi payı, onların əlverişliliyi.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq, xidmətlər bazarı sferasında mənzil-kommunal müəssisələrinin təkmilləşdirilməsi üzrə iqtisadi dəyişdirmə kommunal müəssisələrin hər bir regionu üçün səmərəli təşkilat – hüquqi formaların ən əlverişlisinin tətbiqi yolu ilə sürətləndirilməlidir, mənzil-kommunal xidmətləri bazarında təcrübədə yoxlanılan və özünü yaxşı göstərən mənzillərin mülkiyyətçilərinin müştərək cəmiyyətinin, istehlak cəmiyyətlərin və xüsusi müəssisələrin yaradılmasıdır.

Mənzil-kommunal təsərrüfatında yeni iqtisadi münasibətlərin yaranması maliyyə axınlarının təşkilini iştirakçıların funksiyaları kimi dəyişdirdi. Ona görə də mənzil-kommunal təsərrüfatında cari maliyyələşdirmə sistemi də dəyişildi. Mənzil-kommunal müəssisələri – maliyyə sənaye qrupları, istehlak cəmiyyətləri, mənzil-lərin mülkiyyətçilərinin müştərək cəmiyyətinə, idarə edən şirkət, mənzil fondları mənzil-kommunal təsərrüfatı sferasında başlıca iştirakçılar hesab ediləcəklər. Az təminatlı ailələrə ünvanlı yardımların verilməsi büdcə funksiyasını dəyişdirir, yəni büdcə vəsaitlərini vətəndaşlara çatdırır.

Birinci mərhələdə mənzil-kommunal təsərrüfatı müəssisələrinin modernləşdirilməsi nəticəsində yerinə yetiriləcək vəzifələrə aiddir: bütün səviyyədə büdcə borclarının ödənilməsi; mənzil-kommunal təsərrüfatı xidmətlərinin istifadə edilməsinə görə büdcə təşkilatları tərəfindən tam ödənilməsi; mənzil-kommunal təsərrüfatı müəssisələrinin fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin sürətləndirilməsi və onların maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi; qazın və elektrik enerjisinin qiymətləri büdcədə dəyişikliklərin aparılmasının həyata keçirilməsi.

Mənzil-kommunal təsərrüfatının modernləşdirilməsinin gələcəkdə həyata keçirilməsi üzrə tədbirlərin hazırlanmasının maliyyələşdirilməsi sistemi dəyişiləcəkdir. Xüsusi investorların borc vəsaitlərinin səfərbər edilməsi hesabına mənzil-kommunal təsərrüfatının maliyyələşdirilməsinin həyata keçirilməsi əsas amillərdən biri olacaq. Mənzil-kommunal təsərrüfatında xüsusi investorların maliyyələşdirilməsinə əlavə investorların büdcə maliyyələşdirilməsi olmalıdır. [4, 82].

Mənzil-kommunal təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə idarə edən şirkətləri cəlb etmək məqsədyönlüdür. Xərcləri aşağı salmaq məqsədi ilə mənzil-kommunal təsərrüfatı obyektləri mülkiyyətçilərinə xidmətin göstərilməsi fəaliyyətindən mühəndis infrastrukturunun və mənzil fondunun ayrılması rəqabət mühitini inkişaf etdirər.

Mənzil-kommunal təsərrüfatında müqavilələrin bağlanması sistemini inkişaf etdirmək lazımdır. Burada istehsalçıların və istehlakçıların xidmətləri ilə yanaşı taktiki və operativ səviyyədə yerli özünü idarəetmə orqanları da daxil edilməlidir.

Mənzil-kommunal təsərrüfatında birbaşa büdcə dotasiyasından imtina edib ünvanlı dövlət köməliyinə keçmək lazımdır (haşiyədə müəyyən dərəcədə həyata keçirir); mövcud güzəştləri nizama salmaq, vətəndaşların sosial hesablarını yeni element kimi modelə daxil etmək, tərkibə sosial hesabları təmin edən bank strukturlarını, mənzil-kommunal təsərrüfatının dəyişdirilməsi iştirakçıların, regionlar üzrə mənzil-kommunal təsərrüfatının dəyişdirilməsini həyata keçirmək lazımdır.

Modeli tənzimləmək məqsədilə əhalinin yardım edilən hissəsini sosial müdafiəsini, mənzil yardımları olan ailələrin səviyyəsini, vətəndaşların sosial hesabları sisteminin həyata keçirilməsini təmin etmək lazımdır.

Vətəndaşların sosial hesabları sisteminin yaradılması mənzil-kommunal xidmətləri istehlakının keyfiyyətinə iqtisadi amil kimi təsir edir.

Əhalinin ödənişlərinin həyata keçirilməsində iştirak edən bank strukturları əhaliyə güzəştləri kompensasiya edə bilər və yardımları ödəyər. Bankların digər strukturlarına aiddir: əhaliyə yardımların verilməsi üçün yerli büdcələrin qısamüddətli kreditləşdirilməsi; mənzillərdə cihazları quraşdıranda vətəndaşların qısamüddətli kreditləşdirilməsi.

Əlavə vəsaitlər əldə etmək üçün iqtisadi əsaslandırılmış vergilər üzrə mənzil-kommunal təsərrüfatı xidmətlərinin ödənilməsinə keçirilməlidir, habelə əhalinin birbaşa ünvanlı ödənilməsi məqsədilə dotasiya ilə işləyən müəssisələrin sayı azaldılmalıdır. Mənzil-kommunal xidmətlərin tam ödənilməsinə keçid elə təşkil edilməlidir ki, az təminatlı xərclərin payı artırılmasın. İqtisadi əsaslandırılmış tariflərə əsasən kommunal xidmətlərin ödənilməsi enerjiyə qənaət edilən texnologiyanın tətbiqi hesabına xərclərin aşağı düşməsinə maraq yüksəlir. Borc vəsaitlərin qaytarılması, mənzil-kommunal təsərrüfatı obyektlərinin modernləşdirilməsi məqsədilə enerji resurslarına qənaət edilməsi hesabına alınan resursları yenidən istifadə etmək olar.

Mənzil – idarə edən şirkətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsinin modelinin işlənməsi tələb edir ki, gəlirin göstəricilərini və maliyyə sabitliyi sistemi miqdarı qarşılıqlı əlaqələndirilməlidir.

Nəticə

Mənzil-kommunal təsərrüfatının dəyişdirilməsi iştirakçıların iqtisadi modelinin əsas nəticələrinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Büdcə üçün: verilən yardımların həcmnin hesablanması sadə üsulla aparılmasını təşkil etmək və onların ünvanlı olmasını genişləndirmək; xidmətlərin ödənilməsi səviyyəsini yüksəltmək və sosial gərginliyi azaltmaq; qısamüddətli kreditləşməyə əsasən banka verilən faizlərlə, əlaqədar əlavə xərcləri nəzərə almaq və s.

2. Əhali üçün: əhalinin ünvanlı sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması; mənzil-kommunal təsərrüfatı xidmətlərinin xüsusi ödənişlərin həcmnin azaldılması; yardım verilməyən əhalinin gəlirində mənzil-kommunal təsərrüfatı xidmətləri xərclərinin cəminin artırılması; mənzil-kommunal xidmətlərinin ödənilməsinə yönəldilən əhalinin xüsusi xərclərinin dəyişdirilməsinin

proqnozlaşdırılması; mövcud xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və mənimşənilən resursların qənaət edilməsinə marağın artırılması.

3. Kommunal müəssisələri üçün: xidmətləri göstəricilərin maliyyələşdirilmə səviyyəsinin artırılması; mənzil-kommunal sferasının investisiya əlverişliliyinin yüksəldilməsi; enerji resurslarına qənaət edən texnologiyanın tətbiqi; xidmətləri mənimşəyənlərin qarşısında məsuliliyyətliyin artırılması.

4. Sənaye müəssisələri üçün çarpazlaşma yardımını ləğv etmək və resursların səmərəsiz istehlakının aşağı salınmasını stimullaşdırmaq.

5. Banklar üçün: büdcələrin təminatı altında əhalinin qısamüddətli kreditləşdirilməsinin həcmnin artırılması; maliyyə-sənaye qruplarının yaradılmasında bank kapitalından istifadə edilməsinin genişləndirilməsi; bank xidmətlərinin payının artırılmasına cəhd göstərilməsi; bankların əlavə gəlirlərindən komissionun alınması; ölkənin subyektlərinin borcları ilə bağlı risklərin uçotunun aparılması və qarşısının alınması üçün tədbirlərin hazırlanması.

Mənzil-kommunal təsərrüfatının dəyişdirilməsinin iqtisadi modelinin həyata keçirilməsinin qiymətləndirilməsi üçün yuxarıda verilən göstəricilərdən istifadə edilməlidir.

Sistemin iqtisadi etibarlılığını təmin etmək məqsədilə bazar münasibətləri və dövlət tənzimlənməsi uyğunlaşdırılmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Yeni mikrorayonun tikilməsinə başlanması ilkin bazarın yeganə yeniliyidir.// Əmlak-2010-№7.

2. Bakı şəhər və qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafı (2011-2013). Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı 2013

3. Жилищное строительство. /Пер.с англ. Под.ред. Федотова М.А М-:Дело , 2008.

4. Гарасевич Е.И. Недвижимость. СПб.ГТУ, 2008, с.375.

5. Жилищное строительство/Пер. с англ.Под ред.Федотова М.А. М.: Делю, 2008, с.355.

Р.Ю.Алиев

докторант АзАСУ, к.т.н.

Совершенствование организационно-экономических форм жилищно-коммунальных предприятий на рынке услуг

Резюме

В статье всесторонне рассмотрены формы модернизации рынка жилищно-коммунальных услуг. Дана классификация жилищно-коммунальных предприятий по организационно-юридическому статусу и формам деятельности. Показана роль частных инвесторов в модернизации жилищно-коммунальной инфраструктуры и реконструкции коммунального хозяйства. Раскрыты основные закономерности финансирования предприятий жилищно-коммунального хозяйства.

Ключевые слова: *жильё, жилищно-коммунальное хозяйство, жилищно-коммунальные услуги, жилые дома, организационно-экономические формы, дотация*

R.Y.Aliyev

doctoral Azerbaijani Architecture and Construction University,

**Improvement of the organizational and economic forms of housing
and utilities services on the market.**

Abstract

The article deals with the modernization forms of housing and communal services market. The classification of housing and utilities services is given according to organizational and legal status and forms of activity. The role of private investors in the modernization of housing and utilities infrastructure and the reconstruction of public utility is also demonstrated in the article. The basic laws of housing and communal services financing are revealed.

Keywords: housing, housing and utilities, housing services, housing, organizational and economic forms, subsidy

P.T.Qəribov

t.e.n., dosent, AzMIU

K.M.Məmmədova

AzMIU-nun dissertantı

TİKİNTİDƏ RİSQLƏRİN STRATEJİ İDARƏ EDİLMƏSİ METODLARI

Xülasə

Məqalədə tikinti şirkətlərində risqlərin strateji idarə edilməsi metodları araşdırılmış, bu sahədə müəyyən problemlərin aradan qaldırılması mexanizmlərini müəyyənləşdirilmişdir. Tikinti şirkətlərinin bazarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq və onun davamlı inkişafını təmin etmək üçün bazarda riskə hazır olmaq şərtidir. Mümkün risqləri dəyərləndirmək üçün sinergetik bilgi qabiliyyəti gərəkir ki, bu da konkret heç bir peşə və vəzifədə öz əksini tam mənada tapa bilmir. İnnovativ yanaşmalar tikinti şirkətlərinin iqtisadi səmərəlilik baxımından inkişaf etməsinə, yeni strateji idarəetmə mexanizminin formalaşmasına şərait yaradır.

Açar sözlər: *tikinti, strateji idarəetmə, iqtisadi, dövlət sektoru, bazar iqtisadiyyatı, inkişaf.*

Giriş

Hər hansı bir tikinti layihəsinin hazırlanmasından həyata keçirilməsinə qədər olan müddətdə istehsalın, personalın və bir çox müxtəlif xarakterli işlərin kompleks şəkildə idarə olunması və tənzimlənməsi tələb olunur. Lakin, tikinti şirkətlərinin (TŞ) daxili amillərinin idarə olunması və tənzimlənməsi onun gözlənilməz xarici təsirlərdən qorunmasına zəmanət vermir. Bu bazar mühitində mütəmadi şəkildə ortaya çıxan gözlənilməz iqtisadi böhranların TŞ üçün gətirdiyi risqlərlə bağlıdır. Biz əgər belə böhranların bir il ərzində bir neçə dəfə təkrar olunduğunu və hətta böyük iqtisadi güclər tərəfindən süni şəkildə idarə olunduğunu nəzərə alsaq, tikinti şirkətlərinin strateji idarəedilməsi (TŞSİ) prosesində risqlərin öncədən müəyyənləşdirilməsinin, təhlilinin nə qədər mühüm olduğunu dərk edə bilərik. Əslində, strateji idarəetmədə (Sİ) risqlərin nəzərə alınmaması qeyri-mümkündür. Ancaq, risqlərin zaman və məkana görə fərqli formalarda üzə çıxması, onun məhsul bir gələcəyə yönəlməsi onun mürəkkəb xarakterindən xəbər verir. Məhz,

bu səbəbdən Sİ-də risqlərin elmi tədqiqinə zərurət yaranmışdır. Sİ-nin bir elm kimi formalaşmasına da bu kimi amillər təsir etmişdir.

Müasir dövrdə nəzəriyyə və praktika arasında sinergetik əlaqələrin zəif olması səbəbindən nəzəri idarəetmə nəzəriyyələri ilə, onların tətbiqi sahəsində uzlaşmalar qənaətbəxş deyildir. Bu baxımdan, TŞ-lərini qarşıda gözləyən risqlərdən nə qədər zərər görəcəyini və mövcud durumdan konkret necə çıxacağını da konkret şəkildə söyləmək çox çətindir. Təbii ki, ilk növbədə mümkün ehtimallarla bağlı bütün məlumatlar bir araya gətirilərək təhlil olunmalı və onlara qarşı öncədən tədbirlər planı işlənib hazırlanmalıdır. Lakin, qəraralma prosesində fikirlər haçalana bilər. Bu adətən işverənlər (dövlət, idarə, şəxs) ilə işgörən şirkətlər arasındakı fərqli yanaşmalardan irəli gəlir [2].

Tikinti sahəsində risqlərin dəyərləndirilməsi mexanizmi maliyyə sahəsinə nəzərən çox zəifdir. Tikinti sahəsində risqlərə qarşı görülən ənənəvi yanaşmalarda rəşional təhlillərdən daha çox irrasional-intuitiv qənaətlərə üstünlük verilir, bütün mümkün ehtimallar nəzərə alınır, problemləri görməzdən onların öz-özünə həll olunacağına inanılır, nəzarət altına alınmayan risqin nəticədə zəruri şəkildə nəzarət altına alınacağı ehtimal olunur. Lakin, bu yanaşma ilə müasir bazar şəraitində inkişaf edən hər hansı bir TŞ-ni təsəvvür etmək çətindir.

Risqlərin müxtəlif formalarda təzahürü, onlara menecerlər, baş podratçılar başda olmaqla, məsuliyyət daşıyan tərəflərin də müxtəlif olmasına şərait yaradır. Bu məsuliyyət qəraralma prosesinin ciddiliyini ortaya qoyur. Buna görə də risq ilə bağlı bəzi əsas qaydaları nəzərə almaq lazımdır:

- Heç bir vaxt büdcəni aşan risqlərə atılmaq doğru deyildir;
- Daim ekspertlərin tövsiyələrindən istifadə etmək lazımdır;
- Qəraralma prosesində məntiqi və intuitiv bilikləri bir araya gətirmək məqsədəuyğundur;
- Risqin nəzarət edilə bilən və edilə bilməyən qisimlərini hesablamaq lazımdır;
- Az mənfəətdən ötrü çox mənfəət qurban verilməməlidir;
- Hər zaman bir addım öncəni proqnozlaşdırmaq lazımdır;
- Daim risqin mənbə və nəticələri təhlil edilməlidir;
- Gözlənilməz vəziyyəti nəzərə alaraq alternativ variantları qiymətləndirmək lazımdır;
- Şəxsi məsələləri önə çəkərək risq etmək doğru deyildir.

Mümkün risqin qarşısının alınması üçün ehtimalların hesablanması, bilik, təcrübə və təxminlər bir araya gətirilməsi nəticəsində, konkret bilinən və bilinməyən vəziyyətlər arasında qərar verilir. Lakin, konkret bilinən mövcud vəziyyəti doğru dəyərləndirə bilməyən TŞ-lərinin iflası labüddür. Bilinməyən perspektiv risqlərə hazır olmaq üçün, ilk növbədə mövcud vəziyyətin sosial-iqtisadi baxımdan elmi dəyərləndirilməsi vacibdir. Bu baxımdan, risqin idarə olunma mexanizminin elmi- nəzəri əsasları inkişaf etdirilməlidir. Risqin idarə olunmasının əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- Risqin təhlili (risqin və ya risq qruplarının növü ilə bağlı nəticələr və təhlillər istifadə olunaraq dəyərləndirilir);
- Risqə münasibət (risq barədəki qərarın və qərar verənlərin mövqeyi);
- Risqə cavab (risqin hansı şəkildə idarə olunması forması müzakirə olunur);
- Risqin müəyyənləşdirilməsi (risqin mənbəyi və növü müəyyənləşdirilir);
- Risqin təsnifatı (risqin növünün şirkətə təsiri qiymətləndirilir) [1, 26]

Müəyyənləşmiş risq artıq risq keyfiyyətini itirir. Əsas məsələ risqin mənbəyinin müəyyənləşdirilməsidir. Tikinti sahəsində mümkün risq mənbələri aşağıdakılardır:

- Layihənin gecikməsinə səbəb olan gözlənilməz relyef şərtləri;

- Layihənin gecikməsinə səbəb olan əlverişsiz hava şəraiti;
- Qanuni tətillərin baş verməsi;
- Səh, zəlzələ, yanğın və digər bu kimi fors major hadisələri
- Baş podratçının qarşıya çıxan problemin öhdəsindən gələ bilməməsi;
- Layihə qrupunun layihə detallarını vaxtı-vaxtında və yerli-yerində ortaya qoymaması

səbəbindən yaranan itkilər;

- Əsas tikinti materiallarının təhizatında gecikmələr (məsələn, yanğın ilə əlaqədar);
- İnflyasiyanın nəzərdə tutulan həddən artıq olması;
- Layihənin, müştərinin büdcəsinin sərhədlər daxilində yerinə yetirilməməsi;
- Öhdəliyə götürülən işin sonadək yerinə yetirilməməsi;
- Gerçəkləşdirilən layihənin nəzərdə tutulan müddət ərzində başa çatmaması;
- İş gücünün və materialların gözlənilməyən qiymət artımları;
- Tikintinin təxmin edilən maliyyə məbləğini aşması;
- Tikintinin təxmin edilən müddətdə yerinə yetirilməməsi;
- Tikintinin nəzərdə tutulan keyfiyyətə uyğun gəlməməsi;
- İşin yerinə yetirilməsindən sonra bir icarəçi və ya menecerin tapılmaması;
- İşin əsas aparıcı güclərindən birinin fiziki yaralanması ilə nəticələnən qəza;
- Keyfiyyətsiz işin nəticəsində ortaya çıxan çatışmazlıqlar və səhvlər;

Risqlərin aradan qaldırılmasıyla bağlı bir qərar alınanda, konkret məqsədi ehtiva edən risk strategiyasının olması zəruridir. Bu strategiyada risk reaksiyası, risk təsiri, risk təsnifatı, risk nəticəsi təhlili, qərar matrisası kimi məsələlər, həmçinin Bayesian nəzəriyyəsi, Monte Karlo analogiyası, portfel nəzəriyyəsi nəzərə alınmalıdır [4].

Tikinti sahəsində nəzarətdə saxlanılan və saxlanılmayan risqləri fərqləndirmək önəmlidir. Nəzarətdə saxlanılan risqlərə maliyyə, texnologiya risqləri aiddirsə, nəzarətdə saxlanılmayan risqlərə siyasi, ekoloji (hava şəraiti), sosial-iqtisadi (inflyasiya, vergi dəyişmələri) kimi ətraf mühitlə bağlı məsələlər aiddir. Menecerlər qəraralma prosesində nəzarətdə saxlanılmayan risqlərə təsir etmək iqtidarında deyildirlər. Onlar mövcud risqlərin təsirini qismən azaltmaq və onların zərərindən maksimum şəkildə qorunmaq yollarını müəyyənləşdirmək iqtidarındadırlar (Məsələn, enerji qiymətlərinin qaldırılması durumunda alternativ enerji mənbələrindən istifadə etmək mümkündür). Lakin, hər iki risk növləri arasında bəzən bir əlaqə ola bilər. Məsələn, bir binanın xidmət müddəti onun tikintisində istifadə olunan materialların keyfiyyətinə və dizayn səviyyəsinə bağlıdır. Bu göstəricilər müəyyən bir müddətdən sonra tələblərə cavab verməyəndə, müəyyən tədbirlərlə tələbləri qismən təmin etmək mümkündür. Bu, nəzarətdə saxlanılmayan risqlərə aiddir. Binanın keyfiyyətinə təsir edən xarici amilləri və ya dövrün estetik baxışları ilə binanın estetik görünüşü arasında yaranan uyğunsuzluqları nəzarətdə saxlamaq mümkün deyildir. Lakin, hər iki amil arasında bir əlaqə vardır [5].

Risqin qarşısını almağın əsas yollarından biri onu təsnifatlaşdıraraq xarakterini, növünü, təsirini, nəticələrini müəyyənləşdirməkdir. Risqin nəticələri – davamlılıq, təsir və proqnozlaşdırma ilə, risqin təsiri - şirkət, ətraf mühit, bazar, sənaye, layihə, fərd ilə bağlıdırsa, risqin növləri - əsasən iş və maliyyə risqləri ilə bağlıdır. Risqlərin təsnifatı portfel nəzəriyyəsi ilə əlaqəlidir. Bu nəzəriyyə çərçivəsində onlar ümumi bazarın davranışı ilə bağlı olan bazar risqləri və müəyyən bir şirkətə məxsus xüsusi risqlər arasında paylaşırlar. Demək olar ki, bütün hissələr, bir nöqtəyə qədər bazardakı hərəkətlərə reaksiya göstərir və bu reaksiya beta əmsalı ilə ölçülür. Məsələn, beta əmsalı 1.5 olan bir hissə bazardakı hər 1% -lik hərəkət qarşısında orta

1.5%-lik bir hərəkət nümayiş etdirər. Bu tərz hissələrin iştirakı ilə bir portfel dəyişkənliyi bazar hərəkətlərinin 1.5 qatı qədər olacaqdır. Bu səbəblə beta əmsalı portfel dəyişkənliyinin bir ölçüsüdür. Xüsusi risk, müəyyən bir şirkət hissəsinin sahib olduğu qiymətin bazar və ya sektorda hərəkətlər qarşısındakı reaksiyasını təyin edir və beta əmsalı ilə ölçülür [1, 31].

Bir investisiya portfelinin yaradılmasını təmin edən bu nəzəriyyə, daşınmaz əmlak, inşaat və inşaat sənayesi üçün də bəzi müşahidələri də ortaya qoyur. Bu nəzəriyyəyə görə ümumi risk bazar riski və özəl risqdən meydana gəlmişdir. Heç bir şirkət bazar riskindən sığortalanmamışdır. Çünki bazar qanunlarından kənarda fəaliyyət göstərən şirkət mövcud deyildir. Bütün şirkətlər mövcud layihələr çərçivəsində bazar paylarını qorumaq üçün daima rəqabət və qiymət səviyyələri üzərində qiymətləndirmə aparmaq və xüsusilə, böyük şirkətlər risk ehtimalını daha dərinlən təhlil etmək məcburiyyətindədirlər. TŞ həyata keçirdiyi layihələrin riskindən sığortalanmamışdır. Podratçı tərəfindən həyata keçirilən layihədə baş verən böyük maliyyə zərərləri, şirkətin maliyyə strukturuna da böyük ziyan vuracaqdır. Bu böhran özünü ilk növbədə şirkət iyerarxiyasının ən alt təbəqəsində biruzə verəcəkdir.

Yaranan hər hansı bir riskin nəticələrini ələ alarkən riskin təsirləri və mənbələri ilə əlaqədar müəyyən amillər nəzərə alınmalıdır. Onları görməməzlikdən gəlmək əvəzinə, görülməli tədbirlərin ümumi risk idarəetmə sistemi daxilində nəzərdən keçirilməsi lazımdır. Burada ilk növbədə mümkün olan maksimum itkilər dəyərləndirilməli, mümkün itkilərin maliyyə dəyəri müəyyənləşdirilməli və onların daha da dərinləşməsindən sağortalanma yolları araşdırılmalı və bütün mümkün alternativləri əhatə edən risk təhlilinin nəticəsində təhlükəsizlik tədbirləri görülməlidir.

Risqlərin idarə olunmasının əsas şərtlərindən biri risqlərə olan adekvat münasibətdir. Məsələn, bir yeraltı tikinti layihəsinin qiymətləndirilməsi zamanı, podratçı sahə müayinəsi, qazma hesabatları və mümkün olan hər cür geoloji məlumatlara sahib olmalı, qarşılaşacağı hər cür relyef şəraitində qazıntı əməliyyatı üçün lazımi məbləği ayırmalıdır. Sahənin sahib olduğu geoloji xüsusiyyətlər barədə zəif məlumatlar və layihədə öncədən göstərilməyən relyef şərtlərinin sonradan ortaya çıxma ehtimalı podratçının və digər məsuliyyətli işçilərin üzərinə böyük risklər əlavə edir. Bu şəraitdə riskin azaldılması və ya köçürülməsi yolları araşdırılmalıdır.

Risqin köçürülməsi risk mənbəyi təhlükəsini ortadan qaldırmır və yalnız bunu bir başqa tərəfin üzərinə transfer olmasına şərait yaradar. Bəzi hallarda isə transfer əməliyyatı riski daha da artırır. Çünki əksər hallarda riskin köçürüldüyü tərəf buna hazır olmur. Məsələn, baş podratçı digər bir tərəflə müqavilə bağlayanda, mümkün zərərin qarşısını almaq üçün müqavilədə risk ehtimalını qarşı tərəfin üzərinə qoyan zərərin kompensasiyası ilə bağlı bir maddə əlavə edə bilər. Riskin transfer olunduğu qarşı tərəf nə maliyyə, nə də struktur baxımından bu riskə hazır olmaya da bilər. Buna görə də TŞ-ləri üçün naməlum risklərdən qorunmağın ən optimal yolu sığortalanmaqdır.

İnşaat layihələrində səhvsiz inşa əməliyyatına zəmanət verilə bilməz. Səhvlər layihənin yekunlaşmasından uzun müddət sonra ortaya çıxma bilər. Bir binanın yekunlaşma mərhələsində və ya müqavilədəki səhvlərin məsuliyyətinin daşındığı müddət ərzində məntiqli bir şəkildə gizlədilən qapalı səhvlərin mənfi nəticələri ilə üzləşməmək üçün, öncədən elmi-hüquqi tədbirlərin alınması zəruridir. Əks təqdirdə, tikinti prosesində məsuliyyət sahibi olanlar tez-tez məhkəmələrdə bir-birləri ilə qarşılaşmaq məcburiyyətində qalırlar.

İnşaat layihələrində işə başlayanlar əsasən ehtimal olunan qiymətlə maraqlanırlar. Layihələrdə tez-tez qarşılanan vəziyyət öncədən hesablanan xərclərin sonradan artması

problemidir. Bir binanın genişləndirmə və dəyişdirmə ilə bağlı təmiri üçün nəzərdə tutulan məbləğin 80.000 manat olduğunu təxmin edək. Hər biri təxminən 10.000 manat dəyərində təxminən səkkiz ədəd iş paketi vardır. Ancaq, layihə hələ tam olaraq hazırlanmamışdır. Bu iş paketləri şirkət təklifləri verilənədək təxminən bir neçə faiz (- və ya + 10 %) dəyişə bilər. Bu səkkiz iş paketinin bir-birindən tamamilə müstəqil olduğunu nəzərə alsaq, ayrılan məbləğ 72.000 manat ilə 88.000 manat arasında dəyişə bilər. Yekun xərcin isə 76.000 manat ilə 84.000 manat çərçivəsindən çıxması mümkün deyildir. Risk ilk anda nəzərə alındığı məbləğ qədər yanlış deyil. Çünki bütün səkkiz paketin hamısında səhv etmə ehtimalı zəifdir. Paketlərin hər birinin mümkün risklərinin ortaya qoyulması üçün təhlil edilməsi və bu risklərin idarə olunması vacibdir [3]. TŞSİ ilə məşğul olan menecerlər risklərin idarə olunmasını mərhələli şəkildə həyata keçirməlidirlər. Risklərin idarə olunmasının mərhələləri aşağıdakılardır:

- Bütün alternativlərin diqqət mərkəzinə alınması lazımdır.
- Qərar alanların riskə münasibəti ortaya qoyulmalıdır.
- Müəyyənləşdirilən, nəzarətdə saxlanılan risklər hansılardır və onların təsirinin nəticələri

ehtimal edilməlidir.

- Keyfiyyət və kəmiyyət baxımından mümkün risklərə qarşı tədbirlər görülməlidir.
- Təhlil nəticəsində risklərlə əlaqədar bir strategiya hazırlanıb inkişaf etdirilməlidir.

Risqlərin strateji idarə olunmasında şirkətlərdə çıxarılan qərarların təhlili xüsusi önəm daşıyır. Qərar təhlili bir sıra mərhələni təqib edir:

- Problemin mahiyyətinin dərk olunması və qurulması;
- Mümkün nəticələrin dəyərləndirilməsi və ehtimalların müəyyənləşdirilməsi;
- Optimal seçimin edilməsi;
- Qərarın tətbiq edilməsi. [1, 37]

Qəraralmanın alqoritm, nəticələrin təhlili, qərar matrisası, ehtimal qərar ağacı təhlili kimi texnikaları mövcuddur. Qərar matrisası, qəraralana açıq olan variantların, əlaqədar faktorların və nəticələrin bir göstəriş formasıdır. Məsələn, bazara öz məhsulunu çıxaran bir TŞ-nin satış və marketing direktoru irəlindəki 12 ay müddətində məhsulun istehsalının 15 % artacağını ehtimal edir. Şirkətin tələbdə baş verən bu dəyişikliyə müvafiq qərar verməsi lazımdır. Tətbiqi düşünülmüş üç müxtəlif strategiya qarşıda dayanır:

- Yeni iş sistemi ilə bağlı məhsuldarlığı artırmaq üçün yeni avadanlıqların quraşdırılması;
- Fəaliyyətin artırılması və həftə sonu işinin tətbiq olunmağa başlaması;
- Mövcud şəraitdə işə başlayıb rəqiblərin və ya yeni şirkətlərin artan tələbi qarşılamalarına icazənin verilməsi.

Korporasiyanın bir sıra meyarlar əsasında araşdırılması üsullarından və müasir risk idarəetməsinin vasitələrindən biri SWOT analizidir. Bu metod sayəsində şirkətin mövcud vəziyyəti, fəaliyyət səviyyəsi təyin oluna bilər. O, şirkətlərin strukturu, rəqabət gücü, bazardakı xarici təhdidlərin mövcudluğu və digər bu kimi daxili və xarici qiymətləndirmə metodlarından biridir. Onun vasitəsilə qiymətləndirmənin ilk qismi olan mövcud vəziyyətin güclü və zəif cəhətlərini təyin etmə prosesində qiymətləndirməsi gərəkən amillərin seçimi və bunlara aid dəyərlərin doğru olaraq təyin olunması çox önəmlidir.

Nəticə

Risq – tikinti şirkətlərinin bazarda rəqabət qabiliyyətini artırmağa və onun inkişafının təmin olunmasına şərait yaradır. Bazarda risqə hazır olmamağın özü bir risqdır. Tikinti şirkətlərində işləyən işçilərin risqə meyli də, onların sənət və vəzifələri ilə əlaqədar olaraq fərqlidir. Tədqiqatlar göstərir ki, memarların yaradıcı insanlar kimi risq ilə qarşılaşmaq ehtimalları daha yüksəkdir. Dizaynerlər yenilikçi insanlar kimi dizayn qaydaları çərçivəsində fəaliyyət göstərməyə üstünlük verdikləri üçün, mümkün risqləri öncədən dəyərləndirmək imkanları zəifdir. Ümumiyyətlə, mümkün risqləri dəyərləndirmək üçün sinergetik bilgi qabiliyyəti gərəkir ki, bu da konkret heç bir peşə və vəzifədə öz əksini tam mənada tapa bilmir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Latif Onur Uğur. "İnşaat Sektöründe Riskler ve Risk Yönetimi" İstanbul 2006. (164 s)
2. Greenwood, M. The management of a project // Best value in construction / ed. J. Kelly, R. Morledge, S. Wilkinson. Blackwell Science, 2002. P. 222–239.
3. Вязовой В.В. Системы календарного планирования проектов для строительства: Электронный ресурс. / В.В.Вязовой, Ю. Трубицын. Режим доступа: <http://www.pcweek.ru/year2000/N4/CP 1251 /Corporation Systems/chapt3 .htm>.
4. Грушенко В.И. Кризисное состояние предприятия: поиск причин и способов его преодоления: Электронный ресурс. / В.И. Грушенко, Л.В. Фомченкова. Режим доступа: <http://www.dis.ru/manag/arhiv/ 1998/1/2.html>.

Р.Т.Гарибов

к.т.н., доцент, АзАСУ

К.М.Мамедова

диссертант АзАСУ

Методы стратегического управления рисками в строительстве

Резюме

В статье выявлены методы стратегического управления рисками на строительных предприятиях для определения механизмов устранения проблем в этой отрасли. Дан сравнительный и аналитический анализ научно-теоретических, стратегических методов управления. Для повышения конкурентоспособности и обеспечения дальнейшего развития строительных предприятий на рынке необходимым условием является готовность к рискам. Оценка возможных рисков требует синергетического подхода, который до сих пор конкретно не был отражён. Инновативные подходы создают условия развития строительных предприятий с экономически эффективной точки зрения и формирования нового стратегического механизма.

Ключевые слова: *строительство, стратегический менеджмент, экономика, государственный сектор, рыночная экономика, развитие.*

R.T.Qaribov

Candidate of Technical Sciences, dosent

Azerbaijan Architecture and Construction University

K.M.Mammadova

Methods of strategic risk management in construction

Abstract

The article reveals the methods of strategic risk management in construction companies for identifying mechanisms to eliminate problems in this field. A comparative and analytical analysis of scientific-theoretical and strategic management methods is given in the article.

Key words: construction, strategic management, economics, government sector, market economy, development.

R.K. İsgəndərov

AzTU-nun "Sənayenin iqtisadiyyatı və menecment"

kafedrasının müdiri, i.e.d., prof.

**BİLİKLƏRƏ ƏSASLANAN İQTİSADİYYATIN ÖLKƏNİN GƏLƏCƏK
İNKİŞAFINDA YERİ VƏ ROLU**

Xülasə

Məqalədə ölkənin gələcək inkişafında biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın rolu izah olunur, eləcə də təhsilin ölkəmizin gələcək inkişafına təsiri təhlil edilir. Bu istiqamətdə qəbul olunmuş dövlət sənədlərinin və beynəlxalq təşkilatlarla səmərəli əməkdaşlığın əhəmiyyəti göstərilir. Qeyd olunur ki, ölkənin xoşbəxt gələcəyinin təmin olunmasında insan kapitalının inkişafı üçün təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunmaqla, təhsil sistemini təkmilləşdirmək mühüm rol oynayır.

Açar sözlər: elm, ölkə, dünya, inkişaf, iqtisadi, biliklərə əsaslanan, təhsil, gənclər.

Giriş

Biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat ölkənin iqtisadi qüdrətinin möhkəmlənməsini təmin edən mühüm amildir. Onun respublikamızda inkişafı aparılmış məqsədyönlü siyasətin nəticəsində iqtisadiyyatımızda inkişaf dövrünün başlanması ilə sıx şəkildə bağlıdır. İslahatların aparılması nəticəsində mülkiyyətin müxtəlif formaları yaranmış, sosial-iqtisadi münasibətlərdə ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Müstəqillik əldə edildikdən sonra ölkəmiz əsrlərin sınağından çıxmış ümumbəşəri dəyərlərin üstünlüyünü qəbul edərək demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu seçmişdir. [1]

Ölkəmiz üçün mürəkkəb dövrdə müstəqil Azərbaycanın inkişaf modelində neft siyasəti ümumi inkişaf strategiyası, hüquqi demokratik cəmiyyətin prinsipləri ilə əlaqələndirildi, milli mənafeələr, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, risk faktorunun azalması üçün zəruri tədbirlər həyata keçirildi. Amerika və Avropa Azərbaycanın maraqlarına cəlb edildi ki, bütün bunlar da dövlətimizin beynəlxalq aləmdə imicinin yüksəldilməsinə, ölkəyə investisiya axınının güclənməsinə əlverişli şərait yaratdı.

Biz qlobal iqtisadiyyata keçmişik və bazar iqtisadiyyatı yolunu seçmişik, bunun da əsasında biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat dayanır. Təbii ehtiyatların mövcudluğu böyük iqtisadi gücün göstəricisi sayılır. İqtisadiyyat güclü olmasa, hərbi qüvvə heç nə edə bilməz. İndiki mövcud şəraitdə əməyin özünün məzmunu daha çox dərəcədə biliyə əsaslanır və daha az fiziki olur. İnkişaf etmiş ölkələrin iş qüvvəsinin artıq yarısından çoxu əsas komponenti informasiyaların işlənməsi olan vəzifələri yerinə yetirir.

Ümumiyyətlə, müasir iqtisadiyyat biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatdır və bu gün ən inkişaf etmiş ölkələr ərazisi, əhalisi və sərvəti çox olanlar deyil, insan kapitalı güclü olanlardır. Məsələn, Yaponiyanın heç bir təbii sərvəti yoxdur, amma biliyə əsaslanan iqtisadiyyat yaradıb və çox böyük sərvətlə inkişaf edir. Çin və digər inkişaf etmiş dövlətlər də bu iqtisadiyyatı qəbul ediblər. АБШ бу эцн, цмумиййятля елмя чякилян хярслярин щясминя эюря дцнйада биринси йердя дурур вя щяр ил елмтутумлу мящсулларын ихрасындан тяхминян 740 млрд. доллара гядяр эялир эютцрцр. [2]

Bir sözlə, hansı dövlət insan kapitalının inkişaf etdirilməsinə, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyata əsaslanırsa, gələcək də elə onlarındır. Тящсил истянилян юлкянин щяр щансы уьурлу инкищяфынын ян васиб амилидир. Biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişafında təhsilin rolunu yüksək qiymətləndirən ölkə rəhbərliyi bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Çünki dövlət də yaxşı bilir ki, Azərbaycanın yeraltı sərvətləri nə vaxtsa tükənəcək. Ona görə də bu sərvətlərdən maksimum istifadə edib, ölkənin uzun bir dövr ərzində xoşbəxt və firavan gələcəyini qurmaq üçün həmin vəsaitlərin böyük bir hissəsini insan kapitalının formalaşdırılmasına yönəltmək zəruridir. Odur ki, bu istiqamətində mühüm addımlar atılır. Bir neçə il bundan əvvəl irəli sürülən, «qara qızıl» insan kapitalına çevirək devizi artıq bu gün reallıqdır.

Ölkənin gələcəyi, gələcək potensialının güclənməsi dedikdə əlbəttə ki, bunu gənc nəsil olmadan düşünmək mümkün deyil. Bu gün Azərbaycanın gəncləri dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində dövlət hesabına yüksək səviyyədə təhsil alırlar. Çünki məhz insan kapitalına qoyulan sərmayə gələcəyə yönəlmiş ən effektiv yatırım sayılmaqdadır. Bütün bunlar Heydər Əliyev siyasətində insan kapitalı amilinə vaxtında göstərilmiş diqqətin nəticələridir. [3]

Tədqiqat

“2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” və “Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə” Dövlət Proqramı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, bu gün dövlətin gənclər sahəsinə göstərdiyi maraq, onun daimi inkişafı və potensialının düzgün sahələrdə istifadə olunmasına verilən əhəmiyyətin göstəricisidir. Hər il yüzlərlə gənc bu imkanı əldə edir və onların sayı artmaqdadır. Bu gün Azərbaycanın öz gənc nəslinə qoyduğu sərmayə, sabah ölkəmizin inkişafı şəklində bizə geri dönəcəkdir. Dövlət proqramına əsasən xarici dövlətlərin universitetlərinə göndərilən 5 min tələbə də dünyanın inkişaf etmiş, qabaqcıl texnologiyalarına yiyələnərək, qabaqcıl elm adamlarından və universitetlərdən dərslər alaraq vətənin gözəl gələcəyini qurmaq üçün əzmlə çalışacaq, respublikamıza qayıtdıqdan sonra ölkəmizdə insan kapitalının inkişafında böyük xidmətlər göstərəcəklər.

Ölkəmizdə biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişafında elmi-pedaqoji kadrların rolu danılmazdır. İndi Azərbaycanda елми-тядигат вя ищлямяляри 146 тящкилат йериня

йетирир. Elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olanların sayı 30 min nəfərdən artıqdır. Onlardan елмляр докторларынын сайы 1900 nəfər, фялсәфя докторларынын сайы ися 9000 min няфярә уахındır. [4]

Azərbaycan Xязяр дянизиндян Аралыг дянизиня вя Гара дянизя дящлиз йарадан илк юлкядир. Ölkəміз өз нефт вя газыны нягл етмяк цццн шахялянмиш бору кямярлєри чякмишдир. БТЖ нефт кямяринин вя БТЯ газ кямяринин истифадяйя верилмәси, гядим Ипяк Йолунун бярасы, ян азы 100 ил хідмят едяжяк TANAP layihəsi вя нящайят йахын эяляжякдя реаллашажаг Бакы-Тбилиси-Гарс дямир йолу юлкямизин эяляжяк инкишафында мцщцм рол ойнайажагдыр. Енеръя потенсиалымыз реэионун, хцсусиля дя Европанын енеръя тящлцкясизлийиндя мүһүм амилдир.

Азырбайсан Республикасынын 2016-сы ил дөвләт бүдцәсинин гәлirlәri 16 822 000,0 min manat, хәrcләri 18 495 000,0 min manat нязрядя тутулмушдур. Игтисадиййатын рягабятгәбилыййятлилийи бахымындан Азырбайсан МДБ мяканында лидердир.

Щяр бир юлкянин уьурлу инкишафы цццн илкин шяртляр олан мцсбят сярмайя мцщитинин йаранмасы, прогнозлащдырылан сийаси вязиййят, юлкядя сабит дурум вя реэионал ялагяляр нятисясиндя Азырбайсана 200 млрд. доллардан чох сярмайя йатырылмышдыр.

Qəbul edilmiş Dövlət Proqramları da biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişafına xidmət edir. Prezident İlham Əliyevin “Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 3 mart 2014-cü il tarixli fərmanı sahibkarlığın inkişafına göstərilən diqqət və qayğının, bu sahəyə verilən böyük önəmin, özəl bölməyə dövlət dəstəyi tədbirlərinin ardıcılığının göstəricisi, sahibkarlığın inkişafının yeni mərhələsinin hüquqi əsaslarını özündə əks etdirən mühüm konseptual sənəddir. Dövlət başçısının bu fərmanı Azərbaycanda biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, onun ən qabaqcıl təcrübələr əsasında təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün əsas olmaqla, qarşıdakı illərdə sahibkarlığın inkişafı üçün geniş imkanlar açır. Fərmanla müəyyənləşdirilmiş vəzifələr aidiyyəti dövlət qurumları ilə birlikdə qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla sahibkarlıq sahəsində 8 istiqamət üzrə geniş islahatların aparılmasını tələb edir.

Bununla yanaşı, son aylar ölkə Prezidentinin müvafiq fərmanı ilə qaha qətiyyətli qərarların qəbulunu, sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında görülən işləri göstərmək olar.

Hazırda ölkədə tətbiq edilən qərarlar bəzi yoxlamaların iki il müddətinə dayandırılması, yoxlamaların elektron ucotunun aparılması, vahid məlumat reyestrinin olması, sahibkarların iş məsuliyyətlə yanaşmalarına və nəticədə istehlakçıların hüquqlarının qorunmasına yönəldilmişdir. [5] Regional inkişaf proqramları ilə yanaşı, “Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Dövlət Proqramı”, “Sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin göstərilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında”, “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında”, “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında azad iqtisadi zonaların yaradılması haqqında”, “Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında”, “Sahibkarlıq sahəsində yoxlamaların nizama salınması və istehlakçıların hüquqlarının qorunmasının təmin edilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında”, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestrinin forması və aparılması qaydası haqqında Əsasnamə” və digər fərman və sərəncamların, qanunların, dövlət proqramlarının icrası sahibkarlığın inkişafına

təkan vermiş, qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdırmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 oktyabr 2015-ci il tarixdə imzaladığı “Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan növlərinin sayının azaldılması, xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və şəffaflığının təmin edilməsi haqqında” Fərmanı, Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının Azərbaycan Respublikasında dövlət siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindən biri olduğunu bir daha sübut edir.

Bu fərmanın müddəaları ilə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan bütün növləri üzrə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinə həvalə edilmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti növünün xüsusiyyətdən asılı olaraq, Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi tərəfindən zəruri hesab edildikdə xüsusi razılıq verilməsi ilə əlaqədar aidiyyəti dövlət orqanlarının rəyi alınmalıdır. Əgər müəyyən edilmiş müddətdə aidiyyəti dövlət orqanı tərəfindən rəy bildirilmədikdə müsbət rəy verilmiş hesab edilir.

Eyni zamanda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan bütün növləri üzrə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydasının sadələşdirilməsi və şəffaflığın təmin edilməsi məqsədilə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi xidmətinin “ASAN xidmət” mərkəzində həyata keçirilməsi, habelə xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növlərinin sayının minimuma endirilməsi məsələləri də bu fərmanda öz əksini tapmışdır.

Bununla bərabər, 20 oktyabr 2015-ci il tarixdə Milli Məclisin plenar iclasında Prezident İlham Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü ilə daxil olan “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” qanun layihəsi müzakirəyə çıxarılmış və qəbul edilmişdir. Qəbul olunmuş qanun layihəsində 2015-ci ilin noyabrın 1-dən hesablanmaq şərti ilə 2 il müddətinə yoxlamaların dayandırılması, bu müddətdə yalnız vergi yoxlamaları, insanların həyat və sağlamlığına, dövlətin təhlükəsizliyinə və iqtisadi maraqlarına təhlükə yaradan hallar üzrə siyahısı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən yoxlamalar aparılacağı nəzərdə tutulmuşdur. Ялбяття, енерји амили артыг бизим цццн ясас приоритет дейилдир. Ясас приоритет qeyri-neft sektorunun inkişafıdır. Щал-щазырда йени технолоэийалара сярмайя йатырырыг. Инди informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (ИКТ) сащяси Азярбайсанда приоритетлярдян бириня чеврилиб. Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin tabeliyində yaradılan “Yüksək Texnologiyalar Parkı” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətinin əsas məqsədi İKT sektoru üzrə elm və istehsal sahələri arasında bir körpü yaratmaq, həmçinin, innovasiyalı iqtisadiyyatın inkişafına, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulmasına, intellektual biznesin dəstəklənməsinə, iqtisadiyyatımızın və xüsusilə İKT sektorunun rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə, insan resurslarının inkişafına öz töhfəsini verəcəkdir. Bu baxımdan, 2013-cü ilin İKT ili elan olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və ölkəmizdə bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparmaq üçün hüquqi baza yaradır.

Ölkəmiz hər 100 nəfərə düşən internet istifadəçilərinin say çoxluğuna görə MDB-də birinci yerdədir. Proqnozlara görə, Azərbaycan hökuməti İKT sahəsində investisiya yatırmaqla bu istiqamətdə islahatları davam etdirərsə, 2025-ci ildə əldə olunan gəlirlər neft sektorundan gələn gəlirlərə bərabər olacaq və daha sonra bu gəlirləri üstələyəcək. “Azərbaycan - 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında da бу мясяляляр өз əksini tapıb.

Nəticə

Son illərdə Azərbaycanda baş verən proseslər, müxtəlif sahələrdə həyata keçirilən islahatlar, ölkənin daimi inkişafı üçün gələcəyə sərmayə əhəmiyyəti daşıyan layihələr Azərbaycanın günün-

gündən inkişaf etməsini gözlə görülmək qədər sürətli hala gətirib çıxarır. Bir ölkənin gələcəyi, gələcək potensialının güclənməsi dedikdə əlbətdə ki, bunu gənc nəsil olmadan düşünmək mümkün deyil. Bu gün Azərbaycanın öz gənc nəslinə qoyduğu sərmayə, sabah ölkəmizin inkişafı şəklində bizə geri dönəcəkdir. Çünki məhz biliklərə əsaslanan iqtisadiyyata qoyulan sərmayə ölkənin qüdrətinin möhkəmlənməsində mühüm amil sayılır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. *İsgəndərov R.K. Elmi-texniki tərəqqi: sosial-iqtisadi aspektlər. Bakı: Elm, 2010, 656 s.*
2. *Azərbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı haqqında hesabat. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının Azərbaycandakı Nümayəndəliyi, 2002, 88 s.*
3. *“Azərbaycan gəncliyi 2011-2015-ci illərdə” Dövlət Proqramı*
4. *Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı: Səda nəşriyyatı, 2015.*
5. *İqtisadiyyat qəzeti, №08 (903), 26 fevral-3 mart 2016-cı il*

Р.К. Искендеров
д.э.н., профессор

Значение и роль экономики, основанной на знаниях в будущем развитии страны

Резюме

В статье разъясняется роль эффективного использования человеческого капитала в обеспечении укрепления экономической силы страны, а также анализируется влияние образования на дальнейшее развитие страны. Указывается значение принятых документов по этому вопросу, эффективное сотрудничество с международными организациями.

Отмечается, что в обеспечении счастливого будущего страны для развития человеческого капитала наряду с эффективным использованием природных ресурсов важную роль приобретает совершенствование системы образования.

Ключевые слова: наука, страна, мир, развитие, экономика, основанная на знаниях, образование, молодёжь

R.I. Iskenderov
Doctor of Economics, Professor

The significance and role of economy, based on education for the future of a country

Abstract

The article explains the role of the effective use of human capital in ensuring the strengthening of the economic power of the country. The significance of adopted documents on this issue, effective cooperation with international organization is specified, the important role of

the use of natural resources, improvement of education system for the development of human capital is emphasized.

Key words: *science, country, world, development, economic, based on knowledge, education, youth*

Babayev Q. H.

i.e.n., dosent AzMİU

AR Fövqaladə Hallar Nazirliyi Tikintidə təhlükəsizliyə

Nəzarət Dövlət Agentliyinin “Elm, texnika və smeta normaları” şöbəsinin müdir müavini

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ TİKİNTİ ŞİRKƏTİNDƏ İŞÇİLƏRİN SAYININ UÇOTU VƏ ONLARIN ƏMƏYİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLİMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə tikinti şirkətində işçilərin orta sayının təyin olunması və onların əməyinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üzrə əsas məsələlər nəzərdən keçirilib. Həmçinin tikintidə əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi və əmək tutumluğu məsələləri nəzərdən keçirilib. Hesablamaların müvafiq düsturları təklif edilib.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində tikinti şirkətinin idarəedilməsinin etibarlı sisteminin formalaşdırılması məsələlərinə baxılıb.

Müasir şəraitdə tikinti şirkətinin işçilərin əməyinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı müvafiq təkliflər verilib.

Açar sözlər: *tikinti şirkəti (təşkilatı), işçilərin orta siyahı sayı, əməyin səmərəliliyi, idarəetmə, əmək məhsuldarlığı, əmək tutumu.*

Müasir şəraitdə tikinti şirkəti (təşkilatı) üzrə müvafiq statistik hesabatların tərtibi zamanı işçilərin siyahı sayının və işçilərin orta siyahı sayının uçotunun düzgün aparılması ən vacib və dəqiqlik tələb edən vəzifələrdəndir. Ona görə də tikinti təşkilatlarında idarə aparatının müvafiq struktur bölmələri və mütəxəssisləri belə vacib göstəriciləri daim nəzarətdə saxlamalıdırlar. Eyni zamanda işçilərin sayının optimallaşdırılması üzrə müvafiq tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Tikinti şirkətlərinin işçilərinin orta siyahı sayı hər hansı bir hesabat dövrü üçün təyin edilir. Məsələn, bir ay üçün hər bir təqvim gününü (istirahət və bayram günləri istisna edilməməklə) yəni, 1-dən 30-na və ya 31-nə (fevral ayı üçün 28-nə və ya 29-na) qədər işçilərin siyahı tərkibindəki saylarının toplanması və alınmış rəqəmin hesabat ayının təqvim günlərinin sayına bölünməsi yolu ilə hesablanır. Müəssisə və təşkilatlarda (yeni yaradılmış, ləğv edilmiş, mövsümi istehsal xarakterli və s.) tam ayı işləməmiş işçilərin ay üzrə orta siyahı sayı müəssisənin və təşkilatın işlədiyi dövrə düşən bütün istirahət və bayram günləri (qeyri-iş günləri) də daxil edilməklə, müəssisə və təşkilatın hesabat ayında işlədiyi bütün günlər üçün işçilərin siyahı

tərkibindəki sayının cəmini hesabat ayındakı təqvim günlərinin ümumi sayına bölmək yolu ilə təyin edilir. Beləliklə, hər bir ay üçün işçilərin orta siyahı sayının təyin edilməsini aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$N_o = \frac{\sum_{i=1}^n n_i}{t}$$

burada:

$\sum_{i=1}^n n_i$ - ay ərzində tikinti şirkətində (təşkilatında) işləyən işçilərin sayının cəmidir;

t- ay üzrə təqvim günlərinin sayı;

Orta hesabla rüb üçün işçilərin siyahı sayı müəssisə və təşkilatın rüb ərzində işlədiyi bütün aylarında olan işçilərin orta aylıq sayını cəmləyib alınan nəticəni üçə bölmək yolu ilə təyin edilir. Bunu aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$r = \frac{N_o^I + N_o^{II} + N_o^{III}}{3}$$

burada:

r - rüb ərzində işləmiş işçilərin orta aylıq siyahı sayı (nəfər);

$N_o^I, N_o^{II}, N_o^{III}$ - rübün ayları üzrə işçilərin orta siyahı sayı (nəf.);

3 - rübdəki ayların sayı.

İlin əvvəlindən hesabat ayı da daxil edilməklə olan dövr ərzində işçilərin orta siyahı sayı həmin dövr ərzində keçən bütün aylar üzrə işçilərin orta sayını cəmləyib, alınan nəticəni ilin əvvəlindən başlayaraq təşkilatın işlədiyi ayların cəminə bölmək lazımdır. Bunu aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$S = \frac{N_o^1 + N_o^2 + N_o^3 + \dots + N_o^n}{A}$$

burada:

S - baxılan (planlaşdırma və ya hesabat) dövr ərzində tikinti təşkilatında işləyən işçilərin orta siyahı sayı (nəf.);

A -baxılan dövr ərzində olan ayların sayı;

N_o - işçilərin orta aylıq siyahı sayı.

Bir il üçün işçilərin orta siyahı sayı hesabat ilinin bütün ayları üzrə işçilərin orta siyahı sayını cəmləyib, alınan nəticəni 12-yə bölmək lazımdır. Bunu aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$S = \frac{\sum_{i=1}^n N_o^i}{12}$$

burada:

$\sum_{i=1}^n N_o^i$ - hesabat (və ya planlaşdırma) ili ərzində tikinti təşkilatı üzrə işçilərin orta siyahı sayı (hər

bir ay üçün təyin edilmiş işçilərin orta siyahı sayı qəbul edilir); 12 - ildəki təqvim aylarının sayı.

Hər bir proqnozlaşdırılan dövr üçün ixtisas dərəcələri nəzərə alınmaqla, işçilərin əmək haqqı səviyyəsi əmək məhsuldarlığının səviyyəsindən asılı olaraq müəyyənləşdirilməsi tövsiyə olunur.

Belə halda nəzərə alınmalıdır ki, əmək məhsuldarlığının artım templəri əmək haqqının artım templərini üstələməlidir. Eyni zamanda elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsalatda tətbiq edilməsi nəticəsində əmək səflərinin aşağı salınması məsələlərinə diqqət yetirilməlidir.

Müasir şəraitdə tikinti şirkətinin idarə aparatı işçilərinin əməyinin səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün ilk növbədə aşağıdakı məsələlərin həlli zəruri sayılır:

1. Tikinti şirkətinin idarə olunmasının əsas funksiyalarına uyğun idarə aparatının struktur bölmələrinin konkret idarəetmə funksiyalarının formalaşdırılması.

2. Həmin funksiyaların struktur bölmələrinin işçiləri üzrə bölüşdürülməsi.

3. Hər bir işçiyə aid olan idarəetmə funksiyalarının (istehsalat tapşırıqlarının) mövcud təlimatlara və qaydalara əsasən yerinə yetirilməsinin təqvim qrafikinə tərtib edilməsi.

4. Təsadüfi amillərin təsirinin qiymətləndirilməsi.

5. Üzrlü səbəbdən işdə olmayan işçinin əvəz edilməsi ilə əlaqədar olaraq konkret işçiyə əlavə idarəetmə funksiyaların həvalə edilməsi və onların yerinə yetirilməsi üzrə ödəmələrin aparılması modelinin formalaşdırılması.

6. Hər bir işçinin əmək haqqının idarəetmə funksiyalarının yerinə yetirilməsi səviyyəsindən asılılığını xarakterizə edən göstəricilər sisteminin formalaşdırılması.

7. İdarəetmə funksiyalarının və idarə aparatı işçilərinin sayının artırıb azaldılmasında riskin təsirinin qiymətləndirilməsi.

8. İdarə aparatı işçilərinin işinin etibarlılığının qiymətləndirilməsi.

Məlum olduğu kimi, iqtisadiyyatın bazar münasibətlərinə keçid ilə əlaqədar tikintidə aparılan iqtisadi islahatlar müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinə öz təsirlərini göstərmişdir. Belə ki, mülkiyyət formasının dəyişməsi nəticəsində müəssisə və təşkilatların təşkilatı – hüquqi formalarının miqdarı artmış, tikinti şirkətlərinin (firmalarının) təsərrüfat – istehsalat fəaliyyətində isə əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Bununla əlaqədar tikinti şirkətlərinin idarəetmə sisteminin yaxşılaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsində müvafiq tədbirlərin aparılmasını zəruri sayır.

Müasir şəraitdə tikinti şirkətinin istənilən mülkiyyət formasında fəaliyyətinin səmərəliliyi onun idarə aparatı işçilərinin tutduqları vəzifələrə uyğun öhdələrinə düşən funksiyaların yerinə yetirilməsi səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Heyətin idarə edilməsi sistemi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi olan metodlardan, prinsiplərdən və funksiyalardan ibarətdir. Bu sistemin etibarlı formada fəaliyyət göstərilməsi üçün müntəzəm olaraq əməkdaşların ixtisaslarının artırılması, yeni kadrların idarəetmə işinə cəlb edilməsi, tikinti istehsalatının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib sayılır. İdarəetmə işinə yeni kadrların cəlb edilməsi ehtiyacı yarandığı halda ilk növbədə işçilərin ştat cədvəlində həmin vəzifə nəzərdə tutulmalı və bu vəzifəyə namizədin seçilməsi üzrə müvafiq işlər aparılır. Yeni işə qəbul olunmuş işçi ilə tikinti şirkətinin müdiriyyəti arasında mövcud qanunvericiliyə uyğun hazırlanmış əmək müqaviləsi (kontraktı) bağlanılır. Lazımi hallarda həmin vəzifə üzrə idarəetmə funksiyalarına yenidən baxıla bilər. Belə halda nəzərə almaq lazımdır ki, bütövlükdə tikinti şirkətinin idarəetmə funksiyalarının yerinə yetirilməsi etibarlı formada təmin edilsin.

Qeyd olunur ki, tikinti şirkətinin işçilərinin işinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün etibarlı idarəetmə sisteminin formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir şəraitdə tikinti şirkətinin etibarlı idarəetmə sisteminin formalaşdırılması üçün aşağıdakı məsələlərin həlli vacib sayılır:

1. Tikinti şirkətinin idarə edilməsində mütərəqqi, müasir metod və üsulların tətbiq edilməsi.

2. Tikinti şirkətinin istehsalat fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi və inşaat məhsulunun alıcılıq qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması.

3. Tikinti şirkətinin işçi heyətinin peşələr və vəzifələr üzrə tərkibinin müəyyənləşdirilməsi, işçilərin ixtisas və bilik səviyyəsini, işgüzarlığını, qabiliyyətini, təşkilatçılığını nəzərə alaraq yerləşdirilməsi, tikinti şirkətinin profilinə uyğun formalaşdırılmış idarəetmə funksiyalarının (istehsalat vəzifələrinin) işçilərin və struktur bölmələri arasında bölüşdürülməsi. İdarəetmə funksiyaları tikinti şirkətinin idarə aparatının struktur bölmələri və işçiləri arasında elə bölünməlidir ki, onların etibarlı formada yerinə yetirilməsi təmin olunsun.

Tikinti şirkətinin işçi heyətinin işinin etibarlılığı idarəetmə funksiyalarının (istehsalat vəzifələrinin) bütövlükdə yerinə yetirilməsi ilə təmin olunur. Tikinti şirkətində əməyin təşkili və əmək haqqının ödənilmə sisteminin qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş mütləq normalara və qaydalara uyğun formalaşdırılması vacib sayılır.

Tikinti şirkətinin istehsalat fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün ilk növbədə onun real istehsalat imkanlarının müəyyənləşdirilməsi zəruri sayılır. Bunun üçün ayrı-ayrı peşələr və ixtisas dərəcələrinə uyğun hər bir işçinin mütləq normalar əsasında əmək məhsuldarlığı həm natural və həm də dəyər formasında təyin edilməsi tələb olunur. Bununla əlaqədar əmək tutumunu nəzərə alaraq işçilərin ümumi sayının düzgün təyin edilməsi vacibdir. Proqram üzrə nəzərdə tutulan əmək tutumunu aşağıdakı düsturla ifadə etmək olar:

$$M_p = \int_0^T m_p(t)dt = \sum_{i=1}^n m_{p,i}$$

T- vaxtın hesabi dövrü (bir təqvim ilinin iş günlərinin ümumi sayı).

t- cari vaxt;

i=1,2,3.....n;

$m_{p,i}$ – təsadüfi amilləri də nəzərə almaqla proqram üzrə yerinə yetiriləcək işlər üzrə əmək tutumu.

Hesabat ili başa çatdıqdan sonra tikinti şirkəti üzrə müvafiq hesabatlar əsasında müəyyənləşdirilmiş faktiki əmək tutumu aşağıdakı düsturla ifadə olunur:

$$M_f = \int_0^T m_f(t)dt = \sum_{i=1}^n m_{f,i}$$

burda

$m_{f,i}$ – təsadüfi amilləri də nəzərə almaqla hesabat dövrü üzrə faktiki əmək tutumu.

Hesabat ili başa çatdıqdan sonra proqram (plan) üzrə nəzərdə tutulmuş əmək tutumu ilə faktiki əmək tutumunun müqayisəli təhlili aparılır və növbəti il üzrə müvafiq təkliflər və tövsiyələr hazırlanır. Hər bir işçinin əmək məhsuldarlığı və Vahid Tarif Cədvəli əsasında onun əmək haqqı səviyyəsi mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun tikinti şirkəti daxilində müəyyənləşdirilir. Digər əlavə ödənişlər əsasən həmin şirkətin real maliyyə vəsaiti hesabına aparılır. Müasir şəraitdə mütləq metodları tətbiq etməklə, hər bir işçinin əmək məhsuldarlığı və əmək haqqının səviyyəsi elə təyin olunmalıdır ki, bütövlükdə tikinti şirkətinin istehsalat gücündən hesabat dövrü ərzində səmərəli istifadə edilsin və tikinti işlərinin ahəngdarlığı pozulmasın.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Babayev Q.H. Nəqliyyat tikintisinin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2008.
2. Бабаев Г.Г. Оценка надёжности работы подразделения аппарата управления. Диссертация канд. экономических наук. М., 1991.
3. Экономика предприятие. Под ред. Горфинкеля В.Я., Швандара В.А.М., 2007.
4. Управление персоналом организации. Учебник. Под ред. А.Я. Кибанова. М., Инфра М, 2010.

Г.Г. Бабаев

к.э.н., доцент

Особенности учёта численности работников в строительной компании и оценки эффективности их труда в современных условиях

Резюме

В настоящей статье изложены основные вопросы по определению среднесписочной численности работников в строительной компании и оценки эффективности их труда в современных условиях. А также изложены вопросы трудоёмкости и повышения производительности труда в строительстве. Предложены соответствующие формулы расчета. Рассмотрены вопросы по формированию надежной системы управления строительной компании в условиях рыночных отношений экономики, которые имеют важное значение для оценки эффективности труда работников данной компании. Предложены соответствующие рекомендации, связанные с оценкой эффективности труда работников строительной компании в современных условиях.

Ключевые слова: строительная компания (организация), средняя численность работников, эффективность труда, управление, продуктивность труда

Q.Q.Babayev

Candidate of Economic Sciences, assistant professor

Features of employees number records in construction companies and evaluation of the effectiveness of their work in modern conditions.

Abstract

The article outlines the main questions relating to the average number of employees in construction companies and evaluates the effectiveness of their work in modern conditions. The issues of labor intensity and improving labor productivity in construction are also outlined. Appropriate calculation formulas are proposed. The questions on the formation of a reliable construction company management in market conditions are discussed. Relevant recommendations related to the assessment of employee's work efficiency in construction companies today are given.

Keywords: building company (organization), the average number of employees, the efficiency of labor, management, labor productivity

А.М.Агаев

к.э.н., доцент, АзАСУ

РОЛЬ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА В ПОВЫШЕНИИ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Резюме

В статье раскрыта роль мотивации персонала в повышении результатов деятельности предприятия. Приведены различные определения понятия «мотивации», на примере модели мотивации показано, как происходит удовлетворение потребностей работников.

Ключевые слова: мотивация, персонал, потребности, стимулирование, вознаграждение, заработная плата, премия.

Для того, чтобы раскрыть понятие мотивации и его роль в повышении результатов деятельности предприятия, ознакомимся с истоками данного понятия. Понятие «мотивация» происходит от латинского слова «movere» - двигать. Есть несколько определений мотивации:

- мотивация – это побуждение к действию;
- мотивация – это способность человека удовлетворять свои потребности посредством какой-либо деятельности;
- мотивация – это динамический психофизиологический процесс, который управляет поведением человека и определяет его организованность, направленность, устойчивость и активность. В настоящее время это понятие разными учёными понимается по-разному. Кто-то придерживается мнения, что мотивацией является совокупность процессов, отвечающих за побуждение и деятельность. Другие определяют мотивацию как совокупность мотивов. Мотивация персонала лежит на «перекрестке» как проблем, так и достижений организации. Развитие мотивации приводит к повышению производительности деятельности не в меньшей мере, чем технологическое перевооружение. Более того, в истории известны примеры, когда преимущество достигалось не посредством передовой технологии, а как раз вопреки ей — на основе эффективно работающей системы моральных и материальных стимулов. Руководство организации может разработать прекрасные планы и стратегии, найти оптимальные структуры и создать эффективные системы передачи и обработки информации, установить в организации самое современное оборудование. Однако все это будет сведено на нет, если члены организации не будут работать должным образом, если они не будут справляться со своими обязанностями, не будут вести себя в коллективе соответствующим образом, стремиться своим трудом способствовать достижению организацией её целей и выполнения ею своей миссии. В самом общем виде мотивация человека к деятельности понимается как совокупность движущих сил, побуждающих человека к осуществлению определённых действий. Эти силы находятся вне и внутри человека и заставляют его осознанно или же неосознанно совершать некоторые поступки. Мотивация трудовой деятельности - это стремление работника удовлетворить свои потребности в определённых благах посредством труда, направленного на достижение целей организации. Общую характеристику процесса мотивации можно представить, если определить используемые для его объяснения понятия: потребности, мотивы, вознаграждение, цели. Мотив - это то, что определяет действия человека. Мотивом к действию являются потребности человека.

Потребность - это ощущение у человека психологического или физиологического недостатка чего-либо. Потребности могут быть первичными (врождённые) и вторичными (вырабатываются в ходе познания и приобретения опыта). Потребности удовлетворяются посредством вознаграждения.

Вознаграждение - это то, что человек считает для себя ценным. Вознаграждения бывают внешние (заработная плата, продвижение по службе, похвала, признание и др.), которые обеспечивает организация, и внутренние (чувство успеха при достижении целей, самоуважение, дружба, общение в процессе работы), которые приносит человеку сама работа. Цели - это желаемый объект или его состояние, к обладанию которым стремится человек. В соответствии с рис. 1 мотивация, рассматриваемая как процесс, теоретически может быть представлена в виде шести следующих одна за другой стадий.

Рис. 1. Упрощённая модель мотивации поведения

Естественно, такое рассмотрение процесса носит достаточно условный характер, так как в реальной жизни нет столь чёткого разграничения стадий и нет обособленных процессов мотивации. При мотивации работников необходимо помнить о нескольких важных моментах:

- мотивация носит сугубо индивидуальный характер, трудно найти людей, которые вели бы себя совершенно одинаково;
- ни один человек не является полностью предсказуемым;
- процесс возникновения и исчезновения потребностей очень изменчив;
- потребности трудно выделить, обозначить в ясном виде.

Внешне субъект управления может воздействовать на работника, либо принуждая его силой, либо предоставляя какие-то блага. В связи с этим в психологии различают мотивацию двух видов: положительную и отрицательную. Положительная мотивация - это стремление добиться успеха в своей деятельности. Она обычно предполагает проявление сознательной активности и связана определённым образом с проявлением положительных эмоций и чувств, например, одобрение работников. К отрицательной мотивации относится всё то, что связано с применением осуждения, неодобрения, что влечёт за собой, как правило, наказание не только в материальном, но и в психологическом плане. При отрицательной мотивации человек стремится уйти от неуспеха. Боязнь наказания приводит обычно к возникновению отрицательных эмоций и чувств. А следствием этого является нежелание трудиться в данной области деятельности. Стимулирование принципиально отличается от мотивирования. Суть этого отличия в том, что стимулирование - одно из средств, с помощью которого может осуществляться мотивирование. Чем выше уровень развития отношений в организации, тем реже в качестве средств управления людьми

применяется стимулирование. Методы стимулирования персонала могут быть самыми разнообразными и зависят от проработанности системы стимулирования в компании, общей системы управления и особенности деятельности самой компании. Стимулы могут быть материальными и нематериальными.

Материальное стимулирование - это комплекс различного рода материальных благ, получаемых или присваиваемых персоналом за индивидуальный или групповой вклад в результаты деятельности организации посредством профессионального труда, творческой деятельности и требуемых правил поведения. Следовательно, в понятие материального стимулирования включаются все виды денежных выплат, которые применяются в организации, и все формы материального неденежного стимулирования (рис. 2).

Рис. 2. Структура материального стимулирования

Материально-денежное стимулирование - это наиболее очевидный и традиционный способ, который применяет организация для вознаграждения сотрудников за их труд. Как видно из рисунка 2 материальное денежное стимулирование включает в себя несколько элементов: заработную плату, доплаты и надбавки, премии и системы участия в прибылях, капитале. Центральную роль в системе материального денежного стимулирования труда играет заработная плата. Она и в настоящее время остаётся для подавляющего большинства трудящихся основным источником доходов, а значит, заработная плата и в перспективе будет наиболее мощным стимулом повышения результатов труда и производства в целом. Премия считается неординарным вознаграждением (исследования показали, что она мотивирует сильнее, чем ежегодное повышение заработной платы), поскольку выплачивается лишь в определённых случаях. Наиболее распространёнными направлениями стимулирования работников с помощью премий являются:

- достижение высоких количественных результатов работы (объёма продукции или услуг, массы прибыли, производительности труда, рентабельности);
- эффективное использование оборудования (отсутствие его простоев, поломок, высокая производительность, своевременный и качественный ремонт и т. п.);
- достижение высокого качества продукции и работы (сокращение числа рекламаций, потерь от брака и переделок, повышение сортности, надёжности, улучшение потребительских свойств продукции);

– экономное расходование ресурсов (материальных, трудовых, энергетических, финансовых), в том числе снижение материалоёмкости, зарплатоёмкости и энергоёмкости продукции.

К базовой части заработной платы могут быть установлены доплаты и надбавки, которые являются составной частью разработки условий оплаты труда. Их применение обусловлено необходимостью учесть при оплате дополнительные трудозатраты работников, носящие достаточно постоянный характер и связанные со спецификой отдельных видов труда и сфер его приложения, и в связи с этим направлено на создание заинтересованности работников в увеличении дополнительных трудовых затрат и компенсацию этих затрат работодателем. Возрастает и значение таких стимулов, как участие в прибылях компании и в акционерном капитале. Для этого устанавливается доля прибыли, из которой формируется поощрительный фонд. Распространяется на категории персонала, способные реально воздействовать на прибыль (чаще всего это управленческие кадры).

К неденежным стимулам относятся такие основные формы, как оплата транспортных расходов, скидки на покупку товаров, производимых организацией, медицинское обслуживание, страхование жизни, оплата временной нетрудоспособности, отпускные, корпоративные пенсии и некоторые другие, являющиеся элементами социальной политики предприятия.

В современных компаниях не менее важной, чем материальное вознаграждение, является система нематериального стимулирования. Эффективные технологии нематериального стимулирования позволяют увеличить производительность труда в среднем на 20 %. Нематериальные стимулы ориентированы на мотивацию человека как личности, а не только механизма, призванного выполнять производственные функции. В отличие от вышеописанных стимулов нематериальные являются внутренними стимулами, т. е. ими нельзя напрямую воздействовать на человека. К нематериальным способам стимулирования относятся организационные и моральные, а также стимулирование свободным временем.

В завершении, хотелось бы отметить, что мотивация персонала - одно из самых сложных направлений деятельности управленцев, а умение мотивировать подчинённых - большое искусство. Предприятия, в которых управленческий персонал овладел этим искусством, занимают, как правило, ведущие позиции на рынке. Ни одна система управления не станет хорошо функционировать, если не будет разработана эффективная модель мотивации, так как она побуждает конкретного сотрудника и коллектив в целом к Достижению личных и общих целей.

A.M.Ağayev

i.e.n., dosent AzMIU

K.A.Ağayeva

i.e.n., dosent AzMIU

Müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrinin yüksəldilməsində işçi heyətinin motivasiyasının rolu

Xülasə

Məqalədə müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrinin yüksəldilməsində heyətin motivasiyasının rolu açıqlanmışdır. “Motivasiya” anlayışının müxtəlif tərifləri verilmiş və motivasiya modeli əsasında işçilərin ehtiyaclarının ödənilməsi yolları göstərilmişdir.

Açar sözlər: *motivasiya, heyət, ehtiyaclar, stimullaşdırma, mükafatlandırma, əmək haqqı, mükafat*

A.M.Aqayev

*Candidate of Economics Sciences, dosent
Azerbaijan Architecture and Construction University*

K.A.Aqayeva

*Candidate of Economics Sciences, dosent
Azerbaijan Architecture and Construction University*

The role of motivation in improving the performance of the enterprise.

Abstract

The article deals with the role of motivation in improving the performance of the enterprise. Different definitions of the word “motivation” are given. As an example, a motivation model is taken and it shows how the satisfaction of the needs of workers is taking place.

Key words: *motivation, personnel, needs, stimulation, reward, salary, award*

İ.R. Məmmədov

AzMIU-nun doktorantı

İQTİSADİYYATDA ŞƏHƏR TİKİNTİSİNİN ROLU VƏ YERİ

Xülasə

Məqalə də şəhər tikintisinin nəzəri, tarixi və praktiki aspektləri baxılır. Müasir ölkə tendensiyalarına əsas diqqət yetirilir. Eyni vaxtda qədim dünya ölkələrinin inşaf təcrübəsi təhlil edilir və öz aktuallığını itirməyən, tarixi misallar gətirilir. Qeyd edilir ki, şəhərin inkişafının zəruri şərti ölkənin kənd təsərrüfatının artıq ərzaq və texniki bitgilər yetişdirmək qabiliyyətidir.

Açar sözlər: *şəhər, tikinti, təhsil, iqtisadiyyat, təcrübə, aspekt, əntiq.*

Giriş

Vitruviy Efessevlərin qədim qanunu haqqında (tikintinin dəyəri haqqında) düşünəndə heyfslənirdi ki, belə qanun romalılarda yoxdur. O smetanın əlavə xərclərinə görə memarın maliyyə məsuliyyətini ədalətli hesab edirdi.

Vitruviy çox qabağı görürdü və qeyd edirdi ki, başlıca uduş naminə müəyyən edilmiş normalardan bəzi kənarlaşma mümkündür. Burada Vitruviyin “bahadır, ancaq faydalıdır” düsturu əmələ gəlir və öz ideyası üzrə birdəfəlik xərclərin birbaşa qənaətliyinə nisbətən, dərinidir və xərclərin iqtisadi səmərəliliyinin müasir probleminə yaxınlaşır.

Ən mühüm Vitruviyin məşhur postulatıdır, orada deyilir ki, bütün həmin qurğular eyni formada tikilməlidir və hesaba möhkəmlik, utilitarlıq (faydalılıq) və gözəllik nəzərə alınmalıdır. Üç şərtin hamısının şəhərsalma iqtisadiyyatının probleminə bilavasitə münasibəti vardır. Möhkəmlik o vaxt əldə edilə bilər ki, nə vaxt materialdan diqqətli seçim edirlər. Utilitarlıq (faydalılıq) memarlıq qurğusunun iqtisadi səmərəliliyi ilə müəyyən edilir, çünki faydasız bina tikintidə heç bir xərcləri qane edə bilməz. Və nəhayət, gözəllik. Elə gəlir ki, bu postulat tikintinin iqtisadiyyatı problemindən uzaqdır və hətda onunla ziddiyyətli olur. Əslində elə mülahizələrə bəzi halda rast gəlinir. Ancaq gözəllik – bəzəklik – material, maliyyə, əmək resurslarının əlavə xərclənməsini müəyyən etmirmi? digər tərəfdən, qurğunun gözəlliyi, Vitruviyin fikrincə tarazlıq,

proporsionallıq deməkdir. Ancaq nə vaxt tarazlıq–norma daxilində olursa, belə halda onda öz dövründə estetik təqdim edilən şəraitdə layihə həllərinin normativ qənaətliliyi və ya etalonu olması meydana çıxır [1].

Şotlandiyalı iqtisadçı və filosof Adam Smitin (1723–1790), iqtisadi təlimi siyasi-iqtisadi inkişafa böyük təsiri oldu. “Xalqlar sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında” tədqiqat əsərində tikintinin iqtisadiyyatı haqqında o yazırdı: “Renta iki hissəyə bölünür, onlardan birini tamamilə düzgün olardı ki, tikintinin rentası adlandırıq, digərini isə adi olaraq torpaq rentası adlanır”. Həmin anlayışları bölərək Smit hesab edirdi ki, tikintinin rentası evin tikintisinə xərclənən, kapitalın mənfəəti və ya faizi təsəvvür edilir. Sənayenin digər sahələrinin oxşar şəraiti ilə tikinti işinin rəqabət bərabərliyi üçün tikintinin rentasının kifayət qədər yüksək olması zəruridir:

- birincisi, faizlərin əvəz edilməsi üçün, hansı biri sahibkar tərəfindən kapitaldan alınardı, əgər o yaxşı təmin olunma altında onu borc verərdisə;
- ikincisi, evin saxlanılması və təmiri üçün və ya müəyyən dövr ərzində kapitalın ödənilməsi üçün.

Adam Smit yuxarıda göstərdiyimiz əsərində yazır: “Əgər sahibkar tikinti işində ssuda faizi ilə müqayisədə ən çox mənfəət alırsa, onda sənayenin digər sahələrinin kapitalın güclü axını onun mənfəətini əvvəlki səviyyəyə qaldıracaqdır. Əgər o ssuda faizi ilə müqayisədə az əhəmiyyətli mənfəət alırsa, onda tikinti işindən sənayenin digər sahələrində kapitalın axını, öz növbəsində mənfəətin artmasına səbəb olacaqdır. Evdən alınan, bütün gəlirin aid olan hissəsi nə qədər çox olsa da – kifayət olan mənfəətin çıxılması qalır və binanın sahibkarı – müxtəlif şəxslərdir, həmin hissə əksəriyyət halda birinciyə ödənilir”.

Tikinti elmində və praktikasında çoxlu ədəbiyyat istifadə edirdilər və bu ədəbiyyatlarda tikinti işinin iqtisadi məsələlərinə toxunurdular. XIX əsrin axırında Berlin şəhərinin çoxmərtəbəli evlərinin tikintisinin tənzimləyicisi qanunlaşdırılmışdır.

Rusiyada 1915-ci ildə yaradılan – təbii məhsuldarlıq qüvvələrin öyrənilməsi komissiyası iqtisadi problemlərin araşdırılması ilə məşğul olurdu.

1910-cu ildə professor V.A.Sokolskinin “Qənaətliyin prinsipləri və onların müasir tikintidə ifadəsi” monoqrafiyası, 1912-ci ildə isə “Tikinti işində qənaətliyin prinsipləri” nəşr olundu. Öz dövrünün məşhur iqtisadçısı Sokolski yazırdı ki, ucuz tikinti hələ qənaətlilik demək deyildir.

Vitruviyin məşhur postulatını qəbul edərək Sokolskiy tikintinin qənaətliliyinin səkkiz əsas prinsiplərini formalaşdırırdı:

1. Qənaətlilik əsas qanunun zərərinə həyata keçirilmir, onlara toxunmur və onlardan asılı deyil.
2. Tikintinin əsas qanunlarından asılı olmayaraq, qənaətlilik işdə həmin qanunların həyata keçirilməsindən, tikintiyə təqdim edilən, bərk və dəyişilməz tələblərin təmin edilməsi üsulları və qaydalarından asılıdır.
3. Qənaətlilik binanın bütün üç ölçüsünün funksiyasıdır, plan və kəsikdən asılı olaraq, o bu və ya digərinin müvəffəqiyyətli uyğunluğundan da asılıdır.
4. Binaın ayrıca hissəsinin qənaətliliyinin düzgün qiymətləndirilməsi üçün tikintiyə öz-özünə yox, digərlərin sırasında, onunla əlaqəli olanlarla baxmaq lazımdır.
5. Tikintinin qənaətliliyi, binanın hissəsinin materialının qiymətləndirilməsi, yaradılması dəyəri üzrə yox, onların həyata keçirilməsi xərcləri ilə bağlıdır.
6. Qənaətlilik müəyyən dərəcədə tikintinin sürətindən (materialın hazırlanması və s.) asılıdır.
7. Qənaətlilik dərəcəsi dəyişir, ona görə ki, biz ayrıca duran binanı və ya digər sırada tikiləni qiymətləndiririk.

8. Qənaətlilik yerin və vaxtın şəraitinə tabedir.

Memarlığın və qənaətliliyin qarşılıqlı əlaqəsini göstərərək V.A.Sokolskiy yazırdı ki, tikintinin tələblərinin təmin edilməsi üçün artıqlığı ləğv edib az əmək xərcləri və materialları sərf etmək lazımdır. Göstərdiklərimiz XX əsrin əvvəllərində qeyd olunub və tikintinin iqtisadi təhlilinin aparılmasının müasir metodlarına toxunubdur.

1. İqtisadi biliyin inkişafının mərhələlərə ayrılması.

İqtisadiyyat elm kimi əmələ gəldi ona görə ki, cəmiyyət ən əvvəldən ciddi iqtisadi problemlərin həll edilməsinə məcbur oldu: təbiətin verdiyi resursları istifadə edərək, özünün yaşamasını təmin edərək, gələcək nəsllə saxlamaq lazımdır. Çox tezliklə başa düşdü ki, onun tələbatı hədsizdir və onları təmin etmək üçün istifadə olunan resurslar, məhduddur. Bununla bağlı insanın tələbatı tam ödənilə bilməz. Cəmiyyətin tələbatı və imkanları arasında qlobal ziddiyyəti həll etmək üçün məhdud resursların ən yaxşı istifadəsi yolunun tapılması köməkliyinə iqtisad elmi gəlir.

İqtisadçıların mövqeylərinə uyğun iqtisadi biliyin inkişafında üç mərhələni ayırırlar [5].

Birinci mərhələ bizim eramızdan qabaq V əsrin əvvəlindən götürülür və şərti olaraq 1615-ci ilə qədər davam edir. Həmin mərhələdə iqtisadi elm “Qənaət” kimi ev təsərrüfatının aparılması qanunları haqqında çıxış edirdi. Bu əslində fəlsəfə elmi idi.

İkinci mərhələ şərti olaraq 1615-ci ildən başlayır, 1890-cı ilə qədər davam edir, nə vaxt Antuan de Monkretenin “Siyasi iqtisadiyyat haqqında” elmi əsəri nəşr olundu. Həmin mərhələdə iqtisad elmi – siyasi iqtisad kimi çıxış edirdi, ictimai təsərrüfatın inkişafı qanunları haqqında elm kimi həmin mərhələdə iqtisadi nəzəriyyənin rolu artır. Ancaq o fəlsəfə dünyə görüşü elmindən çox geri qalırdı. Adam Smit çox təəccüblənərdi ki, onu böyük iqtisadçı hesab edirlər. O, özünü filosof hesab edirdi.

Üçüncü mərhələ 1890-cı ildən indiyə kimi davam edir; “İqtisad elminin prinsipləri” nə vaxt A.Marşalın (“Principles of Economics”) işi nəşr edilir. Bu mərhələdə iqtisadi nəzəriyyə fəlsəfədən tam azad olmağa cəhd göstərir. İqtisadi nəzəriyyə məhdud resursların funksional istifadəsi haqqında elm olur.

1890-cı ildən iqtisad elminin inkişafı dövründən (nə vaxt Avstriya marjinalizm siyasi iqtisadiyyatın tarixi məktəbinə qalib gəldi; Marşall isə İngiltərədə “Xalis” iqtisadiyyatı “economics” növündə yaradılmasını əsaslandırdı) indiyə kimi iqtisad elmi pozitivizmə, “obyektiv” riyazi metodlarla doldurulmuş, “sosial mühəndisliyinə” çevrilməsinə cəhd göstərilməsi təsəvvür edilir, hansı biri ancaq “iqtisadi mexanizmin” özünəxidmət etmək üçün işləyir. 1830-cu ildən nə “Keynsçilər”, nə də 1870-ci ildən yeni institusional iqtisadiyyatın “desiyasətləşməsi” tendensiyasını sındıra bilməlidirlər.

Marjinalizmin geniş istifadəsi Qərbi Avropada XIX əsrin axırında oldu. Marjinalizmdə belə amillərin arasında funksional əlaqənin təhlili aparılır: əmtəyə tələb onun qiymət kimi, digər əmtəələrin qiymətləri, istehlakçıların gəlirləri və sözsüz, əmək xərclərinin və kapitalın müxtəlif nisbətinin onun məhsuldarlığına təsiri. Axırıncı son məhsulun faydalılığının əhəmiyyətini qeyd edir.

Marjinalizm iki məktəbin inkişafı ilə ifadə olunur: Avstriya məktəbi və riyazi məktəb.

Avstriya məktəbinin banisi K.Menqer idi. Riyazi məktəbin riyazi aparatı Valros, Pareto, Fişer tərəfindən işlənilmişdir.

İnhisarçılığın inkişafı və dövlət tənzim edilməsinin gücləndirilməsi ilə iqtisadi proseslərin subyektiv başa düşülməsindən kənarlaşma və istehsalın səmərəliliyinə təsir uqotuna keçid baş

verdi, məsələn, əmək, istehsal vasitələri, torpaq. Bu nəzəriyyəyə əsasən onlar istehsalda öz iştirakı vasitəsilə gəlir yaradırlar. Bu nəzəriyyə son hesabda Dj. B.Klark tərəfindən yenidən işləndi. Onun ideyası müasir istehsal funksiyalarının qurulmasının əsasını təşkil etdi. Onların nümayəndələri Kobba – Duqlasın funksiyasıdır, biri istehsalın həcmi qoyulan əməkdən və son məhsulun istehsalı prosesində kapitalın istifadəsindən asılılığını müəyyən edir.

Marjinal məktəbin əvəzinə klassik istiqamət məktəbi gəldi. A.Marşall – həmin istiqamətin ən məşhur nümayəndələrindən biridir. O – müasir mikroiktisadiyyatın banisidir. O, elastik anlayışını irəli sürdü, istehsalın və məhsulların tədaviülünün bütün sistemində bazar münasibətləri subyektlərinin səmərəli davranışı nəzəriyyəsini verdi. Onun nəzəriyyəsi üzrə, ayrıca istehsal vahidləri üçün tarazlıq şəraitinə nail olunması bazar təsərrüfatının müəyyən sektorunun bütün iştirakçıları sisteminin tarazlıq vəziyyətinin avtomatik müəyyən edilməsi demək idi.

Sonra isə liberal ideyaların reallaşdırılmasına böyük diqqət yetirildi, əsasını dövlətin iqtisadiyyata qatışmaması təşkil edirdi. Həmin bazaya əsasən dörd elmi məktəb inkişaf etdi: Avstriya – Macarıstan, Amerika, Kembric və Lozan.

Qeyri – klassikin ən parlaq nümayəndəsi Dj.M.Keynsdir. “Məşğulluğun ümumi nəzəriyyəsi, faiz və pul” işində Dj.M.Keyns ictimai istehsalın yerinə yetirilməsində tədaviül sferasının prioritetliyinə əsaslanır [6].

Keyns istiqamətində ən çox diqqət iqtisadiyyatda tənəzzülün aradan götürülməsinə, dövlət tənzimlənməsinin təsirinə diqqət yetirilirdi, iqtisadiyyatın inkişaf dinamikasının kifayət olan qədər öyrənilməsi tələb olunurdu.

Müharibədən sonra iri dövlətlərin və ictimai-siyasi qüvvələrin yarışması nəticəsində qabaqcıl dövlətlərdə iqtisadiyyatın inkişafı proseslərinin dövlət tənzimlənməsi və proqnozlaşdırılması problemləri irəli sürüldü.

R.F.Xarrod, Keyns məktəbinin nümayəndəsi olmayaraq, iqtisadi münasibətlərin inkişafı tarixinə iqtisadi dinamikanın konsepsiyası ilə daxil oldu. Konsepsiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisənin həddindən artıq böyüməsinə imkan verməmək lazımdır. Bu tənəzzülə gətirib çıxarır.

İqtisadi nəzəriyyənin inkişafının müharibədən sonrakı ikinci istiqaməti böyük Amerika iqtisadçıları və sosioloqları ilə bağlıdır: T.Veblenə, U.Mitçella, A.Berli və s. Bu instusional – sosioloji məktəb adlanır, iqtisadi və sosial yanaşmanın birləşməsi nəticəsində əmələ gəlir.

İnkişafın hərəkətverici qüvvəsi institutları qəbul edilir [6]:

- sosial hadisələr (ailə, dövlət, inhisarçılıq ...);
- ictimai psixologiyanın əmələ gəlməsi (motivlər, davranış, adətlər və s.);
- hüquqi, etik və digər əmələgəlmələr.

İnstitusional – sosioloji məktəb üç ideyaya əsaslanır:

- Hüquqi, psixoloji və siyasi amillərin vahid kompleksə birləşdirilməsinə. Bu o deməkdir ki, iqtisadiyyatın dövlət idarə edilməsi bazar təsirləri ilə bərabər çıxış etməlidir.

- Sosial amillərin (işsizlik, gəlirin səviyyəsi və digər belə amillər) təsirindən genişlənmə və dərinləşmə mövqeyindən kapitalist cəmiyyətinin dəyişilməsi.

- İqtisadi münasibətlərin kompleks uçotu, onun üçün müvafiq təşkilat, idarə edən sahibkarlıq lazımdır. Onlarla həmkarlar ittifaqı və dövlət idarəetmə orqanları məşğul olmalıdırlar.

İnstitusional – sosioloji məktəb cəmiyyətin dəyişilməsinin aşağıdakı konsepsiyasına baxır: sənayeyə, postsənayesinə, informasiyaya, texnikaya. Həmin nəzəriyyədə iqtisadiyyatın inkişafının tsiklləri haqqında söhbət gedir. Bu tədqiqat dinamik sıraların təhlilində istifadə olunur.

Hal-hazırda amerika alimi Dj.K.Qelbreytin nəzəriyyəsi qəbul edilibdir, əsasını kapitalist bazar iqtisadiyyatının dəyişilməsi, xüsusi sahibkarların və korporasiyaların təkamülü nəzəriyyəsi təşkil edir [7].

Nəticə

Şəhərdə təsərrüfatçılıq subyektlərinin fəaliyyətinin və bütünlüklə ölkənin iqtisadiyyatının qiymətləndirilməsində bütün sosial-iqtisadi sistemin bütöv təhlilinin aparılması zəruridir. Bu o deməkdir ki, dövlət tənzimlənməsinə və ictimai institutlara (həmkarlar ittifaqı, partiyalar və s.) böyük əhəmiyyət verilir. İşdə iqtisadiyyat fəaliyyətin hüquqi, sosial, psixoloji və sosial növləri ilə birlikdə baxılır, həmin amillərin şəhərin struktur inkişafına təsiri əsaslandırılır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Черняк В.З. Экономика жилищно-коммунального хозяйства. М., 2003г.
2. Макконнел Р., Бюро Стенли Л. Экономика –М.: Республика, 1993г- Т.2.- с.257.
3. Казанский Ю.Н., Немчин А.М., Никишин С.Н. Развитие строительства в США и России: Экономика –Спб., 2013г.
4. Козут А, Литовка О, Агафонов Н. Социально-экономическое развитие крупных городах России// Вопросы экономики-1993г , с.69.
5. Гейлор Ф.У. Причины научного менесмента./ пер. с англ. М.: 1991г., с-104.

И.Р. Мамедов

Докторант АзАСУ

Роль и место городского строительства в экономике

Резюме

В статье рассмотрены теоретические, исторические и практические аспекты городского строительства. Основное внимание уделено современным отечественным тенденциям. Одновременно анализируется опыт развитых стран античного мира и проводятся исторические примеры, не потерявшие своей актуальности.

Отмечается, что необходимым условием развития города является способность сельского хозяйства страны производить избыток продовольственных и технических культур.

Ключевые слова: *город, строительство, опыт, аспект, анализ.*

I.R. Mamedov

PhD Azerbaijan University of Architecture and Construction

The role and place of urban construction in the economy

Abstract

The article deals with the theoretical, historical and practical aspects of urban construction. The emphasis is made on modern domestic trends. At the same time it analyzes the experience of the developed countries of the ancient world and historical examples which have not lost their relevance are given.

Keywords: city, building, experience, aspect, analysis.

Т.Ш.Алиев

Докторант Женевского Университета

МНОЖЕСТВЕННАЯ РОЛЬ ИНФРАСТРУКТУРЫ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫХ СТАНЦИЙ – ПРОСМОТР НА ТРЁХ КОНЦЕПЦИЯХ

Резюме

В статье автор говорит об увеличении плотности городского населения в связи с ростом количества мирового городского населения. Как результат данной реальности возникает проблема ограниченности физического пространства городов. Отмечается важность многофункционального и бесперебойного использования городской инфраструктуры и в частности железнодорожных станций. Автор приводит три практических примера. А именно Парижского вокзала Saint-Lazare по концепции «Торговый центр и вокзал»; Страсбургского железнодорожного вокзала по концепции «Окружающая среда и вокзал»; центрального железнодорожного вокзала “Lyon-Part Dieu” города Лион и вокзала “Cornavin” города Женева по концепции «Транспортная развязка и вокзал».

Ключевые слова: концепции железнодорожных станций, устойчивое развитие транспортной сети, транспортная инфраструктура, города Франции

Мировое городское население растёт с каждым годом. По оценкам Организации Объединённых Наций в 1950-ом году городское население представляло только 30% мирового населения (746 млн. чел.). В 2008 году более половины мирового населения являлись городскими жителями. По данным к 2014 году около 54% мирового населения проживает в городах (3,9 млрд чел.).

В связи с этими вызовами урбанисты (и представители других профессий, работающие над городскими вопросами) столкнулись с новыми задачами. На сегодняшний день городское уплотнение представляется как одно из решений. Для урбанистов одной из основных задач является представление длительного и экологического решения городских инфраструктур, в том числе инфраструктуры железнодорожных станций. В этой статье мы будем анализировать концепции железнодорожных станций на примере Парижского вокзала Saint-Lazare, как вариант функционирования вокзала и шопинг центра, Страсбургского железнодорожного вокзала, как вокзала и городской среды и центрального железнодорожного вокзала города Лион, так называемого “Lyon-Part Dieu” и Женева, вокзала так называемого “Cornavin” как примера функционирования вокзала в качестве интермодальных перевозок (Intermodal hub).

Парижский вокзал Saint-Lazare: Вокзал и шопинг

Парижский вокзал Saint-Lazare находился на ремонте в течение десяти лет за счёт 250 млн. евро инвестиций, финансируемых SNCF (Французская национальная железнодорожная компания) и французской инвестиционной компанией недвижимости

Клерпьерге. Расположенный в самом центре Парижа теперь он предлагает своим 450 000 туристам ежедневный доступ (100 мил. человек ежегодно) к более чем 80 магазинам и услугам на территории вокзала. Как и в Германии, в Великобритании и других европейских странах, а также во Франции при модернизации внутреннего города вокзалы в последние годы были использованы, чтобы увеличить коммерческое пространство.

Рисунок 1. Графический эскиз разреза

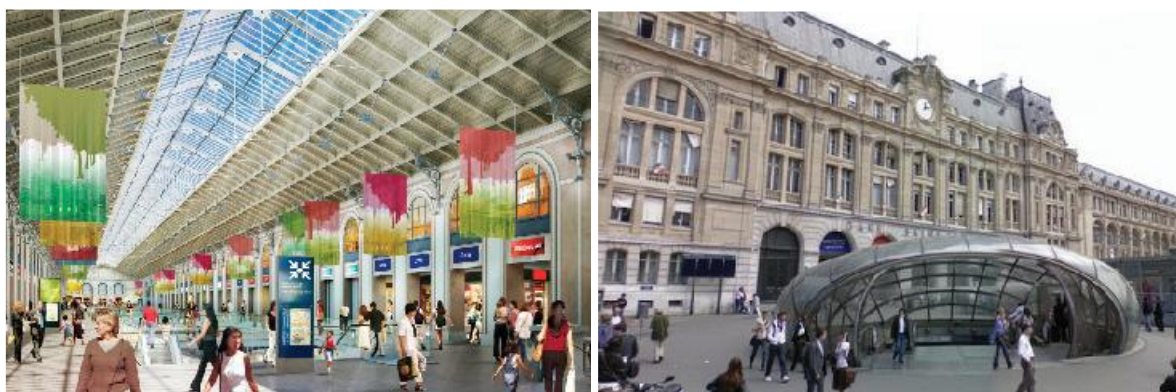

Источник: Автор

Прибыльный бизнес для инвесторов, но какое влияние он окажет на магазины, которые расположены на улицах вблизи железнодорожной станции? Смогут ли эти магазины воспользоваться новой динамикой или всё же потеряют своих клиентов?

Рисунок 2 и 3. Концепция Парижского вокзала Saint-Lazare:

Вокзал и шопинг

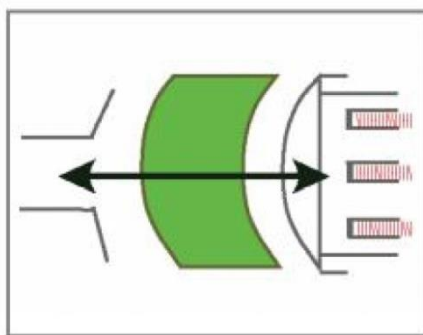

Источник: <http://oliviercostil.wordpress.com> Источник: <http://www.rtl.fr>

Страсбургский железнодорожный вокзал: вокзал и городская среда

Страсбургский железнодорожный вокзал был преобразован для размещения TGV (Французский скоростной поезд) и трамваев, чтобы стать центром интермодальных перевозок. Взяв на себя новый статус в центре города как «ворота в Европу», Страсбург с SNCF также рассмотрели отношения между вокзалом и его городской средой. К примеру, этот вокзал ежедневно пересекают 75 000 пассажиров (18,4 млн. человек ежегодно).

Рисунок 4. Графический эскиз плана

Источник: Автор

Четыре гектара публичного пространства в передней части станции были преобразованы в городскую площадь. Главный фасад станции удваивается в форме длинной стеклянной галереи, которая образует промежуточное пространство между внешней площадью и внутренней станцией.

**Рисунок 5 и 6. Концепция Страсбургского железнодорожного вокзала:
Вокзал и городская среда**

Источник: SNCF

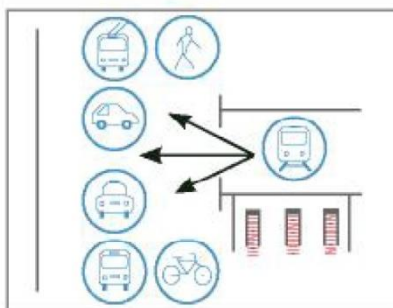
Городская площадь является местом отдыха путешественников в ожидании поезда и содействует случайным встречам жителей города и путешественников.

Железнодорожный вокзал города Лион, так называемый “Lyon-Part Dieu” и Женевский вокзал “Cornavin”: Вокзал в качестве интермодальных перевозок (Intermodal hub)

По данным SNCF (*Société Nationale des Chemins de fer Français*, Национальная компания французских железных дорог) 140 000 путешественников пересекают каждый день (31 млн. человек ежегодно) платформу центрального железнодорожного вокзала города Лион, так называемого “Lyon-Part Dieu”. С прибытием каждого поезда пассажиры будут использовать различные виды транспорта, чтобы продолжить своё путешествие: попасть на другой поезд, воспользоваться трамваем или автобусом, взять частную машину

на парковке или такси, взять свой или арендованный велосипед или же просто пройти пешком к месту назначения.

Рисунок 7. Графический эскиз вокзал в качестве интермодальных перевозок

Источник: Автор

Каждый путешественник хочет найти желаемый вид транспорта: быстрый, легкий и поблизости.

**Рисунок 8 и 9. Концепция вокзала Lyon-Part Dieu:
Вокзал в качестве интермодальных перевозок**

Источник: pinterest.com

Женевский вокзал “Cornavin” в Швейцарии может также считаться примером для концепции “Вокзал в качестве интермодальных перевозок” и “длительного транспорта”. По данным ССФ (Швейцарские федеральные железные дороги) этот вокзал пересекают ежедневно 65 000 пассажиров (16 315 млн. человек ежегодно) и 720 поездов. Более того, городская политика направлена на экологическое благосостояние горожан, на уменьшение количества машин в городе и популяризацию общественного транспорта. Например, велосипеды выдаются бесплатно в течение нескольких часов для перемещения горожан, при приезде в город в аэропорту выдаются бесплатные билеты на общественный транспорт, целенаправленное уменьшение автомобильных дорог и полос, дорогие паркинги для машин и т.д.

Тем самым, общественный транспорт является альтернативным транспортом и идеальным выбором, чтобы добраться до нужного пункта назначения.

Рисунок 10 и 11. Концепция Женевского вокзала “Cornavin”:

Вокзал в качестве интермодальных перевозок

Источник: Tribune de Genève

Физическое пространство ограничено, поэтому возникает вопрос, как организовать пространство вокруг вокзалов и легкий доступ к этим видам транспорта? Отдавать предпочтение общественному транспорту вместо индивидуального транспорта или совместить эти виды транспорта? А как создать привлекательную и удобную городскую среду и концентратор интермодального хаба?

Список использованной литературы:

В основном статья была написана исходя из личного опыта, наблюдении, а также в результате опыта работы в области градостроительства в Парижской компании «Rethink - office of the built environment»

1. « Douze clefs de lecture pour comprendre le Grand Paris » (Двенадцать ключей воспроизведения к пониманию Большого Парижа), документ, 32 стр, URL: <http://www.ateliergrandparis.fr/12clefs/12CLEFS.pdf>, опубликовано - март 2012, (дата обращения: 01.10.2016).

2. Данные из « Société du Grand Paris » (Общество Большого Парижа), URL: <https://www.societedugrandparis.fr>, (дата обращения: 07.10.2016).

3. Данные из « RATP » (Автономное управление парижского транспорта), URL: <http://www.ratp.fr>, (дата обращения: 07.10.2016).

4. «De l'économie circulaire du Grand Paris » (Экономический бюллетень Большого Парижа), документ, 76 стр, URL: <http://www.actu-environnement.com/media/pdf/news-25264-livre-blanc-eco-circulaire-grand-paris.pdf>, (дата обращения: 08.10.2016).

T.Ş.Əliyev

Jenevrə Universitetinin doktorantı

Dəmiryol stansiyaların infrastrukturunun çoxfunksiyalı rolu - üç konsepsiya üzrə baxış

Xülasə

Məqalədə müəllif dünya şəhər əhalisinin artımı ilə əlaqədar olaraq, şəhərlərdə baş verən sıxlaşdırmanın (densification) artdığını qeyd edir. Bu reallığın nəticəsi kimi şəhər fiziki məkanının məhdudluğu məsələsi ortaya çıxır. Bu mənada, şəhər infrastrukturlarından, əsasən dəmiryol stansiyalarının davamlı və çoxfunksiyalı istifadəsinin vacibliyindən danışılır.

Müəllif məqalədə Fransa şəhərlərindən üç praktik nümunə gətirir. Belə ki, mövcud nümunə kimi Paris şəhərinin yeni renovasiya olunmuş Saint-Lazare vağzalını "Ticarət mərkəzi və vağzal" konsepsiyası üzrə, Strasburq şəhərinin yeni təmirdən çıxmış vağzalını "Ətraf mühit və vağzal" konsepsiyası üzrə və Lion şəhərinin Part Dieu vağzalını və Cenevrə şəhərinin "Cornavin" vağzalını "Nəqliyyat ayırıcısı və vağzal" konsepsiyası üzrə qeyd olunur.

Açar sözlər: dəmiryol stansiyalarının konsepsiyası, nəqliyyat şəbəkəsinin davamlı inkişafı, nəqliyyat infrastrukturunu, Fransanın şəhərləri

T.Sh.Eliyev

Jenevrə Universitetinin doktorantı

Multiple role of railway stations infrastructure - view on three concepts

Abstract

Due to the growth of the urban population in the world, the fact of densification in cities has increased. As a result of this reality, the issue of lack of physical space in cities emerges. In this sense, the author highlights the importance of sustainable and multifunctional use of the city infrastructure, especially of the railway stations. The author mentioned three practical examples in different French cities: The Saint-Lazare railway station in Paris as an example of "Shopping centre and Railway station" concept, the Strasbourg's Railway station "Environment and Railway station", Lyon's railway station Part Dieu and Geneva's Railway station "Cornavin" as an example of the concept "Intermodal Hub and Railway station".

Key words: conception of railway stations, sustainable development of transport networks, transport infrastructure, cities of France

RUBRIKA

UNİVERSİTETİMİZİN MƏZUNLARI

Əliyev Tural Şəmistan oğlu, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin “Memarlıq” fakültəsini” (2005-2009) fəxri fərman və fərqlənmə diplomu ilə bitirdikdən sonra, “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı” çərçivəsində Fransanın Monpelye Ali Milli Memarlıq Akademiyasında təhsilini davam etdirmişdir. Sonradan, Monpelye Universitetinin “Şəhərsalma və layihənin idarə edilməsi” fakültəsinin magist pillisinə (2011-2013) yiyələnmişdir. 2010-2014-cü illər ərzində Fransanın Monpelye şəhərində Ali Təhsil Tədqiqat mərkəzinin (*Pôle de recherche et d'enseignement supérieur de l'Université Montpellier Sud de France*) əməkdaşı kimi çalışmışdır. Hal-hazırda, İsveçrənin Cenevrə Universitetinin “Ətraf mühit və şəhərsalma” departamentinin doktorant-elmi işçisi kimi “Şəhərlərin davamlı inkişafı” mövzusu üzrə elmi fəaliyyətini davam etdirir.

Интервью Турала Алиева Inews.az

3-4 июня в Баку проходил IV съезд азербайджанцев мира, в связи с подготовкой к которому при Госкомитете по работе с диаспорой Азербайджана создан оргкомитет.

В работе съезда ожидается участие свыше 500 представителей азербайджанских диаспорских организаций из 49 стран мира, а также порядка 50 авторитетных политиков, общественных деятелей и ученых из дружественных Азербайджану государств.

Известно, что на мероприятии будет рассмотрена работа, проделанная за прошедший после III съезда период, а также задачи по доведению до мировой общественности современной азербайджанской действительности. Ожидается обмен мнениями относительно применения современных методов и информационных технологий в доведении правды об Азербайджане до мировой общественности, существующих проблем

в области защиты прав и свобод соотечественников и путей их решения, привлечения молодежи к диаспорскому движению, налаживания лоббизма и других вопросов.

В интервью 1news.az один из молодых участников форума Турал Алиев поделился своими мыслями о значимости проведения такого рода мероприятий, о европейских ценностях и многом другом.

Турал Алиев: «В Европе усилилось участие азербайджанской молодежи в диаспорском движении»

О значимости форума

Форум азербайджанцев мира имеет огромную значимость и главная особенность его в том, что проведение мероприятия столь глобального уровня стало традиционным.

Тем не менее, историческую значимость я бы придал первому Съезду азербайджанцев мира, который состоялся в ноябре 2001 года в соответствии с Распоряжением Общенационального лидера Гейдара Алиева, поскольку он сыграл колоссальную роль в организационном становлении наших соотечественников за рубежом, сплотил их вокруг идеи азербайджанства. Именно этот фактор положил начало новому этапу в развитии национального диаспорского движения, так как в настоящее время по миру действует свыше 450 азербайджанских диаспорских организаций.

Процесс организационного становления азербайджанцев мира усилился после того, как был создан в соответствии с Указом Президента Азербайджана от 5 июля 2002 года Государственный комитет по работе с азербайджанцами, проживающими в зарубежных странах. И здесь я бы отметил большую важность принятия 27 декабря того же года Закона «О государственной политике, связанной с азербайджанцами, проживающими за рубежом».

Президент Азербайджана Ильхам Алиев успешно продолжает политику, основанную на идеях и принципах, выдвинутых Общенациональным лидером Азербайджана Гейдаром Алиевым. Наверняка по этой же причине все последующие форумы оказали позитивное воздействие на усовершенствование диаспорской работы за рубежом. Как мне кажется, диаспорская политика государства во многом усилилась, и свидетельством тому то, что наши соотечественники во многом активнее задействованы в социально-экономической, общественно-политической и культурной жизни за рубежом, и демонстрируют решимость в донесении до международной общественности азербайджанских реалий.

Во многом возрос уровень пропаганды в вопросах, касающихся нашего богатого культурного наследия, в пресечении идеологических провокаций со стороны влиятельного армянского лобби. Что очень важно - успешно продвигается организационное становление азербайджанской молодежи в зарубежных странах, ее участие в диаспорском движении. Форумы подобного значения в первую очередь повышают общественно-политическую активность молодежи, которая сегодня как никогда проявляет национальное единство и солидарность вокруг идеи азербайджанства. Не сомневаюсь, что нынешний форум будет таким же результативным и полезным для всех его участников, как и все предыдущие.

Европа начала прозревать...

В Европе интерес к азербайджано-армянским отношениям, нагорно-карабахскому конфликту заметно вырос после известных апрельских событий на фронте. Международная общественность активно начала обсуждать ситуацию в зоне конфликта после того, как изменился статус-кво в карабахском вопросе. Особенно активно велись обсуждения вокруг этой проблемы во французской прессе, на телевидении.

Активную работу в информационном пространстве Франции развернули представители азербайджанской диаспоры и дипломаты, вопреки тому, что именно в этой стране проживает самое влиятельное армянское лобби. Фактически Европа заговорила о проблеме азербайджанских беженцев, после того как перед ней остро встал аналогичный вопрос. Сегодня все чаще разворачиваются дебаты на телевидении, в местной прессе в контексте решения общеевропейской проблемы мигрантов, а также затрагиваются проблемы карабахских беженцев.

Безусловно, этому способствует также большая работа диаспорских организаций, которые ведут пропагандистскую и просветительскую деятельность, доводят до международной общественности правду об Азербайджане и истории многолетнего конфликта. По моим наблюдениям все эти факторы способствуют тому, что в Европе начинают наконец-то прозревать.

Пресловутые ценности

Если говорить о европейских ценностях, то в той же Франции, или в Швейцарии не все обстоит лучшим образом с вопросами мультикультурализма, толерантности и пр. В этом смысле там в определенной степени чувствуется напряженность в обществе. Но если проводить параллель между двумя этими странами, где я проживаю на протяжении семи с лишним лет, то Швейцария мне показалась более открытой страной для иностранцев, нежели Франция. Возможно, это связано с тем, что порядка 25 процентов населения этой страны составляют иностранцы.

В свое время Женева считалась провинциальным городом и приютила на религиозной почве протестантов, которые были изгнаны из Франции, Италии и прочих стран, и думаю, что этот факт прибавил ей на сегодняшний день тот уровень толерантности, который можно ставить в пример очень многим другим европейским странам. Думаю, неспроста в Женеве расположены очень значимые международные организации, количество которых перевалило за триста. Мне гораздо комфортнее жить в Швейцарии, нежели во Франции, однако где бы я ни проживал в будущем, весь свой потенциал научный, физический, умственный я готов направить для продвижения интересов родного Азербайджана и работать во благо своей страны. На мой взгляд, сегодня очень важно инвестировать в азербайджанских студентов, людей науки за рубежом, потому что многие из них сталкиваются с определенными финансовыми трудностями. В этом деле очень важна поддержка на государственном уровне. Стоит признать, что финансовый фактор всегда является одним из самых острых, особенно для людей, которые далеки от бизнеса и коммерции.

О научной работе

Моя научная работа посвящена реабилитации городского пространства на примере города Баку. Работаю над поиском новых подходов для создания комфортных условий для проживания в нашей столице, внедрением экологического фактора в строительстве жилья и градостроительстве в целом.

Как специалист в этой области считаю, что в последние годы хаотичное развитие города Баку приостановилось. Тем не менее, имеются проблемы, связанные с реализацией генерального плана города Баку в силу каких-то объективных и субъективных причин. Чтобы обеспечить комфортные условия проживания для людей, необходимо в первую очередь выработать генеральную стратегию не только для строительства высотных зданий и иных объектов, но и по разбивке парков, скверов, улучшению экологических факторов, которые представляют большую ценность в Европе и в мире. Фактор глобального города определяют не одни небоскребы, важно, чтобы имел место экологический фактор, особенно с учетом густонаселенного города, каким является Баку.

Обратите внимание на следующий факт. С одной стороны, в Баку ведется реконструкция городского пространства в Черном городе, с другой стороны, экологическая реабилитация озера Бейюкшор, однако между ними нет связующей концепции, каждый из этих проектов реализуется в отдельности.

В целом, наша задача - разработать единый подход к этим разным проектам так, чтобы в любой части города и за его пределами люди могли вдыхать чистый воздух, имели бы доступ к чистой питьевой воде и прочим ценностям. Для этого необходимо задуматься над внедрением в рабочую практику экологически чистых построек с использованием экологически чистых материалов в строительстве, соответственно должны быть разработаны соответствующие экологические стандарты.

Чем Баку хуже Абу-Даби?

Вопросы, касающиеся энергетической безопасности, глобального потепления, риска катастрофических последствий изменения климата, всё сильнее активизируют инициативы по созданию зелёных зданий с учётом стандартов энергетической эффективности. Поэтому за последние годы число стран, имеющих собственные классификационные системы для зелёных домов, резко возросло. К примеру, столица Объединённых Арабских Эмиратов Абу-Даби известна в мире строительными экостандартами «Эстидама», созданными в 2009 году по инициативе Совета градостроительства Абу-Даби. Его разработка пригодилась для сертификации и строительства Мэсдэр-Сити и иных схожих проектов. По моему убеждению, чем больше город, тем более тщательно он должен быть спланирован, и это правило распространяется и на Баку.

К примеру, в Абу-Даби была запущена система оценки зданий и проектов Estidama Pearl Rating, направленная на сохранение природных ресурсов и экологии страны через введение определенных стандартов на строительство. Как мне кажется, Баку, у которого есть большой потенциал для устойчивого развития, должен равняться на практику таких стран как ОАЭ и при этом выработать собственные подходы, над чем, собственно, работаем мы - команда специалистов, нацеленных строить новый Баку с новыми инновационными возможностями.

MÜNDƏRİCAT

Tikintinin inkişafının makroiqtisadi və sosial aspektləri

H.A.XƏLİLOV, R.M. MƏMMƏDOV

Neft gəlirlərinin istifadəsinin ÜDM-in dinamikasına uzunmüddətli təsiri.....

M.A.MƏMMƏDOV., R.A.BABAYEV

Neft-qaz sənayesinin əsas göstəricilərinin təhlili və dəyərləndirilməsi.....

M.L.ƏLİYEV

Regionlarda istehsalın infrastrukturunun mahiyyəti və məzmunu.....

A.A.NƏCİMOV

Importance of “Balanced scorecard (BSC)” method as performance measurement system for the industrial enterprises.....

İnvestisiyalar və inşaatda innovasiya fəaliyyəti

İ.C.HƏSƏNOV, H.P.MƏMMƏDOV

Azərbaycanda tikinti sahəsində investisiya prosesinin təşkili və onun xüsusiyyətləri.....

A.Q.NOVRUZOVA

Azərbaycan iqtisadiyyatında innovasiya siyasətinin rolu.....

N.S.SARIYEV

İnvestisiya proqramlarının idarə edilməsi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodologiyası.....

Tikinti müəssisələrinin iqtisadiyyatı, sahibkarlıq fəaliyyəti və menecment

A.Ə.ABASOVA

Скрытые чемпионы.....

R.Y.ƏLİYEV

Xidmətlər bazarında mənzil-kommunal müəssisələrinin təşkilati-iqtisadi formalarının təkmilləşdirilməsi.....

R.T.QƏRİBOV, K.M.MƏMMƏDOVA

Tikintidə risklərin strateji idarə edilməsi metodları.....

İnsan kapitalının inkişafı və heyətin idarə edilməsi

R.K.İSKƏNDƏROV

Biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın ölkənin gələcək inkişafında yeri və rolu.....

Q.H.BABAYEV

Müasir şəraitdə tikinti şirkətində işçilərin sayının uçuşu və onların əməyinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi xüsusiyyətləri.....

A.M.AĞAYEV, K.A.AĞAYEVA

Роль мотивации персонала в повышении результатов деятельности предприятия.....

Şəhər təsərrüfatı və ekologiya

İ.R.MƏMMƏDOV

İqtisadiyyatda şəhər tikintisinin rolu və yeri.....

Beynəlxalq təcrübə və əməkdaşlıq

T.Ş.ƏLİYEV

Множественная роль инфраструктуры железнодорожных станций –
просмотр на трёх концепциях.....

“Universitetimizin məzunları” Rubrukası.....

CONTENTS

Macro-economic and social aspects of development of construction

H.A.XALİLOV, R.M. MAMMADOV

The long-term impact of the use of oil revenues on the dynamics of GDP.....

M.A.Mammadov, R.A.BABAYEV

Evaluation and analysis of the main indicators of oil and gas industry.....

M.L.ALİYEVA

The role and content of the production infrastructure in the regions.....

A.A.NACİMOV

Importance of “Balanced scorecard (BSC)” method as performance
measurement system for the industrial enterprises.....

Investment and innovation in construction

İ.C.QASANOV, H.P.MAMMADOV

The organization of the investment process in the construction sector of
Azerbaijan and its features.....

A.Q.NOVRUZOVA

The role of innovation policy in the economy of Azerbaijan.....

N.S.SARIYEV

Methodology for assessing the effectiveness of investment programs.....

Construction economics, entrepreneurship and management

A.A.ABASOVA

Hidden champions.....

R.Y.ALİYEV

Improvement of the organizational and economic forms of housing and utilities
services on the market.....

K.M.MAMMADOVA, R.T. QARİBOV

Methods of strategic risk management in construction.....

Development of human capital

R.K.İSKENDEROV

The significance and role of economy, based on education for the future of a
country.....

Q.H.BABAYEV

Features of employees number records in construction companies and
evaluation of the effectiveness of their work in modern conditions.....

A.M.AQAYEV, K.A.AQAYEVA

The role of motivation in improving the performance of the enterprise.....

Urban agriculture and ecology

İ.R.MAMMADOV

The role and place of urban construction in the economy.....

International experience and cooperation

T.SH.ELİYEV

Multiple role of railway stations infrastructure - view on three concepts.....

Heading “University graduates”

LOMBARD KREDİTİ

- ➔ 18 aya-dək
- ➔ Yüksək qiymətləndirmə
- ➔ Aşağı faiz
- ➔ 10 dəqiqə ərzində kredit

Daimi müştərilərə endirim

Ad, Soyadı : _____

Əlaqə nömrəsi: _____

ProKredit

☎ Tel: 012-440 09 29

📍 Ünvan: Xan Şuşinski küç 20, Bakı, Azərbaycan

✉ E-mail: info@prokredit.az

ProKredit

PUL LAZIMDIR?

18 AYA-DƏK
LOMBARD
KREDİTLƏRİ

Xan Şuşinski küç 20, Bakı, Azərbaycan

012-440 09 29

Hörmətli Dostlar,

Azərbaycan Marketing Cəmiyyəti (AMC) Bakıda yeni ACCA kurslarının açılışını elan edir!

ACCA (İmtiyazlı Sertifikatlaşdırılmış Mühəsiblər Assosiyasiyası) peşəkar mühəsiblər üçün dünyada ən geniş yayılmış beynəlxalq assosiasiyadır. ACCA 170 ölkədə 500 min tələbə və üzvü olan dünyanın ən böyük və ən sürətlə inkişaf edən beynəlxalq mühəsibat təşkilatıdır. Onun məqsədi dünya üzrə mühəsibatlıq, maliyyə və idarəetmə sahəsində uğurlu karyera qurmaq istəyən tələbkar, qabiliyyətli və ambisiyalı insanlar üçün ən yüksək səviyyəli kvalifikasiyalar təklif etməkdir. Beynəlxalq Təşkilat olan ACCA dünyanın öndə gedən beynəlxalq şirkətlərində rəğbət qazanıb və işə qəbul zamanı yüksək qiymətləndirir. ACCA 100 ofis və mərkəz və işçilərin yüksək standartlara uyğun təlimini və inkişafını təmin edən 7,400 Təsdiqlənmiş İşçilər şəbəkəsi vasitəsilə işləyir.

Azərbaycan Marketing Cəmiyyəti (AMC) 2000-ci ilin iyulun 7-də qurulmuşdur. AMC-nin Təsis Konfransında yerli və xarici şirkətlərin, qeyri kommersiya təşkilatlarının nümayəndələri, marketing, biznesin idarə olunması və digər sahələrdə çalışan mütəxəssislər iştirak etmişlər.

AMC sürətlə böyüyür və inkişaf edir. Bu günə qədər AMC 80-dən çox müxtəlif layihələr həyata keçirib. Hal-hazırda AMC sosial və intellektual fəaliyyətinə görə bir çox şirkət və müəssisələrlə iş birliyi qurub. Azərbaycan Marketing Cəmiyyəti hökumət və beynəlxalq müəssisələrin nümayəndələri ilə (əsasən də Dünya İqtisadi Forumu, Dünya Bankı, ITC WTO, USAID, UNDP, Avrasiya Fondu, Oxfam, CHF, IREX, IRC, SOROS Fondu, CRS, Counterpart International, ABŞ Ticarət Palatası) yaxın əlaqələr və tərəfdaşlıq saxlayır və müxtəlif layihələr həyata keçirir.

Kurs haqqında məlumat:

- Hər kursun davamlılığı: 6 həftə;
 - Hər kursda 12 dərs;
 - Müəllimlər: ancaq yüksək ixtisaslı, təhsil sahəsində təcrübəli Big 4 peşəkarları;
 - Uğurunuz üçün fərdi diqqət təmin olunur;
 - Qiymət: AZN 400. Tələbələr üçün endirim: 12%;
 - Zəmanət:
 - Heç bir dərsi buraxmasanız və sınaq imtahanlarında minimum keçid balı yığsanız əminliklə deyə bilərik ki, birinci dəfədən imtahanı verəcəksiniz! İmtahanı verə bilməyənsiz, hazırlıq kursunu birdə pulsuz keçə bilərsiniz və AMC növbəti imtahan haqqını ödəyəcək;
 - Yüksək keyfiyyətli tədris zəmanəti.
- Kurslar Oktyabrın 29-da başlayırlar. Yerlər məhduddur!
Tezliklə görüşməyimizə ümüdvarıq!

Əlaqə üçün məlumat

Mobil: 0503056556

Telefon: 4973913

E-mail: office@marketing.az

ACCA ilə yeni imkanlar aşkar edin!

Dear friends,

Azerbaijan Marketing Society (AMS) is delighted to announce opening of new ACCA courses in Baku!

ACCA (the Association of Chartered Certified Accountants) is the global body for professional accountants. It is the largest and fastest growing qualification in the world, with over 500,000 members and students in 170 countries. ACCA aim to offer business-relevant, first-choice qualifications to people of application, ability and ambition around the world who seek a rewarding career in accountancy, finance and management. The ACCA qualification is in high demand by leading international employers around the world. ACCA work through a network of 100 offices and centres and 7,400 Approved Employers worldwide, who provide high standards of employee learning and development.

The Azerbaijan Marketing Society was established in July 7, 2000 in Baku with the participation of specialists representing the marketing departments of different local and multinational companies operating in Azerbaijan.

AMS is rapidly growing and developing. Up to this day AMC has implemented over 80 various projects. At present Azerbaijan Marketing Society with its social and intellectual activity has become a business partner to many companies and organizations. Azerbaijan Marketing Society maintains close relations and partnership with government and representatives of international organizations, especially World Economic Forum, World Bank, ITC WTO, USAID, UNDP, Eurasia Foundation, Oxfam, CHF, IREX, IRC, SOROS Foundation, CRS, Counterpart International, US Department of Commerce and carries out various projects.

Course information:

- Duration of each course: 6 weeks;
 - 12 lessons per each course;
 - Tutors: only highly qualified, Big 4 professionals experienced in teaching;
 - Individual attention for your success is guaranteed;
 - Price: AZN 400. Discount for students: 12%;
 - Guarantees:
 - Guarantee of passing an exam at the first attempt! Subject to complete attendance, without missing any class and scoring minimum pass mark in mock exams. If you did not pass, then AMS will allow you to retake the preparatory course free of charge and will pay for your next resit exam fee;
 - Guarantee of high quality teaching.
- Courses start on October 29th. There are limited places per each class!
Hope to see you soon!

**Discounts
for
students!**

Contact details

Mobile: 0503056556

Phone: 4973913

E-mail: office@marketing.az

Progress your career by becoming an ACCA member!

Məqalələr aşağıdakı ünvana göndərilir:

Azərbaycan, Bakı şəh., AZ 1073, Ayna Sultanova küçəsi 11,
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, tel.: (+99412)538 92 83
daxili – 539 10 45
E-mail: cej@azmiu.edu.az

Статьи направляются по адресу:

Азербайджан, г. Баку, AZ 1073, ул. Айны Султановой 11,
Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет,
Тел.: (+99412)5389283; внутренний – 539 10 45
E-mail: cej@azmiu.edu.az

The articles should be sending to the following address:

11, Ayna Sultanova Str. Baku, AZ 1073 Azerbaijan
Azerbaijan Architecture and Construction University
Tel: (+99412)538 92 83; Interior - 539 10 45
E-mail: cej@azmiu.edu.az

Tərtib edən: Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin “Xidmət sahələrinin iqtisadiyyatı və menecment” kafedrası. Tel: (+99412) 538 92 83

AR Ədliyyə Nazirliyinin Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi №4024 [

**Beynəlxalq standart eyniləşdirmə nömrəsi - ISSN 2519-2507 -
17.10.2016 tarixində verilib**

Кабыз форматы 60x84 1/8,

Чап вяргяги: ____

Сифаршы № 43. Тираж 100.

AzMIU

“Nəşriyyat – Poliqrafiya Mərkəzi”

тел.: (012) 539 07 17

E-mail: azmiu-npm@mail.ru

